

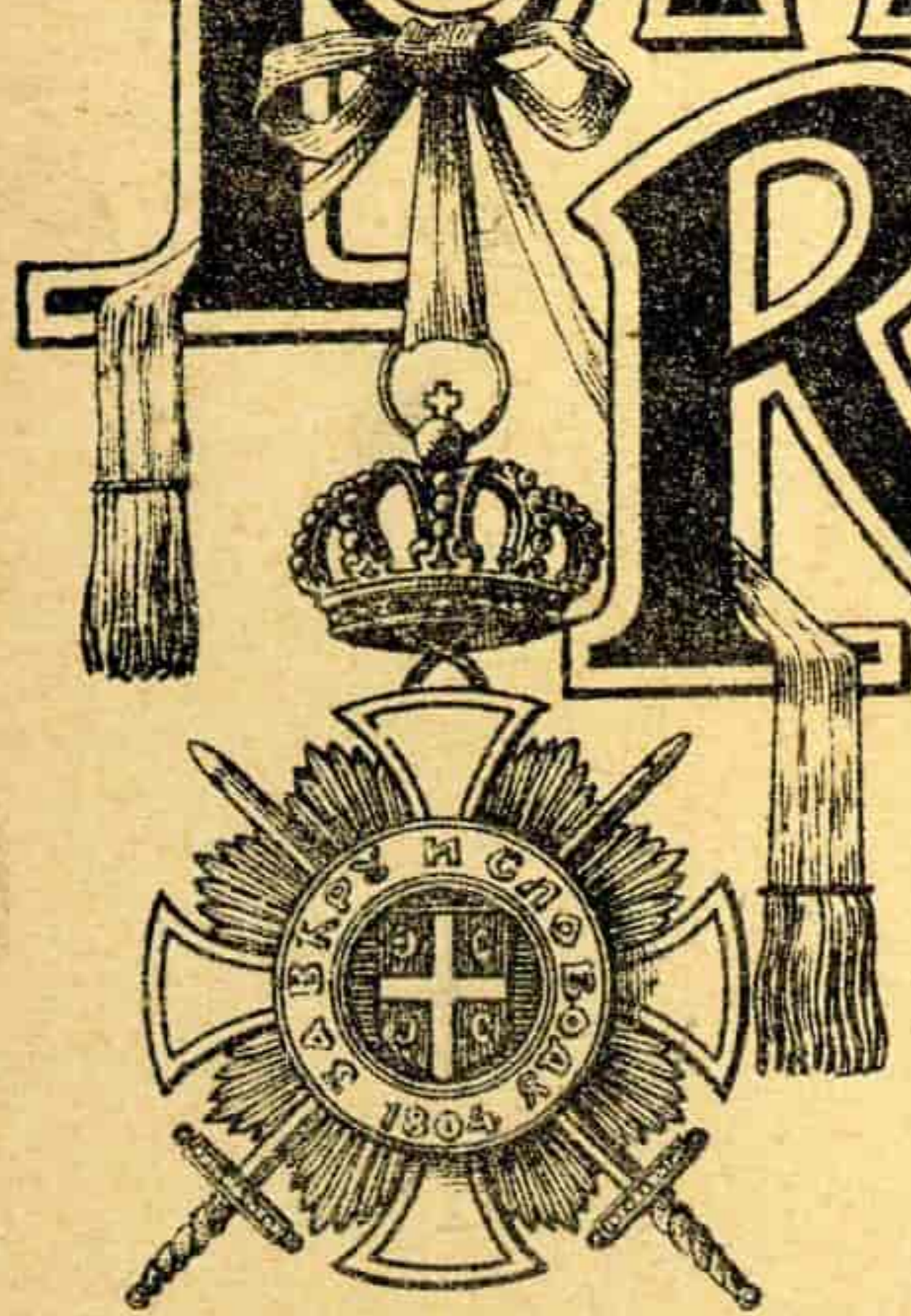
Лист Вук Караџић I

1922. ГОДИНА XXXVIII

ДЕЦЕМБАР

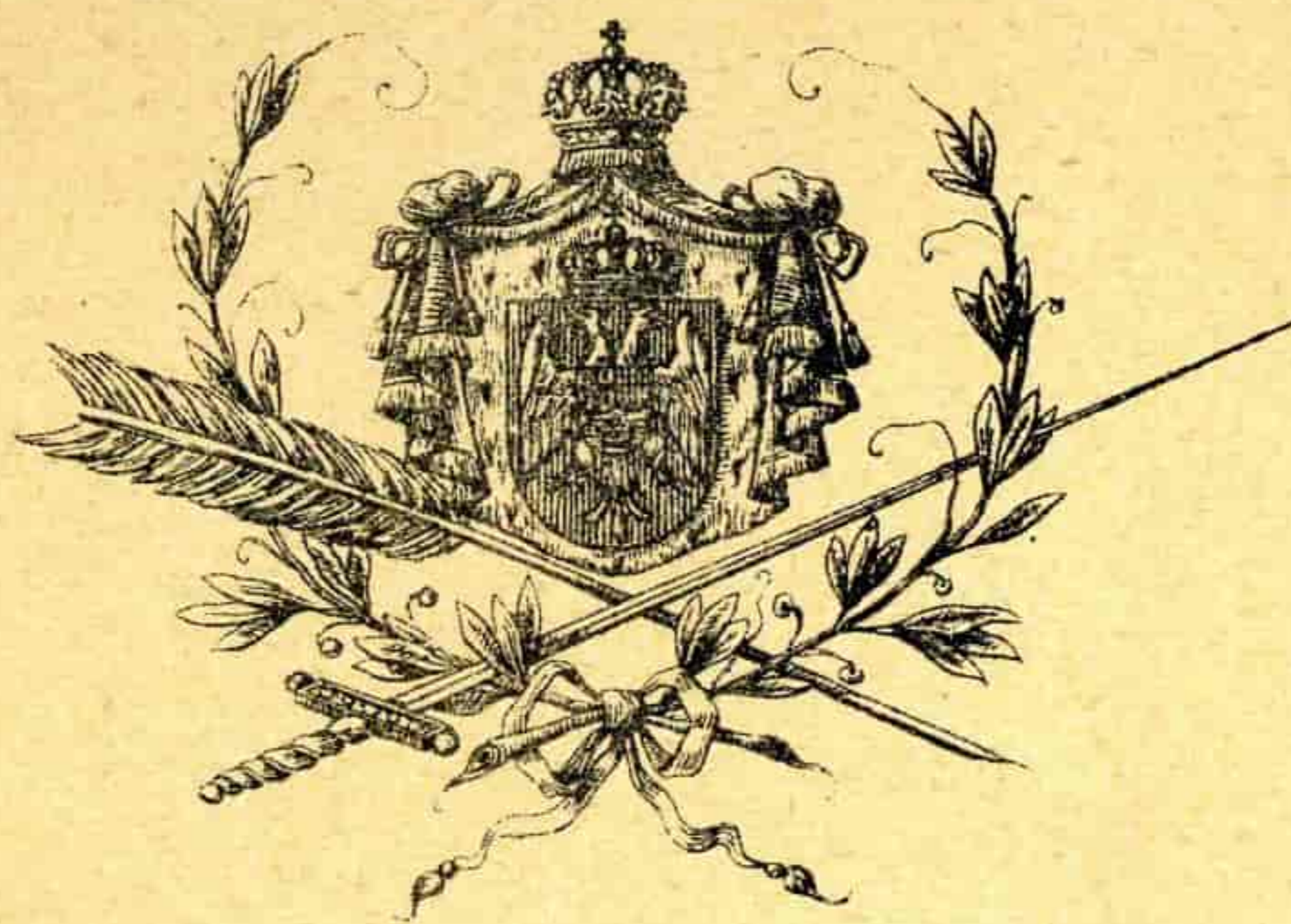
СВЕСКА XII

ВАЈНИК РАТНИК

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

ИЗДАЈЕ МИНИСТАРСТВО ВОЈНО И МОРНАРИЦЕ
УРЕЂУЈЕ ОДБОР У ГЛАВНОМ ЂЕНЕРАЛШТАБУ

УРЕДНИК

Шеф Наставног Одсека Оперативног Одељења
Главног Ђенералштаба

Ђенералштабни потпуковник Димитрије Р. Живковић

БЕОГРАД

Модерна Штампарија »Вук Караџић« — Краља Петра 9. Телефон 429

САДРЖАЈ

	СТРАНА
Карактер и част. — Од пуковника <i>Милорада К. Радовановића</i>	1
Утицај технике оружја на тактику коњице. (Предавање читано пред официрима нишког гарнизона). — Од пуковника <i>Николе Сп. Цоловића</i>	9
Инвазија Србије и одступање преко Арбаније (октобра 1915—јануара 1916.) Према неиздатим документима саопштеним од стране Краљ. Српског Главн. Генералштаба, по француском. — Од пуковника <i>Миливоја Ј. Николајевића</i>	25
Подводне мине. — Од потпуковника <i>Ђорђа Јорговића</i>	51
Какав нам коњ треба и како ћемо га очувати. — Од потпуковника <i>Милана Цвејковића</i>	57
Борба артиљерије и фортификације. — Од мајора <i>Живојина П. Павловића</i>	69
Различности:	
Контра-батерија. — С француског превео С.	86
Pomorska bitka kod Trafalgara. 21. oktobra 1805. godine i komparativna historija pomorskih bitaka od godine 1800. — Od poručnika bojnog broda <i>Aleksandra J. Andrića</i>	97
Новости и Белешке:	
<i>Наш Црвени Крст</i>	103
<i>„Привредник“ у Београду</i>	104
<i>„Јадранска Спража“</i>	104
I. Из ратног искуства.	
Борба на Петралици. Смрт поручника Хајнца и Бране Јовановића. (Из комитског живота 1905. године.) — Од <i>Пожарског</i>	105

II. Из организације војсака.

- Пољска.* — Овогодишњи локални маневри. — Преглед месечних припадности официра и подофицира пољске војске. — Официрска и подофицирска настава, разне школе и курсови за усавршавање 119
- Француска.* — Курсови и предавања за резервне официре. — Ваздухопловство засебан вид војске. — Школска припрема војске за војни позив. — Садање бројно стање војске 124
- Чехословачка.* — Садања организација војног ваздухопловства: командни елемент, авијатика, балонство, метеорологија, школе 125
- Енглеска.* — Рекрутска обука у пешадији. — Основна обука у артиљерији 126
- Русија.* — Војна обвеза 127
- Северна Америка.* — Тешка артиљерија на железничком построју (топови 355 мм. Мод. 920.). — Бомба против авијона 129
- Немачка.* — Нови закон о ограничавању фабрикације ваздухопловних справа 131
- Холандска.* — Мирнодопска формација пешадије 133
- Финска.* — Закон о војној обвези 134
- Лейтонска.* — Стварање флоте 134
- Аустрија.* — Војно-политичко стање и организација војске: редовна војска, жандармерија; формација, дислокација. — Обласне одбране 134
- Јапан.* — Мирнодопска јачина војске према новом закону 136

Оцене и прикази:

- Италијански закон о физичком васпитању.* — Од мајора Зденка Аљанчића 137
- Војнички буквар* (Костић). — Од потпуковника Ђорђа Ђирића 140
- Историја савремене Француске од револуције до мира 1919.* (Лавис). — Од Ђ. 141
- Дресирање њаса* (Мизлер) 142
- Најомена* 142

Библиографија:

- Српско-хватско-словеначка* 143

Некролози :

† Пуковник *Димитрије Милић*. — Од мајора *Саве Вишомировића* 146

† Коњички мајор *Александар Плесничар*. — Од пуковника *Данила Бели-Марковића* 148

Читуља погинулих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвезника чиновничког реда у току *Евројског рата* 1914—1920. године (наставак) 151

Карте и слике у прилогу :

Девеи слика уз чланак „Подводне мине.“

Уз свеску *један* прилог.

РАТНИК РАТНИК

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

Издави месечно
у свескама
око 10 штампаних табака
Штампани рукописи не
враћају се

ДЕЦЕМБАР

1922

ЦЕНА ЈЕ ЛИСТУ:

за рез. офицере	96 д.
за подофиц. и питомце Војне Академије	30 "
за невојнике	120 "
за иностранство	150 "

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Уредник: Ђенералштабни потпуковник Димитрије Р. Живковић

КАРАКТЕР И ЧАСТ

Карактер је битна и најважнија особина човека; он човека чини различним и вишим од осталих Богом даних бића и створења, јер га разум може упутити и на радње најбруталније, најперфидније и најгоре врсте, које ниједна животиња није у стању учинити. Само је карактер у стању да обузда и култивише у најплеменитијем правцу чупаву животињу природних инстиката, која спава на дну човечије душе.

Карактер резултира из свести човекове о општим дужностима према људској заједници, чији је члан постао рођењем и ступањем у друштво, и посебним дужностима свога положаја — позива, коме се посветио.

Карактер заповедно налаже да се све дужности, како опште према средини из које смо поникли и у којој се крећемо, радимо и живимо, тако и посебне, према природи службе коју вршимо, извршавају тачно, савесно, марљиво и истрајно, без обзира на тешкоће и препреке које се томе опиру.

Челичном вољом и жилавом дурашношћу мора се честит човек борити са свима препрекама на које у вршењу

својих дужности наиђе и без колебања, страха и размишљања мора жртвовати све што му је најдраже, и себе самога, за часно и савесно извршење додељеног му задатка.

Карактер је највећи покретач и снага из које проистичу и оживотворавају се најплеменитије и најузвишеније идеје.

Само су људи гвозденог карактера и несаломљиве воље били у стању да учине велика дела, којима су се покољења кроз векове дивила и од којих је човечанство имало неизмерне користи.

Најкраће изражена дефиниција карактера била би: савесно и предано вршење свих и најнезнатнијих дужности, почев од оних према самом себи до оних према Богу и Отаџбини.

Карактер се добија наслеђем од предака, али се од првог дана свести, и пре ње још, мора неговати, развијати и усавршавати при чему се ни за тренутак не сме попустити и најмањој слабости или страсти, да на њега утиче у духу колебљивости, разнежавања и слабљења.

Кућа је прва и најважнија школа за неговање и усавршавање карактера; у њој се карактер рађа, расте, развија и усавршава, и каква је кућа, такви ће и чланови друштвене и државне заједнице из ње изаћи.

Кућа је колевка и гнездо, где се наше срце отвара да прими прве утиске, навике, особине и одлике из којих се поступно образује карактер.

Из тога врела шибају млазеви снаге, који ће друштво водити и њиме управљати и од чистоте, дубине и јачине његове зависи чистота, срећа и напредак друштва, државе и народа.

Примери рада и живота, који се од момента кад дете прогледа па све до његовог младићског доба нижу пред њим у домаћем животу, остају најдубље урезани у срцу и мозгу његовом и са њима и принципима на живот, што их из куће понесе, улази млада индивидуа у друштво, да дела и сарађује на свима питањима јавног живота.

Ту, у кући, дакле, стиче се основ за карактер, који се доцније у школи и друштву разрађује, допуњује и усавршава; тај основ остаје у човеку за све време живота као ембрион око кога, доцније, школа, друштво, време и прилике врше наслаге, те се према томе с правом може рећи, да се по детету човек познаје, као што се по јутру познаје дан.

Због овога је заповедна и света дужност свих нас и свих органа друштва и државе да највећу пажњу и све своје напоре поклонимо чистоти брака и породичног живота и тога ради, нимало не би била претерана законска одредба,

која би бранила ступање у брак физички и душевно ограниченим члановима друштва, као што сматрам да је била потпуно умесна и оправдана одлука старих Шпартанаца: да бацају у понор кржљаву, слабу и наказно рођену децу.

Ваља учиити све, да се крепост, чистота и светиња брака уздигне и стално одржава на висини коју она, сама собом, императивно захтева и од које зависи срећа, благостање и напредак друштва и државе.

Света је дужност свих чланова друштва да пре доношења одлуке о ступању у брак свестрано и исцрпно размисле о њему и да најпедантнијој критици подвргну себе саме, процењујући, да ли су физички и духовно способни да приме на себе дужности родитеља и старешине породице, тога првог и најмоћнијег расадника честитости и карактера.

Првенствени је задатак родитеља да физичком одгајавању и моралном васпитању своје деце посвете сву своју пажњу и старање, како би их наоружали карактером, чистотом срца и душе и снагом разума, и на тај начин успособили за снажне и честите чланове друштва, јер само у томе је спас свих нас и Слава и Част Отаџбине.

Школа је, одмах за кућом, један од најјачих извора за неговање и развијање карактера. У њу ступају невинашца чија су срца и душе чисте као капља росе и разум бистар и свеж као планински поточић и према томе, отворени и готови да приме утиске и примере какви им се пруже.

Стога су наставници — учитељи и професори — духовни родитељи поверене им дечице и на њима је претешка дужност васпитача свога народа.

Својим способностима, тактом и усрдним радом они су позвани, да младе, нежне и осетљиве изданке људске негују, обрађују и усавршавају, како би од њих подигли и створили снажне и гранате грмове друштвене заједнице, на којима ће она почивати и који ће је својом снагом штитити и водити кроз буру живота.

Сва пажња и сви напори њиховога тегобнога рада морају бити упућени, у првом реду, облагорођавању срца и душе невине дечице, како би их сачували од злих примера, утисака и навика и наоружали племенитошћу, витештвом и честитошћу, па тек затим и поступно уводили у свет знања и науке из кога ће црпети средства за доцнији рад и живот.

Према овоме, задатак, значај и улога наставничког позива је од најважнијих, најтежих и најделикатнијих у друштву и држави, те је света дужност младих људи, који се одлучују да се овом позиву посвете, да: коренито анализирају себе до најсуптилнијих вибрација своје душе и најта-

нанијих одсева свога ума, како би се осведочили, да ли су способни и да ли ће моћи одговорити претешким дужностима васпитача свога народа.

С друге стране, позвани државни органи који одлучују о судбини овог позива и одабирају и спремају кадар народних васпитача, морају поклонити највећу пажњу и учинити са своје стране све, да судбину народа и државе повере најсигурнијим и најспособнијим људима, јер је она у истини у рукама народних васпитача: учитеља и професора.

Из куће и школе младић излази у друштво, у свет, ту највећу и најбогатију школу практичног живота за челичење и васпитање свога карактера.

Нежно крило материно и благу реч учитеља и просветитеља замењује напоран рад и борба са животом за живот.

На сваком кораку сусрећу се многобројни и разнолики непријатељи: страсти, пожуде и искушења, што представља страховите препреке правилном и позитивном развијању, усавршавању и одржавању карактера.

И тада тек почиње права борба са свима тим чињеницама и утицајима, борба из које је највећа вештина и ненадмашно јунаштво изаћи победилац и остати и истрајати на правом путу.

Тешко свакоме ономе, који је у свет изашао без претходне, припремне школе, без домаћег и школског васпитања! Он ће бити завитлан у вртлог живота као „сламка међу вихорове“ или мален чунић у чељустима бесне, бескрајне пучине и — пропаст његова је неизбежна.

И онај, који је имао срећу да прође кроз ваљану школу домаћег и школског васпитања, имаће да издржи страховиту борбу и уложи неисцрпне напоре и снагу, да остане прав и креће се трновитим стазама части и поштења!

У тој борби најтежа је, најделикатнија и највеличанственија борба са самим собом, и благо ономе и поштомсџву његовом, који успе да из те борбе изађе победилац јер је тај себи осигурао доживојни мир, срећу и задовољство а поштомсџву у крв и срж унео најмоћније оружје за часџан и че-сџиџи живоџи.

Безбројни су и разноструки чиниоци и искушења што се пред часног и карактерног човека истављају у тежњи: да га одвоје од врлетног и тегобног пута часног извршивања дужности и да га саломе и потчине своме, често чаробноме утицају, али је исто тако најдраже и највеће задовољство што га човек може осетити и имати, ако успе, да до краја остане на томе путу, ма и уз највеће патње и најтеже жртве.

као што је ненадмашна слава и част, коју палом хероју части и карактера низови поколења вазда указују.

Карактеран човек је оличење савести; што год рече, речено је тачно, истинито, по души; што год ради, ради предано, истрајно и из најдубљег уверења.

Несаломљива воља и гвоздена енергија је душа чврстог карактера, она узноси живот и салама најстраховитије препреке; где ње нема, господари колебљивост и слабост, те су и сви резултати рада ништавни, зависни од случајности и редовно проблематични.

Неустрашиви карактер наоружан челичном вољом руши све препоне као оркан и носи собом све и свакога и у најстрашнија и најтежа, често по изгледу неизвршава предузећа, у којима је и смрт слатка награда, јер се умире у величини, која засењава као сунце и задивљава као Божанство!

Карактер је општи, један и једнак за све и свакога. Нема професионалног карактера, па нема ни нарочитог војничког или официрског карактера, јер је *човек* основа сваком позиву и професији и ако је човек прави човек, он је у сваком послу, свагда на сваком месту и у свакој прилици частан и карактеран. Има само разноврсних дужности и прилика и околности под којима се оне врше и на основи тога може се судити о величини и чврстини карактера појединаца или корпорација.

И ако дужности војника и официра уопште а у рату нарочито долазе у ред најтежих и по судбину државе и народа најважнијих и најделикатнијих, природно је што се за те и такве дужности захтевају извршиоци првокласног карактера и најјаче воље, али то никако не значи, нити може значити: *да свако самим њим што је постао и што је официр има чврст и у сваком погледу велики карактер.*

Овако посматран карактер официра је синоним храбрости, одлучности и безграничног самопрегоревања; само он је тај узвишени покретач, који у данашњим страхотама рата нагони и покреће официра да стоји усправно и да са стојицизмом врши своје претешке дужности, излажући се сваког тренутка да буде разнет у комаде, не мислећи ни о чем другом до о савесном и успешном извршењу добивеног задатка.

Официр од карактера и части не зна за страх, јер нема времена да га осети и о њему мисли пред многобројним и разноврсним дужностима што су пред њим.

Ето због тога се на избор људи, који треба да уђу у редове официра, мора обратити нарочита и најозбиљнија пажња, и од првог дана њиховог војничког образовања ваља

чинити све да им се карактер што боље и што више развија и усавршава, као што без милости и ма каквих обзира треба уклањати из редова официра сваког онога, ко учини и најмању погрешку која се коси са обзирима високог морала и карактера.

Не зависи, по речима великог немачког реформатора Лутера, благостање, величина и снага једне земље од обилатости њених прихода, од тврдоће њених градова и архитектонске лепоте и савршенства њених грађевина и споменика, већ се све то састоји и изражава, бројем њених образованих синова, људима од рада, знања, части и карактера; они су права и истинска вредност, величина и снага сваке земље и народа.

Нсгујмо, подижимо, развијајмо и усавршавајмо карактере у кући, школи, друштву и војсци, нарочито, јер је у њима само сјас, благостање и најредак нашег народа и наше Отаџбине!

Част је свест о сопственој вредности и личном достојанству и решеност да се она високо уздиже и чува од сваке мрље.

Али је потребно да и средина, у којој се крећемо и радимо, позна и увиди ту нашу вредност и да нам она због тога одаје поштовање.

Онда је тек част потпуна и заслужена, јер ништа толико не уздиже човека и не креће га на добра и племенита дела као уверење да је његова акција корисна за друштво и признање које му се за то са свих страна указује.

Част је резултанта велике моралне вредности, јачине воље и чврстине карактера.

Част је највернији и нераздвојни пратилац карактера, јер се карактер без части, и обратно, ни замислити не може.

Частан човек себе лично високо цени и води најстрожијег рачуна, да не учини ни једно дело, које би се противило појмовима високог морала и устаљених принципа у животу људи и друштва; он је вазда спреман да за своја уверења и дужности жртвује све угодности живота и да се изложи највећим патњама, губитцима и ударима до драговољног умирања за част и образ.

Но он је исто толико велик и у поштовању туђе части и *никад се неће лакомислено и безразложно на њу блажом бацају.*

Част је једна и једнака за све и свакога, само се и она, као и карактер, може ценити по тежини и вредности дужности што их појединац или корпорација врши.

Отуда проистиче, не да је част оних који веће и теже дужности врше већа и чистија, већ да су они сами поноснији уопште и осетљивији у питањима, која њихову част тангирају а и средина у којој су, указује им више пажње и поштовања но онима, чије су дужности мање, лакше и обичније.

Отуда и долази, да се војничка част нарочито истиче и изузетно цени и уздиже.

Част је, нема сумње, највећа врлина и најпоузданија подлога правилног и истинског прогреса у животу појединаца и друштва уопште, а нарочито у раду и целокупном животу војске.

Војска је по своме положају и задатку у држави чињеница првог реда, те због тога цео њен рад и живот мора почивати на части, неодступно захтевајући од свију и свакога залагање све снаге и свих способности до самопрегоревања.

Сви чланови војске, од првог до последњег, морају бити часни, пуни витешког карактера и честитости и трудити се свима силама: да све своје дужности, као људи, грађани и војници, правилно схватају и предано и савесно извршују, без обзира на препреке и жртве што ће их при томе имати.

Официри — темељ, стубови и душа војске на којима она почива, који је одрживају и воде — морају бити оличење карактера и части

Целокупан рад и живот њихов, како на служби, тако и ван ње, у домаћем, приватном и јавном животу и односима мора бити частан и честит. Они су дужни, они морају тако живети, радити и кретати се, да су сваког момента готови: да за сваки свој поступак погледају отворено и слободно у очи свима и свакоме, не страшећи се ни најмање замерке, која би се могла дотаћи њихове части и савести.

Часним животом и у сваком погледу превасходним радом, официри морају заузети прво место у друштву и држави и бити част и понос свога народа, јер је само она војска поуздана подлога државног живота и прогреса унутра и позитивна и најсигурнија заштита од свих угрожавања споља, чији су официри задахнути високим појмовима части и морала и наоружани високим карактером.

Ово нарочито важи за нас и нашу милу Отаџбину данас, када је велики део нашег друштва са свима својим особинама, одликама, навикама и тежњама, веома далеко од правог схватања и истинског уважавања часног и честитог рада.

Данас, када је минули дуги и крвави рат, на једној страни, уништио милионе најбољих синова нашег народа, који драговољно и херојски жртвоваше себе за Част, Величину и Славу Отаџбине, а, на другој страни, унео пустош и

анархију у појмове о Чести, Моралу и Честитости код оних, који, у већини, рат ни осетили нису и који су чинили све да га никако не осете и из њега изађу живи и неповређени!

Доћи до циља: прибавити себи што више личног задовољства, добар положај, награде и угодан живот са што мање напора и жртава, — изгледа, да је данас главна ствар; како се пак а на који начин до тога долази сасвим је споредно!

Корисне идеје и мисли и честити, карактерни и часни људи гурају се у задње редове и осуђују на пропаст пред незајажљивом жељом за богатством и положајима што богатство доносе.

Невероватно је, али по многим знацима изгледа, да су часно и савесно испуњавање дужности и честит рад уопште и сувише нежне биљке за загушљиву атмосферу нашег данашњег друштва?!

Природно је што се код оваког стања ствари и прилика у нашем друштву почињу и у војсци примећивати појаве ситнијег и крупнијег значаја, које јасно наговештавају, да је друштво и у њу почело да уноси клице трулежи и неморала!

Императивна је дужност свих честитих чланова војске, а нарочито њених најпозванијих представника, да се овом страховитом злу, које прети да се у њеном организму залеже, свима силама одупру, ако су истински и прави пријатељи војске, државе и народа.

Дужност је свих официра и старешина нарочито, да бадрим оком прате кретање, рад и живот својих другова и потчињених органа и да у сваком, и најмањем, нечасном делу и непоштеној радњи поступају најенергичније и најнемило-срдније, јер се зло само тако може у корену угушити.

Према нечасним људима у војсци треба немилосрдно поступати и прогонити их без обзира на чин и положај који заузимају и сродничке и друге везе које имају.

Свеколики рад и напори свих претпостављених старешина у првом реду мора бити управљен неговању, развијању, подстицању и одржавању части, достојанства и честитости код свих потчињених а код официра нарочито.

Од првог дана ступања у војне школе и редове војске, па кроз цео рад и живот младих официра, морамо их упућивати и нагонити на частан и честит рад, јер је част официру звезда водиља кроз цео живот и најтежа искушења што их он доноси, као и најбољи путоказ и подстрек за велика дела на Славу и Величину Отаџбине и срећу и благостање народа.

УТИЦАЈ ТЕХНИКЕ ОРУЖЈА НА ТАКТИКУ КОЊИЦЕ

(Предавање читано пред официрима нишког гарнизона)

Још у оно доба када техника оружја изгледаше непроменљива, Наполеон, тај највећи мајстор нашега заната, рекао је: да ће се тактика свију родова оружја мењати после сваких десет година. У данашње пак време тактика се мења не само после сваких десет, већ, боље рећи, после сваке године, јер је у многоструко зависна од терена, саобраћајних средстава, начина устројства армија, ит.д. — од околности, које се свакога часа мењају, а нарочито од технике оружја, која тако рећи без престанка журно иде напред, те јој не да ни тренутка мира у њеној сталности.

У току овога великог светског рата, у коме је примењена сва могућа техника оружја у својим најсавршенијим облицима, тактика појединих родова оружја мењала се тако рећи после сваке битке или већег боја, и, ма да се нема још довољно тачних и детаљних података о целокупном ратовању ни једне од ратујућих страна, ипак се у војној литератури појављују веће начелне дебате о превази, важности и начину употребе појединих родова оружја за будуће ратовање.

Морамо признати да употреба коњице у већим масама, т.з. независне коњице, код великих сила није показала оне резултате који су од ње очекивани. Бар до сада није истакнута никаква јача акција чисто коњичка, са резултатом од пресудне важности за добитак или довршетак рата. Да ли је овоме узрок савремена техника оружја или немање способних коњичких вођа, скоро будућност показаће нам. Свакако разлога мора бити. Рад пак коњице у саставу армија, т.з. тактичке коњице, у извиђању, осигуравању, садејствовању у бојевима, гоњењу и заштићивању, па чак и рововској војни на свима фронтима имао је велике примене и дао одличне резултате.

Па ипак и сада после рата као и до рата чују се често пута мишљења и приговори, да је појавом митраљеза, аеро-

плана и телефона коњици као роду оружја одзвонило, — што је сасвим погрешно.

Зато, дакле, да се не би коњаници узбуђивали и да би сачували убеђење непобитне важности свога рода оружја, потребно је да се обратимо законима рата, принципима који су вечни и постојани, који не зависе од наоружања и осталих околности, — принципима чији је основ срце човечије, које се није променило још од Адама.

Тактика свију родова оружја у свима историјским епохама увек је била друкчија, и то само зато што су ти исти принципи и закони рата због прилика и околности увек друкчије примењивани. Према томе ти исти закони треба и морају да служе звездом водилом и данас и у будуће за све, а нарочито за коњанике.

Врло је мали број оних који не припадају коњици а знају шта она треба и шта може у боју да учини. Ја се бојим да се чак и ми сами у томе не разилазимо, па је зато баш и потребно да улогу коњице што чвршће усталимо — за то се и обраћамо принципима рата који су непроменљиви.

Рат у ствари није ништа друго до повратак човечије природе к првобитном стању свом. Када два првобитна човека пођоше једновремено једном истом циљу они се сукобише, полетеше један на другог и шчепаше се тврдо одлучени да један другог униште. Ето првобитног принципа бојне вештине. Код преисторијског човека дакле најјачи израз за убеђење свога противника, када му је хтео натурити своју вољу, био је напад и убиство, ако противник није благовремено попустио. Тај непобитни принцип силе који влада код појединих људи, непобитан је и за масе. Улога масе данас је иста која је била јуче, која ће бити сутра. Суштина је дакле рата у томе: *ићи, најасићи и убићи* — ако не попушта.

Да, тако је, али је човек разумео, да у таквој борби ако не победи — гине сам, јер хватање у коштац са непријатељем мора бити за једног фатално. То признање дакле да је хватање у коштац најстрашнији моменат у борби, и натерало је човека да мисли и измишља разноврсне машине за растројство моралне и физичке снаге противникове, по могућности што раније и што даље од себе, како би противник — човек — у моменту судара био што више истрошен и немоћан.

За несрећу и непријатељ је у истом циљу наоружан таквим истим или бар сличним машинама за борбу — али хватање у коштац остало је, оно се не може изменити, и док се та страшна игра не одигра, решења нема. Значи, да су праћка, стрела, кремењача, пушка, митраљези, силна артиље-

рија, тенкови, итд. итд. измишљени само зато, да би ослабили моралну страну човека. Према томе, све што је измишљено, није страшно; *сипрашан је само човек.*

Пешадија којој је једини циљ хватање у коштац, која тражи непријатеља да бајонетом реши победу и која на своје ватрено оружје гледа само као на срество за постигнуће тога свог јединог циља — као на сикиру којом ће пут свој кроз непроходну шуму крчити — та пешадија носи сама собом победу.

Можда ће ми неко замерити, што сам се развијањем ове теорије удаљио од мога задатка, али зар се може говорити о улози коњице без утврђеног појма о улози пешадије. Она је главни род оружја, а сви остали помоћни су и имају једини циљ: дати јој могућности или олакшати јој остварење њеног главног принципа — *ударом бајонетом победу решити.* Да, пешадија решава победу, али може ли она сама тако лако доћи до решења? Заиста, не. Да дође до непријатеља, треба да зна где је он; да га смело и одлучно нападне, треба да зна колико је јак и да буде осигурана од изненађења споља. Бој се отпочео: све њене силе управљене су напред ка непријатељу; треба ли ко да чува бокове, крила и позадину? Она полази на јуриш, непријатељ бега, она га не може дуго гонити, а ако га остави, сутра ће је он, понова уређен, дочекати. Ако ли је по несрећи обратно, да је пешадија почела одступање, њој је потребно брзо и моментално поткрепљење, да је бурни таласи непријатеља не потопе.

Да, пешадија пролази у боју кроз све те фазе; пролазила их је када је била наоружана стрелом и кременачом, пролази их и данас са овако усавршеним ватреним оружјем; и кад никада без коњице не могаше — неће ни у будуће моћи сама.

Ако се призна ова аксиома за истину, онда је и улога и дужност коњице потпуно одређена утврђена и стална. Ма колико се техника оружја усавршавала, ма какви се успеси на том пољу постигли, задатак ће коњице бити: *откривајући непријатеља и крчију пут к њему, да му пешадија лакше приђе; заклањајући пешадију при маршевању и осигуравајући је од изненадности, да брже до непријатеља дође, осигуравајући је за време боја и чувајући јој крила, бокове и позадину.* Кад пешадија ударом бајонета постигне свој циљ и потисне непријатеља, да се баца на непријатеља, да гони и хвата оно, што је бајонетима наше пешадије измакло. Најзад, ако је њена пешадија почела да одступа, да се баца и своја прса

за сѣас њен да ѿодмеѡне. И, како ће и непријатељска коњица за своју пешадију урадити то исто што и наша за нашу, то јој је дужност да и са непријатељском коњицом пречисти рачуне и да је ѿгони, кад јој смеѡа извршењу свог задаѡка.

Нема сумње да је савршенство данашњег ватреног наоружања учинило јаке промене у начину употребе свију родова оружја, па и у употреби коњице као рода оружја. Али је врло важно да се зна и то: да техника не припада само појединим родовима оружја, она наоружава све родове војске и пешадију и коњицу и артиљерију. Ствар је само у томе, коме је она више дала, кога је она боље наоружала и кога је учинила кориснијим за постигнуће крајњег циља — за добитак победе.

Сетимо се као учесници последњег рата, са каквом смо спремом и наоружањем ушли у прве битке и бојеве, — па се сетимо шта нам је све техника до краја рата дала и у наоружању непријатеља на супрот ставила. Зар овај рат није био право утркивање савршенства технике и техничког материјала. Од простог наоружања: пушка, топ, сабља и митраљез, добисмо у току рата најразноврсније машинске пушке, бомбе офанзивне и дефанзивне; тромблоне, загушљиве гасове у разним видовима, топове 37 м/м, блиндиране аутомобиле са митраљезима, бацаче пламена итд., итд. све до васкрслих Ахиллових бојних кола, т.з. тенкова.

Сви ови технички проналасци давани су и насупрот стављани свима родовима оружја, често пута довољно још и неусавршени и неиспитани. Нема сумње, да ће се у будућим ратовима и пешадија и коњица и артиљерија користити још више савременом техником оружја и спреме, и велико је питање, да ли неће последњи проналасци у ваздухопловству, телеграфији без жица и тенковима, удружени са коњицом, давати веће резултате и дати коњици још већу важност као роду оружја.

О служби коњице у извиђању

Из предњег излагања види се, да ће због савршенства ватреног наоружања и начин употребе коњице бити промењен.

Да видимо сада, да ли то ватрено наоружање и у колико упливише на сам начин извиђања у боју.

Узмимо најтежи случај — *извиђање у боју*.

Непријатељ се зауставио. Фронт положаја опасан је ватром. Извиђачки делови час се појављују час ишчезавају извиђајући фронт положаја непријатељског и постепено траже непријатељска крила, кад их нађу обилазе их и извиђају бо-

кове и позадину. Нема сумње, да ће код огромних савремених армија у већини случајева бити потеже наћи крајње тачке крилу положаја. Угодне пак тачке за извиђање пред фронтом и на крилима непријатељ држи истакнутим својим деловима, који својим савременим наоружањем држе и извиђачке делове на одстојању и спречавају извршење задатка. У таквим случајевима коњица вршећи извиђање често ће пута бити приморана да ступи прво у борбу, да форсира потребне јој тачке, па тек онда са истих да изврши свој задатак и определи јачину непријатеља. А то ће коњица увек моћи — јер може према својим особинама отпочети и прекинути борбу где год и кад год хоће, чак и противу јачег непријатеља без бојазни да буде уништена.

Да би дакле извиђање у боју дало повољније резултате, то ће у већини случајева бити потребно да коњица буде и сувише активна и готова да сваки час прима борбу како на коњу тако и пешке.

Овим се утврђује и то, да се успешно извиђање у боју неће моћи увек да изврши само са појединим официрима као што се раније практиковало. Официрске патроле морају бити у будуће јаче, да јачина њихова може силом огарантовати извршење задатка. У противном, са slabим патролама, извршење задатка биће увек у питању.

Пример 1.

Извиђање Конатичког и Мислођинског положаја у рату 1914. године

(Карта размера 1:75000)

28. и 29. нов. 1914. за време наступних операција наше друге контра-офанзиве (Суворовска битка) Коњичка дивизија била је у саставу 3. армије на десној обали Колубаре а на левом крилу армије и Комбиноване дивизије.

Непријатељске аустријске трупе држале су врло упорно фронт пред 3. армијом на Степојевачкој коси наслањајући се својим десним крилом на поплављену долину реке Колубаре и њене велике отоке Лукавице (Пештана), које беху јако на дошле и разливене. Као кључ непријатељског фронта био је Конатички вис к. 225. а за 15 км. северније Мислођински положај у углу ушћа између Колубаре и Саве. Овај Мислођински положај био је врло важан, јер је био ослонац непријатељском десном крилу и затварао правце из Мачве ка Београду. Непријатељ је схватио ту важност и утврдио га.

Коњичка дивизија код села Црљени, на десној обали Колубаре, имала је 28. нов. задатак, да официрским патролама

извиди Конатички и Мислођински положај, а по паду Степојевачке косе да гони непријатеља ка Сави и даље ка Београду.

За извршење постављеног задатка употребљене су 28. нов. у први мах три самосталне официрске патроле, а у вече 28—29. још две од најбољих официра, али резултата никаквих није било. Непријатељ је био тако организовао поседање и одбрану положаја да му патроле нису могле ни прићи а камо ли пробити се у позадину за 15 км. у дубину непријатељског десног бока.

Сутрадан, 29. нов. у јутру, за извршење овог задатка ангажована је цела 1. коњичка бригада, тј. сила, и резултат је био одличан. Командант бригаде, са бригадом без артиљерије, извршио је под заклоном густе јесење магле прикривен обилазак непријатељског десног крила тешко пролазним поплављеним пиштољинама између р. Колубаре и Пештана од с. Цветовца до Пољана и појавио се са бригадом за 8. км. у дубину непријатељског десног бока.

Када се око подне подиже магла, изненађење за непријатеља било је потпуно. Бригада је била пред селом Конатицом позади непријатељског главног положаја, који је у то доба одлучно нападала наша Комбинована дивизија. Одмах је са два ескадрона нападнута и потучена непријатељска посада на прелазу преко Пештана, а по прелазу реке, да би дали могућности прелазу бригаде, ова два ескадрона извршише јуриш на непријатељску пешадију која беше поколебана на положају и заробише 5 официра и 224 непријатељска војника из 52. регименте (2 чете и 1 цело митраљеско одељење). Главнина бригаде за то време у две колоне прешла је реку, заузела Конатичке положаје, распрштала слабе непријатељске делове који су се у неред у испред коњице повлачили и брзим наступањем преко реке Марице и с. Дражевца у први сумрак напала непријатеља на Мислођинском положају, те овај, изненађен једним дрским обиласком двају наших ескадрона који му се појавише у бок, после прве ватре напусти у неред у цео положај оставив у ропству 8 официра и 339 непријатељских војника (из 5 аустр. регименте) са великом количином оружја и муниције.

Прва коњичка бригада са малим губитцима (7 погинулих, 3 удављена и 11 рањених подофицира и војника и 9 погинулих коња) извршила је потпуно тога дана свој добивени задатак извиђања, а заузећем Конатичких и Мислођинских положаја олакшала наступање Комбинованој дивизији ка Београду.

О употреби коњице за време решења

И у нападним и у одбранбеним бојевима решење је најважнија борбена фаза — према томе учешће свих родова оружја у овој фази од нарочитог је значаја. Да видимо, да ли је савремено наоружање онемогућило учешће коњице у овој фази борбеној.

И напад и одбрана изводе се према учешћу данашњих великих армија на пространим положајима са дугачким фронтovima и великим дубинама. На тим пространим положајима нису све тачке подједнаке важности, па се и не нападају и не бране подједнаким снагама. Међутим важност појединих тачака или делова борбеног фронта врло често се мењају баш у току самих бојева, јер се и нападач и бранилац труде да према ситуацији један другом доскоче и један другог на важним тачкама надјачају. За стварање и парирање надмоћности користе се и нападач и бранилац својим резервама, и ко буде имао више могућности и више умешности да на важним тачкама у пресудним моментима буде јачи, на његовој ће страни и победа бити. Зар коњица са садањим својим наоружањем није за овакве случајеве идеално средство? Лака и подузетљива, она може за најкраће време да пређе веће просторије и да се изненада појави тамо где се непријатељ не нада. Ако не би могла увек чисто коњички да дејствује својим хладним оружјем, она ће дејствовати ватреним, пешке. Наоружана потпуно савременим ватреним оружјем, она је у стању да на одређеним тачкама за најкраће време произведе најсилније дејство. Са својом лако артиљеријом, митраљезима и карабинима са бојанетима коњица је данас добила потпуну отпорност, скоро као и пешадија, да може самостално решавати и теже задатке у боју, а о помагању и садејству не може бити никакве сумње.

Дешавало се и дешаваће се увек: да се за време бојева и код браниоца и код нападача стварају празнине у борбеном распореду, које треба одмах затворити; да се поједине истакнуте тачке пред непријатељем што пре заузимају или што дуже одрже за добитак у времену; да се угрожено крило или бок брзо заштити или непријатељско што пре угрози итд. итд. Ето то су прилике за које је коњица одлично средство.

Сем тога коњица је род оружја који се по својим особинама врло лако комбинује и здружава са свима осталим родовима оружја и у свима борбеним фазама дајући им већу слободу и самосталност у раду и већу отпорност у вођењу борбе.

Нема сумње, да је рад коњице на бојишту због савременог наоружања данас много тежи него пређе. Али зар је пешадији или артиљерији лакше. Раије, до проналаска ватреног оружја, коњица је све до судара и решења безбрижно стајала и кретала се отворено по бојишту. Та иста безбрижност била је тада и код пешадије. Данас пак, када су због силног ватреног дејства бојна поља „опустила“ јер сви родови војске искоришћавају терен — искоришћава га и коњица. Пешадија и артиљерија маскирањем и укопавањем а коњица маскирањем и даљим обиласцима. Као што се види из предњег излагања савремена техника оружја није онемогућила употребу и рад коњице за време решења, већ га је само отежала у истом односу као и осталим родовима војске. Зато ће добра коњица, добро вођена, бити увек у могућности да помогне вазда својој пешадији па и у току решења.

Пример 2.

Садејство 1. коњичке бригаде Југословенској дивизији 1918. год.

(Карта 1 : 200000)

После пролома бугарског фронта на Добром Пољу 1918. г. Југословенска и Коњичка дивизија имале су за правац наступања: Кавадар—Вардар—Штип ит.д. У своме повлачењу непријатељ је добио појачање и задржао се на Маклишкој коси пред Кавадаром. Ноћу 6/7 септ. непријатељ се тако утврдио био, да је Југословенска дивизија 7. септ. морала да води формалан нападни бој за освајање непријатељског положаја. Око 11 часова, у току самог решења, видело се да је према непријатељском десном крилу ватра слаба. Одмах је 1. коњичке бригаде упућен 1. коњички пук „Обилића“ који је сјашио и поред пешадије развио све ескадроне у стрелачки строј са митраљеским одељењем. Коњичка батерија помагала је такође својом најјачом ватром овај напад. Непријатељ је убрзо потиснут и тако брзо напустио положај, да је 1. коњички пук појашив коње у једном налету дошао до бугарске артиљерије и запленио 8 топова и 4 немачке хаубице са већим бројем заробљеника (72 бугар. подофицира и редова са 1 митраљезом). 1. коњички пук имао је губитака: 1 погинулог редова и 17 коња и рањених: 1 вишег, 1 нижег официра и 5 редова.

Овај пример показује нам, да ће коњица увек моћи успешно да садејствује и у решењу поред пешадије.

Пример 3.

Једна одлучна одбрана 1. коњичке бригаде 1915. г.

(Карта 1:75000)

У нашим одступним операцијама 1915. год. од Дунава на југ, Коњичка дивизија повлачила се постепено долином Мораве левом обалом, штитећи стално десно крило Шумадијске дивизије 1. позива.

8. и 9. октобра до подне 1. коњичка бригада (1. и 3. коњички пук са две коњичке батерије) имала је задатак да одлучно брани, *без обзира на жртве*, линију: с. Крњево — с. Трновче до Мораве, штитећи десно крило Шумадијске дивизије, да би се могла повући у реду преко Јасенице на мостовима код Паланке и В. Орашја на десну обалу ове реке.

Дужина борбеног фронта бригаде била је преко 6 км. Немачке трупе на овом делу биле су јаке више од једне пешачке дивизије и наваљивале што пре заузећу В. Орашја, али су успешно задржане, а један успели локални напад још исте вечери одбачен је са великим губитцима по непријатеља. У току ноћи због озбиљне ситуације бригада је ојачана са два пешадијска батаљона 3-ћим из 12. пешад. пука и 2-гим из 5. прекобројног пеш. пука.

9. октобра цело пре подне непријатељ је ураганском ватром своје тешке артиљерије тукао и бесно нападао фронт бригаде. Око 10 часова био је прави пакао од артиљеријске ватре. Читава одељења и водови одлетали су у ваздух под ударцима непријатељских артиљеријских зрна од к. 21 и 30·5 см. али су губитци одмах попуњавани. Око 11 часова непријатељска пешадија вршила је уређен напад. На 400 метара од рововске линије бригаде примећена је и непријатељска пешачка пуковска застава, али је и тај напад одбијен са великим губитцима и бригада се одржала на своме положају до краја.

Бригада је имала страшне губитке у току ове дводневне борбе, али је задатак потпуно извршен. Шумадијска дивизија 1. позива одступила је у реду на десну обалу Јасенице а 1. коњичка бригада са појачањима повукла се тек по добивеном наређењу за повлачење.

Овај пример показује да су два коњичка пука, ојачана са два пешадијска батаљона и две коњичке батерије, задржали целу једну немачку пешадијску дивизију у нападу — за добитак у времену, издржав два дана и једну ноћ страховиту ватру немачке тешке артиљерије.

О гоњењу

Остало нам је да разгледамо још гоњења и да видимо да ли је савремена техника оружја отежала или олакшала гоњење.

Сви се слажу у томе, да је задатак коњице при гоњењу да пресече непријатељу пут одступања и да га напада с бока. У теорији то изгледа врло просто и лако, на пракци пак оно је врло тешко, и ни једна коњица није у стању да га изврши ако није потпуно извежбана у духу офанзивном за време мира.

У савременим ратовима у којима техника покреће читаве наоружане народе у виду милиције, гоњење коњицом добива особиту важност, како у погледу моралном тако и у погледу материјалном.

У последњим ратовима има доста примера успешног гоњења коњицом, која су више мање сва тактичког значаја, — што значи, да га баш данашње наоружање није онемогућило. Правог пак стратегијског гоњења у већем стилу, као што је било н.пр. Миратово гоњење 1806. г., последњи рат није показао, не због уплива техничког оружја, већ због саме политичке ситуације при крају рата, којима су се непријатаљи користили и тражили и закључили мир на самим граничним линијама својим, те су се спасли потпуног слома.

Неоспорно, да би и Немачка и Бугарска данас и друкчије изгледале и друкчије понашање имале, да је рат завршен енергичним гоњењем које би довело до потпуне војничке победе и диктирања мира у Софији и Берлину.

Гоњење, као што се зна, почиње по паду решења т.ј. са положаја — после добивене победе. У првом моменту у гоњењу учествују све трупе које су учествовале и у решењу, а по том га продужава коњица као најспособнија за овај задатак. Гоњење доноси највише користи у правцу добивене победе, т.ј. у правцу слома непријатељског. Ако је био крилни удар — у правцу тог крила, као после Кумановске битке 11. октобра 1912. г. од Младог Нагоричана долином Пчиње ка Овчем Пољу; или, ако је битка добивена проломом фронта, кроз пролом ка најважнијем објекту, као што је било на Солунском фронту 1918. г. — кроз продор: од Доброг Поља у правцу Кавадара на Вардар код Криволака и даље ка Бугарској за Софију.

У гоњењу коњица користи се најбољим комуникацијама због брзине, и заузимањем важних тачака приморава непријатеља на мењање правца и кретање ван путова, због чега је он приморан да оставља своје возове, често пута и артиље-

рију ради бржег повлачења, због чега се пак растројава, деморалише и губи све више отпорну моћ. У овој фази коњица је у могућности да развије највећу активност како брзином и умешним покретима дању и ноћу, тако и употребом целокупног свог наоружања. Коњичким налетима на бокове и позадину као и употребом својих даљнометних топова, митраљеза и карабина, а код већих војска још и са лаким тенковима, гонећа коњица биће увек у могућности да стане на пут непријатељевог одступања, да му дочека чело колоне и да га потуче и одбаци. Уопште са савременим наоружањем коњице иницијатива коњичких команданата за време гоњења треба да се развија до максимума, како у слободи избора правца за кретање тако и у дрскости за дочек и напад.

Да се побеђени непријатељ заштити од гоњења, потребно је да се у повлачењу са фронта после палог решења што пре уреди за нов дочек, а то ће моћи само употребом јаких и нових резерва. Од гонеће коњице, пак, која већим обиласцима и дубљим продирањем дејствује противу бокова и позадине, заштита је врло тешка и могућа једино употребом своје коњице и раније организованом заштитом позадине. Када се пак зна, да се заштита позадине увек организује од трупа слабијега квалитета, од резервне војске или чак и од последње одбране, као и то да је побеђеном команданту коњица потребна на све стране и да је због морала не може од својих трупа далеко одвајати, тада је потпуно јасно да победна коњица после решења има потпуно отворена врата и слободу рада. И, ако је само довољно јака, добро организована, савремено наоружана и енергично и одлучно вођена, она ће у будућности добити још већи значај и показати, да од победе до пораза стоји само коњица. Не буде ли коњица каква треба да је, нарочито ако не буде енергично и одлучно вођена, она ће пропустити важније моменте за гоњење; непријатељ ће се извући брзим покретима у назад и на угодним местима уредити и спремити понова за дочек и нове борбе (Прилеп и Битољ 1912. г.).

Пример 4.

Коњичко гоњење Штип—Кочане—Царево Село 1918. године

(Карта 1:200000)

После пробоја бугарског сслунског фронта, бугарска 2. и 3. пешад. дивизија повлачиле су се под притиском наших гонећих трупа ка Вардару и даље за Бугарску, и то: 2. бугарска дивизија правцем Велес—Св. Никола—Крива Паланка, — а 3. дивизија: Кавадар—Штип—Царево Село. Овим по-

следњим правцем Штип—Царево Село гониле су у првом реду наша Коњичка и Југословенска дивизија. На левој обали Вардара 3. бугарска дивизија добила је појачања у пуковима из 5., 9., 11. и 12. бугарске дивизије, али су сва та појачања због енергичног гоњења једва успела да даду два три слаба — местимична отпора без и једне одсудне одбране и без и једног дочека или контра-напада.

12. септ. по паду Штипа (око подне) 1. коњичка бригада, која је дотле била у резерви, доби наређење од команданта Коњичке дивизије да продужи гоњење ка Кочанима. Југословенска дивизија по заузећу Штипа заноћила је на линији Жежево Поље—Дупка. Непријатељске заштитнице беху у непосредном додиру и на добрим положајима Доњи Балван—Кривача—Пљачкавица. — Командант 1. коњичке бригаде продужи гоњење и ноћу. Ојачана једним ескадроном пешке и једном коњичком батеријом бригада отпоче наступање у први мах. Први метци коњичке батерије против бугарског положаја на Балвану и енергично наступање 1. коњичке бригаде примораше непријатеља на брзо одступање. Бугарске заштитнице застигнуте око села Г. Балвана беху делом поробљене делом распрштане по мраку. Бугарске пак трупе на левој обали Брегалнице: на Кривачи и Пљачкавици, боље су се држале. Са Криваче добивала је бригада дуже времена ватру у десни бок, али је мрак био добра заштита и бригада је са малим губитцима прошав у току ноћи око 30 км. у свануће 13. септ. овлада Кочанима, на опште изненађење и наших команданата у Штипу и непријатељских трупа на Пљачкавици којима су овај дрски обилазак 1. коњичке бригаде и појава у дубокој позадини загрозили правцу одступања.

Још истога дана 13. септ., према једној ухваћеној заповести бугарске Врховне команде, на Пљачкавици су имали да се прикупе за даље операције остатци десет бугарских пешадијских пукова: 5., 54., 65., 50., 12., 45., 46., 2., 20. и 83. Командант наше 2. армије својом диспозицијом О.Бр. 21366 беше предузео потребне мере да распоредом армије и енергичним гоњењем ово спречи. Коњичка дивизија доби задатак да продужи гоњење ка Царевом Селу. 1. коњичка бригада и не чекајући на ову заповест одмах по заузећу Кочана без великог отпора продужила је гоњење ради заузећа важних Калиманских и Грленских положаја, пре но што би непријатељ у повлачењу са Пљачкавице на њих дошао, да се не би поновила 1913. г. Још истог дана 13. увече прво Калимански па Грленски положаји заузети су од једног ескадрона са митраљеским одељењем, а 14. септ. ту је већ била цела 1. коњичка бригада. За све то време непријатељске бугарске трупе

прикупљале су се и држале на Пљачкавици пред нашим савезничким енглеским и грчким трупима које су тога дана тек у Радовиште ушле.

15. септ. пре подне 1. коњичка бригада дрскошћу до краја дошла је у гоњењу до Царевог Села, али је пред самом варошицом задржана упорном одбраном јачих бугарских заштитних делова и дејством јаке артиљеријске ватре са граничног фронта.

Око подне тога дана наши осматрачи јавише да једна јака колона непријатељске пешадије са артиљеријом наступа од Пљачкавице изворним делом потока Бигле право у позадину 1. коњичке бригаде на друм за Царево Село. Ситуација у моменту беше јасна: бригада пред Царевим Селом пре-стигла је непријатеља и стала му на пут одступања. Непријатељ са Пљачкавице у своме повлачењу наступа да прокрчи и отвори себи пут: Царево Село—Ћустендил. Бригада ан-гнжована у нападу половином своје јачине и више против непријатеља код Царевог Села имала је сада да се бори јед-новремено и са надмоћнијим непријатељем који наступа из позадине. Ситуац ја доиста тешка. Једини излаз: дрскост и победа... или—или. На појачавања или повлачење није се могло ни мислити, јер непријатељ долази из позадине, а и командант Коњичке дивизије на Грленским положајима у исто време био је нападнут деловима ове бугарске колоне.

Са моралом јаким као бог, на добром положају и са довољно муниције борба је одлучно примљена и вођена јед-новремено на две стране. Три ескадрона из резерве упућена су против непријатељске колоне обухватно за унакрсну ватру; артиљерија доби наређење да подели и пренесе ватру на нови објекат и утроши сву муницију...

Када је непријатељски претходнички батаљон дошао на 2000 метара, коњичка батерија отвори ватру. Бугари се раз-више у стрељачке стројеве и продужише наступање. Дочекани страховитом ватром артиљерије и унакрсном митраљеском и карабинском ватром, они се зауставише и отворише кратку ватру. Још два стрељачка строја сиђоше са планине па се и они зауставише. Наша унакрсна ватра била је убиствена а коњичка артиљерија косила их је као снопље... Призор колико страшан толико и величанствен.

Издржав десетак минута у овој пакленој ватри, Бугари се поколебаше и одједном, као по команди, цео стрељачки строј истаче беле мараме на предају, док су официри са неким неразвијеним деловима побегли дочепав се оближњих шума. Бугарски претходнички батаљон претрпео је велике губитке а погинулим и рањеним војницима, а наши ескадрон овдеи-

доше 155 здравих бугарских подофицира и војника, од којих се сазнало да су из претходничког пука читаве бугарске армије (3. и 5. дивизија) који се са остатцима повлаче са Пљачкавице за Царево Село и даље за Бугарску, да имају мало муниције, да им је наређено да бајонетима отворе пут, да су деморалисани итд.

Бригада се одржала на положају код Царевог Села. Непријатељска бугарска колона била је приморана на промену правца повлачења беспутним тереном, а још истог вечера стигао је један батаљон Југословенске дивизије код бригаде пред Царевим Селом.

Наши губитци овога дана: погинулих 1 поручник, 5 редова и 6 коња; рањени: 1 мајор, командир ескадрона, 7 војника и 14 коња. Непријатељ је имао много више губитака. Заробљено 155 војника, заплена 2 брдска топа.

Овај пример коњичког гоњења од Штипа до Царевог Села (око 80 км.) показује јасно да непријатељ, који је од солунског фронта до Штипа на сваком кораку давао отпора — због дрског обиласка 1. коњичке бригаде ноћу 12./13. септ. и брзог гоњења 13. и 14., није дао и поред толике јачине на Пљачкавици никаквог јачег отпора и да је целу ту просторију од Штипа до Царевог Села наша Југословенска дивизија прешла без борбе и задржавања од непријатеља.

Када се узме у обзир да су наши коњички пукови у то време имали по три ескадрона и митраљеско одељење од по 80 коњаника, тада се може схватити колика је била дрскост 1. коњичке бригаде за овакав рад.

Резиме принципа савремене тактике коњице

Да би коњица могла да одговори своме позиву за будуће ратовање, неминовно је потребно да прилагоди своја тактичка дејства дејству савремене ватре. То прилагођавање дејства заснива се на овим принципима:

1) Коњица треба у сфери ватренога дејства да се потпуно маскира а при отвореним покретима да се сасвим откаже хода, па чак и каса, и да усвоји галоп и наизменични трк.

2) Потребна извиђања да се врше само коњичким официрима са јачим патролама или одредима коњице. Тамо где се брзином и лукавством официрских патрола не може ништа да учини, употребити силу.

3) У вођењу борбе — како при спремању победе тако и при парирању пораза — борити се свим силама и не заносити се сувишном обазривошћу, већ одважно рачунати на своје добре коње и моћно оружје и бити дрзак до краја.

4) У гоњењу усиљеним маршем претећи непријатеља и стати му на пут одступања, дочекати његово чело колоне и употребом свих сила коњичких: коњичким јуришем, ватром из топова, карабина и митраљеза одсећи му пут одступања и бацити га на други.

5) Имати добро дресиране и добро трениране коње за које усиљени маршеви и брзи покрети на испресецима земљишту нису изузетне прилике.

6) Војници треба да умеју добро да јаше, да су добро обучени како у служби извиђања, тако и у употреби хладног и ватреног оружја у борби. На обуку у ноћној ратној служби обратити нарочиту пажњу, и

7) Ескадрони у саставу пука морају бити потпуно гипки и еластични за лако престројавање у свима правцима, а бригаде и дивизије морају бити увек спремне и способне за извршење најтежих задатака под најтежим околностима.

О командном елементу у коњици

Историја ратова, тај најбољи учитељ наш, казује нам, да је *„историја коњице — историја њених команданаџа“* или по речима Фридриха Великог *„душа коњице то је старешина њен; какав је он, њаква је и она.“*

Савремено ратовање толико се компликовало, да се његове фазе без позитивног знања свестраних војних наука, на којима почива ратна вештина, неће моћи ни разумети а камо ли брзо схватити и брзо правилан суд о њима донети, — што је пак за ваљаног коњичког официра битни услов. Тактика, стратегија, фортификација, историја ратова, наружање, географија итд., све су то науке са којима коњички официр мора у потпуности бити добро упознат.

Коњица у армији то је младост у животу, према томе сваки добар старешина у коњици поред доказане научне и практичне спреме, треба да је челичнога здравља, добар и неуморан јахач, треба да је бујне природе, пун живота, пун полета, пун поноса и части свога рода оружја. Укратко речено: добар старешина у коњици мора имати бистар, хладнокрван војнички поглед, чврст карактер, мора бити брзо решив и одлучан, а сем тога способан да речима и личним примером одушеви и повуче масу, да је за извршење своје замисли енергијом до безумља а храброшћу до лудила и у смрт одведе.

Ето, господо, то су особине правога коњичкога официра, и, као што видите, ни код једнога рода оружја не тражи се код старешине таква хармонија особина као код коњичких, — док у научној спремности коњички официр треба да се ближи

ђенералштабном, дотле у душевним и физичким особинама он мора и њих да надмаши.

Из свега до сада реченог о командном елементу у коњици јасно се види, да се на избор коњичког командног елемента, како у погледу интелектуалном тако и у погледу моралном и физичком, треба да обрати највећа пажња, а на васпитање његово још већа брига.

Наша коњица имала је у току сва три минула рата видног учешћа и дала је добре резултате, мада има доста и негативних примера. Нека би прва дужност свију њених садашњих старшина била та, да се са целокупним радом наше коњице у сва три рата детаљно упознају, да се добар рад истиче као пример, а негативан уочи, да се у будућим ратовима сличне грешке не понове. Погрешака има увек. Ко ради може и да погреша у нечему, али погрешке не смеју бити фаталне.

Штета ће велика бити ако се ово велико и скупо плаћено искуство не искористи потпуно. Треба добро знати и озбиљно мислити, да је коњица скуп род оружја за време мира, а да њене погрешке за време рата крваво плаћају целе армије.

Напред изложени примери узети су из доживљаја и рада старе српске 1. коњичке бригаде, којом сам командовао од 20. новембра 1914. год. у току целог рата до демобилизације.

Завршујући ова своја излагања ја ћу их закључити доказаном аксиомом:

„Никакав човечански проналазак неће умањити значај коњице. Са савршенством ватреног оружја мењаће се тактика коњице, али улога њена остаје непромењена“.

Коњички пуковник,
Ник. Ст. Цоловић

ИНВАЗИЈА СРБИЈЕ И ОДСТУПАЊЕ ПРЕКО АРБАНИЈЕ

(Октобар 1915. — јануар 1916.)

Јачина снага обострана непријатеља

Концентрација аустро-немачких трупа намењених за офанзиву противу Србије отпочела је у половини месеца септембра 1915. год. Немачки коминике од 20. наглашавао је своју акцију идућег дана или ноћи. Исто тако ово је било објављено артиљеријским бомбардовањем српских положаја, на десној обали Саве и Дунава, немачко-аустријским батеријама. 23-ег Бугари су прокламовали општу мобилизацију, очевидно управљену противу Србије. Од тога доба Србија је требала да буде готова да се бори на 3 фронта, противу 3 непријатељске државе.

Први план српске Врховне команде био је: да се нападну Бугари пре него што они успу да изврше своју мобилизацију, али, под наваљивањем савезника који нису веровали да Бугари могу прекинути добре односе са четворним споразумом и који су обећали брзу војну помоћ, морала је променити своје стратегијске диспозиције које је у почетку предузела. Њен нови план био је да се држи одбране на северном фронту, према Аустро-Немцима, а на источном фронту, према Бугарима, старати се да се сачува неповредност војске до стизања обећане савезничке помоћи у најкраћем року, имајући у виду доцнију офанзиву. Ово је се оснивало у суштини на потреби у првом реду да се *добије у времену*, а осим тога и с погледом на бројну непријатељску надмоћност, као и на велику дужину фронта, не водећи рачуна о другим стратегијским питањима.

А. Српске снаге

Период концентрација аустро-немачких снага на с. фронту трајао је до 5. октобра.¹ При свој употребљеној вештини да

¹ Датуми су новог календара.

се сакрију покрети трупа, авијатичарским извиђањима знало је се о њима као и о правцу њиховог кретања: главна снага очигледно је била управљена према моравској долини. Укупна српска снага на северном и западном фронту износила је 145 батаљона, од којих су 53 батаљона III. позива.² Ове су биле овако распоређене:

I армија (војвода Мишић) захватала је фронт с. Остружница—ушће Дрине—Вишеград и то овако:

- а) Дрин. див. II. поз. (3 пеш. пука),
- б) Дунав. див. II. поз. (3. пеш. пука),
- в) Соколска бриг. (8. бат. 18. топова),
- г) Ужички одред (16. бат. 26. топова),
- д) Морав. див. II. поз. (3. пеш. пука) у прикупљању од Крупња ка Убу као армијска резерва.

Команда Одбране Београда (ђенерал Мих. Живковић) на фронту с. Остружница—Гроцка, 20. батаљона (од тога 12. батаљ. III. поз.) 77. топова и 2. ескадрона.

III Армија (ђенерал Пав. Јуришић) на фронту од Гроцке—Смедерево—Рам—Бољетинска река (и. од Голупца).

- а) Браничевски одред (12. батаљона, 14. топова, 2. ескадрона,
- б) Дунав. див. I. поз. (4. пеш. пука),
- в) Дрин. див. I. поз. (3. пеш. пука).

Крајински одред (13. бат. 47. топ.) на фронту од Бољетинске реке до ушћа Тимока.

Позади ових горе поменутих трупа стајала је у другој линији, на простору око Сопота, на расположењу Врховне команде:

Тимочка див. II. поз. (3. пеш. пука).

Остатак српске снаге употребљен је на и. фронту, према Бугарима и то:

Тимочка војска (ђенерал Ил. Гојковић) на фронту: Ушће Тимока, — превој Св. Никола—Миџор. У саставу ове војске били су:

- а) Неготински одред (9. бат. 10. топ.),
- б) Комбинована дивиз. I. поз. код Зајечара (4. пеш. пука),
- в) Шумадиј. дивиз. II. поз. код Књажевца и
- г) трупе III. позива.

II Армија (војвода Стешан Стешановић). Заштићавала је остатак границе, од Миџора—Нишаве—Дашчаног Кладенца са:

- а) Тимоч. див. I. поз. (4. пеш. пука),
- б) Морав. див. I. поз. (3. пеш. пука),

² Нашу снагу узео сам из наших података, које данас имамо на расположењу, и тиме сам овај део из оригинала избацио и сигурнијим заменно

в) Шумад. див. I. поз. (4. пеш. пука) и

г) Коњич. дивиз. (4. коњ. пука).

Власински одред (10. бат. 14. топ.) на фронту од Дашч. Кладенца до Патарице.¹

Трује нових области (ђенерал Дам. Поповић)² на фронту до Патарице—Деве Баир—Царево Село—Дојран имале су да се бране сопственим средствима и то:

Вардар. дивиз. на правцу од Ћустендила и

Брегалничка од Кочана на Радовиште до Дојрана.

Али, осим ових српских трупа распоређених према фронту на територији краљевине Срба, било је још трупа Косовске дивиз. области у Приштини, Призрену, Урошевцу и Митровици у формирању. Исто тако и у Битољској дивиз. области као посаде Битоља, Прилепа и Кичева. Ово су били обвезнички батаљони.

Најзад, према арбанском фронту постојао је:

а) Призренски одред: штаб у Љум-Кули.

3 граничне чете

5 батаљ. пешадије

1 брдска батерија

1 1/2 позиц. батерија

б) Подрински одред: штаб у Дебру.

3 граничне чете

4 батаљ. пешадије

1 брдска де Банжова

1 позиц батерија и

в) Охридски одред: штаб у Тирани.

2 граничне чете

8 батаљ. пешадије

2 градске батерије

1 позиц. батерија.

Од горе наведених арбанских трупа привремено су биле дислоцирани у Охриду и Битољу 4 батаљона и брдска батерија, да би били ближе источном фронту, ако за то буде потреба наступила.

Из овога се види, да су 4 дивизије I поз., 1 другог позива, коњ. дивизија и један комбиновани одред били немобилни на источном фронту у моменту од почетка аустро-не-

¹ На десној обали Нишаве *Тимочка* дивиз, I поз.; у Нишавској долини *Коњ дивиз.*; на левој обали Нишаве до Дашчаног Кладенца *Моравска* дивиз. I поз.; на Дашчаном Кладенцу 10. пук, у резерви у другој линији 3 друга пука *Шумад.* дивиз. I поз.; на фронту Кладенац—Патарица *Власински комбиновани одред.*

² После пада Скопља Поповић је замењен ђенералом Бојовићем.

мачког напада противу Србије на северном и западном фронту, и да су 3 одреда били према арбанском фронту, да би парирали свако тамошње дејство, ако би га било.

Б. Аустро-немачке снаге.¹

Операције противу Србије отпочеле су 6. октобра. Тога дана аустр-немачке снаге биле су овако распоређене:

XI немачка армија под командом ђенерала фон Галвица образована је из III армијског и IV и X рез. немачког корпуса и захватала је простор од Рама према Смедереву до Гроцке. Ова је армија имала задатак да се пребаци на десну обалу Дунава код Смедерева, Костолца и Рама. Њен детаљнији распоред био је овакав:

III корпус:

25. пешад. дивиз. код Брестовца

6. " " " Плочника и Ђурђева.

IV корпус:

11. дивиз. северно од села Темешсигета и у источном делу Ковина.

105. пешад. дивиз. код Дубовца.

107. " " на простору Орешац—Лагердорф.

X корпус:

103. дивиз. код Паланке

101. " " Соколовца—Враневгаја.

Укупно 7 дивиз. по 9 батаљона = 63 батаљона.

Новоформирана III армија, под командом ђенерала Кевеша, образована је из VIII и XIX аустро-угарског корпуса и XXII немачког резервног. Распоред ових снага био је према фронту Гроцка—Београд—Остружница:

VIII корпус:

• 57-ма дивизија { 10 батаљона } непосредно према
59-та " { 10 батаљона } Београду.

XXII корпус:

26., 43. и 44-та дивиз. (27 батаљона). Укупно 47 батаљона према Београду.

На фронту Обреновац—ушће Дрине био је:

XIX корпус од 4 ландштурмске бригаде, укупно 20 батаљона са групом ђенерала Сарсића код Јарка, од 5 батаљона, и групом ђенерала Штрента код Бјелине од 10 батаљона.

¹ Аустро-немачке снаге изложио сам према податцима које ми имамо у нашем Историјском Одељењу Главног Ђенералштаба. Зато што сам дошао до уверења, после процењивања, да су они тачнији од оних изложених у Ратнику од јануара 1922. год. у чланак „*Заузеће Београда 1915 године*“, као и од оних изнетих у *Revue Franco-Macedonienne* у чланку „*L' invasion de la Serbie et la retraite d' Albanie*“ одакле сам овај чланак и преводио.

Код Вишеграда била је 62. дивиз. у формирању. Њен је прелаз одложен, јер није имала довољно артиљерије. Јачина јој је била око 10 батаљона ландштурма.

Код Оршаве је био здружени одред од 5 батаљона и 5 батерија.

Код Молдаве 2 батаљона и 2 батерије.

Према овоме, укупна непријатељска снага на северном фронту износила је око 162 батаљона.

Према овоме, непријатељ наш на сев. фронту био је јачи у пешадији. У артиљерији ова је разлика била још већа, јер је свака немачка дивизија имала два пука артиљерије, а осим свега нападач је имао у изобиљу и оруђа тешког калибра, све врсте до калибра 305. Међутим, највећи калибар којим су Срби располагали биле су брзометне хаубица од 150 и то свега две батерије са још неколико хаубичких батерија и дугачких топова калибра 120.

В. Бугарске снаге

Бугарска снага била је овако распоређена:

I.
Армија	{	6. видинска дивиз. на Тимоку од Брегова до Зајечара.
		8. тунџанска и 9. пловдивска дивиз. на фронту Кадибогаз—Св. Никола и око Белограчика.
		1. Софијска дивиз. на фронту Рожани—Дашчани Кладенац.

I. Армија имала је задатак, да потисне српску војску што даље од неутралне Румуније и од Дунава, како би јој онемогућила везу са Русијом, а с друге стране да изврши што брже везу са аустро-угарском и немачком војском наступајући у унутрашњост Србије, како би заједничком снагом образовали обруч који би имао да сасвим угуши отпор српске војске.

II.
Армија	{	Према Власини, Кривој Паланци и Царевом Селу 3-ћа балканска и 7-ма рилска дивиз. а у резерви и делом продужавајући јужно од 7-ме, друга македонска. Према Радовишту било је најмање једна бригада 5-те дивизије (од које је утврђен 1 пук).

II. Армија имала је задатак да брзим наступањем у правцу Скопља потисне слабе делове српске снаге који су се налазили у Македонији и да одмах затим прекине сваки саобраћај Србије са Солуном.

Између I и II армије на простору Цариброд—Ћустендил налазила су се два одреда од по једног пука са задатком да спрече евентуални покушај непријатељев противу железничке пруге Софија—Ћустендил и с друге стране да се, ако то при-

лике дозволе, пробију на српску територију и пресеку железницу Ниш—Скопље негде око Врање.

Свега, дакле, бугарска снага према Србима износила је 7 пешачких дивиз. од по 6 пукова и једне бригаде, што износи 177 батаљона. Осим овог једна коњ. дивиз. придата II армији.

Како је притисак непријатељев на северном фронту био сувише јак, то је Врх. команда наредила, да Коњ. дивиз. и Шумад. дивиз. I поз. крену за долину Велике Мораве. Због овога Срби нису имали на источ. фронту према Бугарима више од 78 батаљона.

При свој овој овако великој разлици у снагама Бугари су наишли на најенергичнији отпор који је попуштао само зато, што је притисак аустро-немачки са севера био неодољив.

II. Почетак аустро-немачког напада.

6. октобра, после једне артиљеријске припреме која је трајала више часова извршене са топовима свих калибара, непријатељ је отпочео прелаз преко Саве и Дунава. Два батаљона прешла су Дрину, близу њена ушћа, а један пук код Бадовинаца; Сава је пређена код Дреновца. При свој непријатељској бројној надмоћности он је наишао на врло јак отпор код српских трупа.

После интензивне артиљеријске ватре управљене противу положаја који су се налазили на ушћу Колубаре, као и на оне око Београда, Смедерева и Рама (избачено више од 30.000 граната), непријатељ је успео да пребаци код Забрежја, ноћу између 6-ог и 7-ог октобра, три чете и да стане ногом на земљиште према ади Подгорици. Сутра у јутру, по цену великих жртава, он је ојачао делове који су прешли код Забрежја, али сви његови напори да прошири линију његовог прелаза били су одбивени.

7-ог су вођене огорчене борбе око Београда, да би се прелаз спречио, али је непријатељ при свем том успео да пребаци неке делове близу Остружнице, на обе аде Циганлије и на дунавском кеју код Београда. Један одред такође је прешао реку према самој Београдској тврђави, али је сав тај одред уништен.

Најзад у правцу моравске долине, под заштитом изванредно јаке артиљер. ватре, непријатељ је прешао Дунав код Рама са једним пешачким пуком.

8-ог борба је продужена са великом енергијом на свима прелазним тачкама, нарочито на доњој Млави код Костолца и Петке и правцу Пожаревца и Мораве. На свима тачкама одбивени су непријатељски напади српским против-нападима.

Једино код Рама успели су да свој успех развију, заузев село Затоњу. Сви непријатељеви напори поглавито су управљени трима објектима: Морави, Београду и Колубари.

1. Моравски сектор

7-ог октобра српске трупе према Раму повукле су се на Кличевачке висове, да би се уклониле од непријатељске унакрсне ватре. Испред Пожаревца Срби су против-нападима одбацили непријатеља ка Дунаву, али како су били изложени врло јакој артиљеријској ватри, морали су одступити до линије Брежане—Ћириковац. Истог дана успела су два пука да се код Смедерева пребаце. 9-ог и следеће ноћи при огорченим борбама село Липе прелазило је из руку у руке док најзад није остало у рукама Срба који су нападачу нанели велике губитке и који су исто тако одбили неколико напада управљених противу Смедерева. Међутим, код Рама, имајући пред собом непријатеља 3 и 4 пута јачег, Срби су морали да одступе до линије Градиште—Ђураковац—Ђираковац.

11-ог су Немци зауз ли Смедерево и Липе. Од 11-ог до 13-ог српска линија пренета је на положаје код Удовице—Радицац, а источно од Пожаревца до оних код Макаца—Раброво.

14-ог и 15-ог Срби су одбили све нападе, али њихова бројна слабост у упоређењу према непријатељу била је знатна. Они су утврдили да пред собом имају 11-ту баварску дивиз., 25-ту хесенску, 26-ту виртенбершку, 48-му резервну, 103-ћу и 105-ту комбиновану и 6-ту активну; исто тако ту су биле 101-ва и 107-ма комбинована, која је констатована два или три дана доцније. Значи да је било непријатељевих 81 батаљон противу 44 српских (три пешачке дивизије, један одред од 8 батаљона и 3 коњичка пука).

Српско лево крило које је било код Петријева повукло се на десну обалу Раље, а 16-ог октобра заузимало је линију Радић—Врановац—Дивјачко—Врбовац.

2. Београдски сектор

Према Београду био је VIII-ми пеш. корпус (57-ма и 59-та аустријска дивизија). Значи, 44 батаљона непријатељева противу 20 батаљона српских од којих су 10 батаљона трећег позива, па ипак су ови давали очајан отпор.

8-ог октобра, после упорних бораба, непријатељ је заузео обе аде Циганлије и жељезничку пругу која води поред дунавског кеја. Сутрадан непријатељеви напади преко дана и ноћи противу положаја Велики Врачар и Дедиње били су одбивени, али 10-ог он је дебушовао на линији Жарково—

Бањица—Екмеклук. Енергичан отпор на који је наишао приморао је непријатеља на потпору његове артиљерије и улазак у акцију његових последњих резерва. Најзад, 15-ог октобра он је понова предузео напад и потиснуо Србе до задњих положаја Бећарски Лаз—Дубона—Мала Десимача на којима је био 20-ог. На овим положајима водиле су се жестоке борбе горњег датума, али због повлачења одреда десног крила наређено је одступање на Космајске положаје. Губитак Београда био је велики догађај. Политички то је пад престонице са којом је настала инвазија Србије. Стратегијски то је било напуштање главе жељезничке пруге која ће сад послужити као комуникација за непријатељево продирање и ускоро осигурати аустро-немачку везу са Софијом и Цариградом.

3. Савски фронт

У околини Забрежја 12 српских батаљона опирали су се противу 23 аустро-угарска батаљона 19-ог корпуса. Од 6. до 16. октобра непријатељ је покушавао сваког дана по два и три енергична напада под заштитом паклене артиљ. ватре и од времена на време гранатама напуњеним загушљивим гасовима. Сви ови напади били су одбивени са огромним губитцима. Тек 17-ог октобра, због догађаја на секторима београдском и моравском, би наређено одступање и трупама обреновачким и шабачким у правцу левог крила српске снаге груписане на простору Београд—Младеновац. 20-ог Обреновачки одред држао је линију Пајшума—Таламбас, која се наслањала на ону, коју су држале трупе центра код Азање—Голобока—Рашанца (на Млави) — Кучево.

4. Прво повлачење

Непријатељева бројна надмоћност на северном фронту узроковала је повлачење српске војске, која је сваку стопу земље бранила, све до крагујевачких висова (26-ог октобра). Снаге које су истављене противу Бугара ризиковале су да овог датума буду одсечене, те су и оне добиле налог да се повуку преко Јужне Мораве. Међутим, једновремено се извршивало и одступање трупа са северног фронта на десну обалу Западне Мораве. Ове трупе, и ако су биле ангажоване две аустријске бригаде (једна од њих била је 10-та брдска 15. корпуса), полако су се повлачиле да би дале потребног времена за једновремено повлачење источних делова, који су имали да пређу два пута дужи пут. Ово опште повлачење завршено је 8-ог новембра, не дајући непријатељу ни једну прилику да задобије тактички успех.

III. Почетак бугарског напада

12-ог октобра напали су Бугари, без објаве рата, српске предстраже код Кадибогаза, 13-ог положаје код Књажевца, а следеће ноћи цео српски фронт.

1. Тимочки и нишавски фронти

Од 14-ог до 24-ог октобра Бугари су успели да на доњем Тимоку продру на српску територију само 2 км. Код Рогљева (југо-источно од Брегова) и код Ветрене (сев.-источно од Краљевог села). Њихови стално понављани напади противу фронта Бачиште—Вршка Чука били су одбијани са великим жртвама. Догађаји на Дунаву принудили су на евакуацију Неготина, Зајечара, Књажевца и на одступање.

Испред Књажевца, и ако су Бугари заузели пре огласа рата граничне висове Китку и Корушку главу, они су продирали само уз велике жртве и стигли у Књажевац тек 25-ог октобра. Нарочито је била огорчена борба на положајима источно од вароши, на линији Јаношица Градишка Чука и Гола Чука, коју су Срби бранили по сваку цену, у колико је то било потребно због развоја операција на северу.

Испред виса Св. Николе непријатељ је имао 9-ту пешачку дивизију и јадан део 8 ме, дакле више од 30 батаљона. Срби су имали највише десетак батаљона, са којима су давали отпор све до 23-ег.

На нишавском сектору снаге су биле равне. Најогорче нији напади десили су се 24-ог и 25-ог октобра на положајима који леже на десној обали ове реке, на Дреновој Глави (северно од Пирота). Ту су Срби задали Бугарима велике штете; све бојиште било је препуно лешева и ту су Бугари оставили велику количину оружја и другог материјала.

Али напредовање Аустро-Немаца на фронту северно од Крагујевца наређивало је повлачење, које је извршено под крвавим борбама од 27-ог октобра до 1-ог новембра, на десну обалу Тимока, у правцу Књажевац—Сврљиг—Ниш и од 2-ог до 4-ог новембра на положаје код Грамаде. Исто тако јаке су се борбе водиле западно од Зајечара, код Планинице, источно од Бољевца и источно од Соко-Бање на Крстцу (30-ог октобра—2-ог новембра). Сав притисак који је чинио непријатељ у циљу да спречи прелаз српских источних трупа на леву обалу Јужне Мораве није успео. Једновремено са стицањем источних српских трупа на леву обалу Јужне Мораве стигле су и северне српске трупе на десну обалу Западне Мораве.

2. Врањски фронт

Упоредно са горњим операцијама Бугари су управили двојни напад противу Врање и у новим областима.

На фронту Власина—Врања Бугари су имали 16 батаљона (две бригаде 3. дивизије) противу 4 или 5 батаљона српских. У правцу Власине њихово напредовање је заустављено, али ка Врањи, на ком су правцу Бугари били четири пута јачи, они су успели да продру 16-ог октобра у долину Мораве између Врање и Ристовца. Са новим подкрепљењима, које су Срби брзо послали, Бугари су одбивени 29-ог окт. и претерани на десну обалу Мораве до линије Цеп—Данино Село, а на левој обали између Мораве и Ветернице до линије Сува Морава—Ушевци.

Једновремено они су прешли горњи ток Ветернице и око 29-ог окт. српски положаји су били устаљени северно од Врање на Копиљаку.

Одступање тимочких трупа приморало је и јужно моравске трупе да се повуку у истој мери. Према општем плану који је се методички извршавао, 7. новембра, јужно од Лесковца, све су српске трупе понова прешле на леву обалу Ветернице.

3. У новим областима

У новим областима две ново формиране српске дивиз., са батаљонима чији је ефектив износио 600 бораца и неодређеним бројем митраљеза и топова, имале су да издрже бугарски удар од 2 бригаде 7-ме дивизије, једне или две 6-те и без сумње од делова 2-ге и 11-те дивизије. Стога напредовање Бугара Скопљу и Велесу могло је бити спречавано, али не и обустављено.

22-ог октобра непријатељ је заузео Скопље, после серије огорчених бораба, и продужио напредовање у правцу северо запада према Качанику, Карадагу и Кончулу, али је ово продирање победоносно задржато све докле опште прилике нису принудиле Србе на напуштање ових положаја.

После заузећа Скопља и Велеса непријатељ је упутио један део својих снага на запад према Тетову, а други југозападу ка Прилепу преко Бабуне. Ово је учињено тек онда када су се српске Косовске трупе повукле на леву обалу Ситнице. Ојачав своје трупе у тим правцима Бугари су продужили наступање од Тетова преко Гостивара Кичеву и од Бабуне Прилепу и Битољу, али у Битољ су ушли тек 3-ег децембра.

Друга фаза повлачења

1. Обостране снаге

Када је било очевидно да савезничке трупе, које су се налазиле у долини Вардара на висовима Криволок—Градско, не могу на време стићи у предео Велеса и Скопља, да би ту изјавиле директан утицај на ток српских операција на северном фронту, онда су српске трупе морале да теже приближавању савезничким трупима и да на југу изврше везу, што је био њихов ваздашњи циљ. Да би ову везу извршили ваљало им је напустити земљиште Србије концентришући што јачу снагу на Косову с намером, да покушају пробити непријатељев фронт у правцу Скопља преко Карадага и Качаника. На северном фронту оставили су минимум снаге потребне да на тој страни успоре непријатељево наступање и да добију потребно време за маневар према југу. Стога су појачали оне трупе које су се налазиле према Кончулу и Качанику, као и оне на Кара-Дагу, са свима трупима са којима су тада располагали.

После прве фазе одступања, српска војска, пошто је понова прешла западну и источну Мораву као и Ветерницу, била је овако распоређена:

I армија држала је фронт Јелица—Краљево—Ново Село, са *Ужичким одредом* у лево, *Дунавском дивизијом* другог позива у центру и *Дринском дивизијом* другог позива на десном крилу.

Команда одбране Београда поседала је остатак фронта западне Мораве (Ново Село—Сталаћ) са *Тимочком дивизијом* другог позива према Трстенику, *Комбинованим одредом* у центру и *Шумадијском дивизијом* првог позива према Крушевцу.

III армија била је ешелонирана дуж Јужне Мораве, од ушћа до Турије, са дивизијама *Дунавском* и *Дринском* првог позива, *Браничевским одредом* и *Коњичком дивизијом*.

Тимочка војска продужавала је *III армију* на југ до Пусте Реке.

II армија држала је положаје од Пусте Реке до Лесковца са *Шумадијском дивизијом* другог позива и *Тимочком* првог позива; а од Лесковца до Копиљака са *шрујама јужне Мораве*.

Трупе нових области биле су распоређене у једном великом луку од Копиљака до Бабуне дуж десне обале Криве Реке и леве обале Мораве (дивизије вардарска и моравска првог позива), Качаник (*Брегалничка дивизија*), Тетово, Кичево (*Арбански одред* и *Бишољске шрује*).

Распоред непријатељских снага био је приближно овако :

1) *Кевешова армија* : XIX аустроугарски кор код Чачка, XXII немачки резервни кор према Краљеву, VIII аустроугарски кор на левој обали Груже;

2) *Галвијова армија* . на фронту Трстеник—Крушевац—Ђулис;

3) *Прва бугарска армија* : 6. дивизија код Алексинца, 9. Ниш—Топоница, 1. према Лесковцу (8. је била послата на југ за обухватни маневар преко Кончула);

4) *Друга бугарска армија* . 3. дивизија (изузев 1. бригаду): Медвеђа—Кончул, једна или две бригаде код Кончула, једна трећа код Качаника, један комбинован одред пред Тетовом, једна бригада 7. дивизије на сектору Велес—Бабуна. Остатак 7. и 11. дивизије био је према Французима и Енглезима у вардарској долини.

2. Качанички маневар

Непријатељев јак притисак, коме се није могло противстати, принуђавао је српске трупе на повлачење којима је веза са савезничким трупама бивала сваког дана све потребнија. Пробијање на Кончулу и Качанику била је животна потреба; требало се жртвовати да се изведе *маневар ирошиву Качаника*. Мамевар који је постао циљ операција целокупне војске и од кога је зависило одржање фронта обе Мораве.

За одступање била су само три пута:

За *I армију* пут Краљево—Рашка. За команду Одбране Београда пут преко села Блаце, који је код Куршумлије излазио на онај који доводи од Прокупља. За *III армију* и Тимочку војску имао је за повлачење само један колски пут : Куршумлија—Преполац. Најзад за *II армију* пут Лесковац—Лебане—Приштина преко Медвеђе, који је већ у то време био озбиљно угрожен непријатељским напредовањем на левој обали Криве Реке, заузећем положаја на Јелачи и падом Лесковца.

При свим тим нарочито тешким условима повлачење је извршено брзо и у најпотпунијем реду, не оставив непријатељу никакав плен, ни у артиљерији ни у возовима.

Бугари су напредујући од Лесковца до Бојника на Пустој Реци тренутно пресекли (10. новембра) одступницу *II армије*, али сутрадан ова је понова осигурала своје комуникације одбацив 2. бугарску дивизију преко Јабланице. Једновремено с тим послата је Моравска дивизија другог позива долином Медвеђе да обезбеди изворни предео ове реке и да нападне бок и позадину оних непријатељских трупа које напредују уз леву обалу Криве Реке. 15. новембра она је извр-

шила свој задатак и већ је дејствовала у пределу Копиљак—Веља Глава—Јелача. Сличан задатак за обезбеђење угрожених комуникација дат је и *Комбинованоме одреду* који се кренуо 9. са западне Мораве да дејствује у бок оних непријатељских трупа које угрожавају лево крило трупа нових области.

Под заштитом *Тимочке дивизије* која је 10. новембра бранила прелаз преко јужне Мораве код Курвинграда (ушћа Пусте), *III армија* је могла да се повуче са свог сектора на Јастрепцу у југозападном правцу. Ослањајући се на ову *Тимочку војску* могла је стићи до Прокупља и затим преко Куршумлије и Преполца до Приштине, где је она учествовала од 17. новембра у Качаничком маневру.

За време овог покрета *Тимочке војске* Аустро-Немци су силно надирали 12. новембра у правцу села Блаце с намером да пресеку одступницу *III армије*. 13. трупе *команде Одбране Београда* биле су се повукле до линије Трбуње—Блаце—Преторечња. *III армија*, нападајући бок немачких трупа које су потисле у назад њено десно крило, добила је потребно време да возови четири армије (*друге, треће, тимочке војске* и *команде Одбране Београда*) прођу Куршумлију. Док су се комуникације овако срећно осигурале, притисак непријатељев на северном фронту продужен је и одступање је вршено под непрекидном борбом. Ова блиска веза још више је повећала тешкоће Качаничког маневра, задоцњавајући и успоравајући долазак ових трупа које су требале такође да суделују у пробоју.

Снаге које су биле на расположењу за извршење пробоја биле су ове: *Вардарска дивизија*: Ново Брдо (к. 1124)—Турнишевце; *Моравска дивизија I поз.* западно од Мекресина—Пенеш—к. 1190 (Жеговац); *Моравска дивизија II поз.* (од 15. новембра): Копиљак—Веља Глава—Јелача; *Комбиновани одред* код Свираца; *Брвгалничка дивизија*: Слатина—Врбани (источно од Феризовића); *Комбинована дивизија* код Приштине; *Крајински одред* на маршу од Преполца ка Мрдарима. Нешто доцније *Коњичка дивизија*.

17. новембра, док су српске трупе биле ангажоване на северу држећи положаје на линији Нови Пазар—Лепосављевићи (на Ибру)—Мрдаре—Сикирача—Тупалски вис—Копиљак, пет пешачких дивизија са два комбинована одреда и коњичком дивизијом припремале су се, да на фронту Ново Брдо—Гиљане—Качаник напрегну све своје силе да се пробију и учине везу са својим савезницима.

Две дивизије Моравска I и II позива образовале су са мешовитим одредом гиљанску групу, други су образовали качаничку групу.

Од 17. до 21. новембра српске су трупе нападале највећом жестином непријатеља на Великој Паланци и Жеговцу, који је држао поседнуте западне падине и гребен. Један ухваћени бугарски комунике признаје критичну ситуацију бугарских трупа код Гиљана и Качаника, једновремено нападнутих са севера, запада и југа. Успешни напад Срба пренео је њихов фронт са линије Свирци—Кремената—Ново Брдо—Зебнице западне падине Жеговца на леву линију: изворни предео Дестовојске—Хогош Клобукар—Бресаљници југоисточно од к. 1190 (Жеговац). Овај се успех могао више развити и извести до краја да су трупе биле мање уморне; да су имале више брдске артиљерије и да јак притисак од непријатеља са севера, нарочито у правцу Преполца—Приштина, није ометао акцију српску противу Гиљана и Качаника.

По несрећи, 20. новембра непријатељ је на северном фронту дебушовао преко старе српско-турске међе, преко Преполца и Свираца, и продужио напредовање ка Тенешдолу. Ова опасност јако је компромитовала ангажовану акцију противу Гиљана и Качаника па како за Качанички маневар потребује ради пробоја још и времена и знатних снага, то је с тога разлога 21. новембра издата заповест свима трупама, да се идеја напада напушта и да се оне повуку на леву обалу Ситнице.

И ако успеси код Гиљана и Жеговца нису до краја експлоатисани, они су имали велики значај за уредно повлачење на леву обалу Ситнице, извршено од 21. до 24. по утврђеном плану, не остављајући непријатељу ма какав плен.

Сасвим је природно да је српско одступање с једног на други крај државне територије имало деморалишућег дејства на војнике. Многи су остали у позадини, те је непријатељ могао да објави у својим билтенима заробљавање ових дезертера, али нигде он није задобио читаву јединицу.

Ефективи српских трупа који су избили на Косовску раван били су знатно редуцирани, артиљеријска муниција била је исцрпљена. Било је немогуће понова отворити Качанички теснац.

Двојно напредовање Бугара к југу и Аустријанаца према северо-западу неминовно је водило опкољавању целокупне српске војске. Притерана уз арбанашке и црногорске планине она је имала само једно средство, ако хоће овога да се спаси по сваку цену, да се повуче преко ових земаља у којима нема ни срестава за живот ни путова.

Врховна команда знала је да ће ово повлачење бити велика недаћа у погледу целокупног материјала, јер се није могло надати да се топови могу превући преко алпинских

стаза, исто као и остала кола и возови. Већи део стоке такође ће морати да угине. При свем том, и ако се могло рачунати на солидну дисциплину војске, предвиђало се да ће људи, трпећи оскудицу у свему, тешко подносити све тегобе које их очекују и које ће учинити да се војска истопа. Па ипак влада и команданти српске војске нису се ни при овоме двоумили. Између капитулације и напуштања родне груди они су изабрали част: одступање преко снегова децембарских, губитак добара да би се тело спасло. Осим овога савезници су обећали влади српској, да ће снабдевање трупа осигурати преко Скадра, ако се оне узмогну да одрже у црногорским планинама. Генералштаб је решио да се одступање одмах предузме према Јадранском мору.

Повлачење преко Арбаније

1. *Погодбе под којима је извршено повлачење*

Земља коју је требало прећи и коју испуњавају планински ланци тако званих арбанашких Алпа, најдивљији је део земљишта Балканског Полуострва. Имајући средњу висину од 1800 мет., она нема ни једну угодну комуникацију. Она има путеве врло ретко, боље рећи лоше коњске стазе, које прелазе преко дубоких долина или планинских гребена са врло стрмим нагибима посутим стењем. Само местимично се ова стаза преобрати у колски пут, који је употребљив по цену највећих напора. Једини изузетак чини црногорски друм од Андријевице до Подгорице који је добар, али да се дође до Андријевице ваљало је прво прећи Жљеб (1700 мет.) у месецу новембру по врло јакој зими.

Народ, који је вековима био одвојен од европске цивилизације, јако је у култури изостао и долази у ред најнегостољубивијих народа Европе. Нагон ка пљачки, удружен са вековним непријатељством противу суседних Срба, узроковао је да поједини оружани Арбанаси, или и читава племена, нападају српске војнике исцрпљене ранијим борбама, рђаво рањене и десетковане ранијим напорима, тако да је то претило њиховом коначном уништењу.

25. новембра српска војска била је распоређена западно од Косова Поља, на левој обали Ситнице, од Ибра до Шар Планине. Главна одбранбена линија полазила је од Сухе Планине до Коца Балкана (на Шари), водећи преко гребена Чичавице—Рибарске и Неродимке. Други одреди оперисали су у вези са савезничким француским трупама у новим областима, затварајући три опасна правца: онај од Гостивара ка Дебру.

затим од Гостивара Кичеву и Битољу, најзад од Прилипа Битољу.

Прва армија (војвода Мишић) била је крајње лево крило према Аустро-Немцима који су тада већ били господари Санџака. *Дринска дивизија II позива*, која је била на маршу за Рожај (преко Жљеба) са задатком да помогне црногорске трупе и да затвори правце од Сјенице и Новог Пазара, тек је била на линији Брезник—Пећ. *Дунавска дивизија II позива* и *Ужички одред* држали су линију Чечево—Перим (к. 1350) —Клина.

Трује команде Одбране Београда (ђенерал Живковић) између Девича и Чичавице, затварајући правац од Вучитрна.

Трећа армија (ђенерал Јуришић) држала је Чичавицу од к. 1211 до Јеливоде.

Друга армија (војвода Степановић) продужавала је овај фронт од к. 901 до Голоша са фронтом према Приштини.

Трује нових области (ђенерал Бојовић) биле су ешелониране од Голеша до Неродимке затварајући правац Липљан—Урошевац, имајући пред собом Коњичку дивизију, истакнуту до Ситнице, према Липљану.

Тимочка војска образовала је десно крило, од Неродимке до Коца Балкана, затварајући правац од Качаника.

У новим областима, *Призренски одред* затворио је правац од Тетова Призрену преко Шар Планине; *Арбански одред* затворио је правац Тетово—Гостивар—Дебар поседајући положај на Влајиници (35 км. сев. ист. од Дебра); *Тешовски одред* био је на линији Веселчани—Калабак, између Битоља и Прилипа, држећи леву обалу Черне, а десну обалу ове реке браниле су француске трупе.

Тих дана, под јаким притиском бугарских снага које су прешле Ситницу, распоред српске војске почео је да попушта. Непријатељев главни напор био је управљен противу трупа нових области, јер им је главни објект био историјска варош Призрен. На другом делу фронта, непријатељеви слаби делови прешли су само Ситницу; али највиша је одлука пала, јер је 25. новембра Врховна команда из Призрена издала налог свима трупама за одступање ка Јадранском мору.

Идеја водиља српског ђенералштаба да што брже избије на море, остављајући између српских трупа и њиховога непријатеља земљиште тешко пролазно, као и да осигура извршење реорганизације војске под заштитом слабих елемената, који ће непријатељу затворити ове дебушеје. Требало је, дакле, извршити ове покрете најбрже могуће и на фронту широком према Скадру, Драчу и Елбасану. Позније акције војске одредиће се према ситуацији политичкој и војној.

Распоред за одступање, према условима земљишта, као и правци за одступање појединих јединица био је усвојен орако:

Главнина војске (I., II. и III. армија и трупе команде Одбране Београда) повлачиће се преко Пећи—Андријевице—Подгорице—Скадра, под заштитом I армије која ће у том циљу посести положаје на Рожају, затварајући правце од Сјенице и Новог Пазара.

Трупе нових области одступаће у два правца, оним од Ђаковице и оним од Призрена, до чувеног Везировог моста и онда одатле преко Спаса, Флети, Пуке за Скадар и преко Фире и Ороши за Љеш. У почетку су имале задатак да заштите одступање десног крила (Тимочке војске), док ово не отпочне свој покрет. Затим, пошто се буду повукле до Белог и Црног Дрима, оне ће се зауставити на планинском луку који штити Скадар и Љеш од наступних праваца који ту доводе од Ђаковице, Призрена, или из долине Црнога Дрима. Ови су положаји: Гури (кота 1200), Флети, Ђефа, Кумулс, Ороши, Мали Деизе и Ђафа Сај (20 км. западно од Дебра).

Тимочка војска има да се повуче у јужном правцу преко Призрена, Љум-Куле, Пишкопеје, Дебра. Под команду команданта Тимочке војске стављен је и одред који је оперисао у новим областима. Овај је добио задатак да се солидно утврди на линији Гостивар—Кичево—Брод—Прилеп, и да што дуже осигура везу са француским трупама које се налазе на левој обали Черне. Ако су ове враћене у Солун, онда ће оне посести положаје испред Елбасана на линији Ђафа Сај—Булчица—Каптан—Крстац (к. 1232)—Ђафа Сане (Охридско језеро).

У вези са наређењем за одступање Врховна команда је наредила 22. новембра, да се артиљерија и сви возови упуте Црној Гори преко Пећи—Рожаја и Берана. У случају да њихов транспорт буде немогућ, наређено је да се они онеспособе за употребу, а вучну стоку употребити као товарну. Али подешавање возова новим приликама и условима марша захтевало је времена, међутим ситуација у којој се налазила војска фатално се погоршавала с дана у дан из разлога што је непријатељ стално притискивао, што су Арбанаси били непријатељски расположени, што је стање одеда и обуће код војске било врло рђаво, те су војници полунаги били на снегу и цичи у биваку и најзад што је претила глад.

Шест дана пре напуштања леве обале Ситнице, интендантура је располагала са два милиона килограма хране за људе, а то је према прорачуну било довољно за 9 дана после отпочетог одступања. Фуражи је било још мање. Осим осталог, велики број грађанских избеглица требало је да иде истим

путем којим и војска и да од ње добије извесне помоћи. Због немогућности снабдевања животним намирницама од сиротног црногорског и арбанашког становништва остајала је једина нада на спас, ако би се на обалама Јадранског мора образовала основична тачка за снабдевање војске њеним потребама, старањем најближег савезника, Италијана. Али сва настојавања и Врх. команде и српске владе да се ово добије било је узалудно.

Морал војске, пре него су отпочеле муке трагедије, био је јако поколебан свима ранијим неприликама. Непрекидне борбе и тешки маршеви депримирали су војнике, који су били горди четворогодишњим победничким ратом, али изнурени изненадном несрећом и што им не долази никаква довољна помоћ они су се декуражирали. Напуштањем Косова они су гледали дефинитиван губитак Србије, коју су требали да напусте по цену најгорих мука и најтежих оскудица. Привезани за њихове породице са осећањима дубоке љубави за домаћим огњиштем, врло ретким особинама код других европских народа нарочито у овом обиму, они су веровали да ће учинити најјачу кривицу према њима ако их напусте. Многи међу њима претпоставили су да напусте своје заставе и старешине, којих је, по несрећи, остало врло мало услед великих губитака, те је било немогуће да се корисно реагира противу овога покрета.

II. Од Косова до Црне Горе и централне Арбаније

Задобивен успех 25. новембра од стране Бугара, који беху концентровани њихов удар противу трупа нових области, изазвао је и неминовно одступање II армије, која је наслањала своје десно крило на оне прве. Војвода Степановић наредио је 26. новембра својим дивизијама повлачење преко коморанског моста на леву обалу Дренице. Ова се Армија зауставила 26., 27. и 28. на линији Авлат—Нековце и дала је отпора недовољно енергичном непријатељевом нападу, за које је време испослат цео трен у правцу Пећи.

Овај покрет имао је одјека с једног краја фронта до другог на Ситници. Генерал Јуришић и Живковић понова су довели од 26. до 28. III армију на гребен Обиља а трупе команде Одбране Београда на висове код Девича. Најзад војвода Мишић, почев од 27., спустио је своје десно крило према Руднику, задржав центар на северу на Сухој (к. 1350) и продужив лево Рожају (1. децембра).

Они одреди који су требали да се повуку преко Пећи на Андријевицу одступили су врло мало првих дана; они су требали да ешелонирају њихове возове и да их трансформи-

рају. Што се тиче надирања непријатељевог, оно је било опасно само у пределу Митровице и Вучитрна; шта више тренутно је био изгубљен и додир; само су побуњеници Арбанаси (нарочито они планинци око Истока) повећавали ове тешкоће. Нагомилавање на одступним путевима и немогућност саобраћања са Врх. командом, која је напустила Призрен 26., изазвала је команданте ових група да се састану ових дана. Они су решили, да најбрже могуће прикупе њихове снаге у околини Пећи, на десној обали Белог Дрима и његове утоке Истока. Кретање је довршено 2. децембра и трупе се задржале на линији Луканца—Дреновце—Стара Дуран—Врело—Бесник—Мусина—Јама (10 км. северно од Рожаја).

Док је северна група стигла у Црну Гору, центар војске, који су образовале трупе нових области, имао је за правац одступања Ђаковицу, северна Арбанија. 26. ове су трупе заузимале Црнољеву. 27. оне су продужиле марш у две колоне, према директиви ђенералштаба. Северна колона, која је требала да стигне на Везиров мост преко Ђаковице, дошла је у ову варош 29. где је трансформирала своје возове под заштитом Моравске дивизије II поз., која је посела положаје код Швањског моста, на десној обали Белог Дрима. Ова дивизија имала је тешкоће да пређе преко ове реке јер је била под двојним притиском, с једне стране бугарским, који су је гонили у непосредној близини, и с друге стране од Арбанаса чија је узрујаност била све више и више опасна. Стално заштићујући одступање целе ове колоне, она је убрзала марш својих возова ка Везировом мосту и 1. децембра издржала је доста јак напад код Крума. 2., пре него је стигла у долину Дрима, она је изненада нападнута од Арнаута у теснацу који ју је спречавао да се може развити. Њена заштитница, из 3. пука II поз. за трен ока изгубила је 20 официра од којих су 9 погинули, међу њима и команданта пука. Најзад тек 2. децембра увече могла је да пређе чувени мост, који је узан, врло стрм и залеђен, са врло великим тешкоћама.

Колона, која је преко Призрена Љум Куле и Везировог моста прва прешла на леву обалу Дрима, осигуравала је прелаз оне колоне која је долазила са севера са побочницом која је причинила велике губитке Арбанасима који су је гонили и 2. децембра бацила је у ваздух овај историјски мост. Од тада трупе нових области биле су одвојене од Бугара дубоком долином ове реке и имале су се само бојати зиме, умора и појединачних арбанашких напада.

Јужна група тимочке војске појачана коњичком дивизијом, пошто је преформирала своје возове у Призрену и Љум-Кули, кренула се на марш 27. и идућег дана предвиђеним правцем

уз десну обалу Дрима ка Дебру. Рђаве планинске стазе, којима сам и сам ишао са првим ешалоном војске, услед ледених киша претходних петнаест дана које су блато растопиле, беху у доба нашег пролаза овим правцем прво снегом покривене затим залеђене, те су приморавале људе да пузе уз врло стрме нагибе. 2. децембра Брегалничка дивизија, која је код Васјата морала себи да крчи пут под врло јаким борбама са Арбанасима, стигла је у Дебар. Остатак Тимочке Војске био је на маршу к овој вароши.

Мали одреди који су остали у новим областима нису могли озбиљно продужити њихов отпор.

Евакуација десне обале Черне од стране савезничког експедиционог корпуса повукла је и повлачење *Вардарског одреда* на десну обалу Шемнице, притоке Черне. Овај одред покушао је да се одржи на линији *Облаково—Могила—Трн* одупирући се нападима који су долазили са севера од *Дрвеника* и са истока од *Новака* (27. новембар). Али угрожен обиласком, и будући је био бројно далеко слабији од непријатеља, он је био приморан да напусти *Битољ* 3. децембра и да се повуче на запад на линију *Плаке—Ђават—Гопеш*.

Једновремено и *Тешовски одред* повукао се између *Кичева* и *Струге* запречавајући пут за *Арбино*. *Арбански одред*, према *Гостивару* и *Кичеву*, држао је висове *Влајинице* и *Бистре Јаме*, штитећи *Дебар*.

Незадржано бугарско напредовање, који су развили највеће напрезање својих снага да би Србима отели овај последњи остатак Македоније, као и побуна нових арбанашких села у боку Тимочке војске, произвела су одлуку команданта ових српских трупа да доврши своје одступање преко *Добра* и *Струге* ка *Елбасану*.

III. Први петнаест дана месеца децембра

1. Северна група

Одмах од 3. децембра главна група српске војске продужила је свој марш ка *Андријевици* прелазећи три високе долине: *дечанске Бистрице*, *пећинску* и *Белог Дрима*. 4. и 5. I. Армија била је сва концентрована код *Рожаја*, гди је она дала добру лекцију *Арбанасима*. *Трује команде Одбране Београда* маршевале су ка *Пећи*. III армија прешла је *Жљеб* под заштитницом од два пука (*Дринске дивиз. I поз.*) нападнута од *Арбанаса* и слабих непријатељских одреда. II армија прошав *Пећ* продужила је форсираним маршем преко *Ругове* и *Велике*. Њено чело колоне стигло је у *Андријевицу* 7. увече, и ту је сутрадан преданила.

7. *I армија* заменив Дринску дивизију II поз. која је била на левом крилу са Дунавском дивиз. II поз. са десног крила покренула је прву северу, до положаја Корито—Суходол, где је сменила црногорске трупе. *Одбрана Београда* била је на маршу од Рожаја преко Берана за Андријевицу где је стигла 10. *II армија* била је већ кренула, стигав у Подгорицу 12. и 13. продужив пут за Скадар. Одбрана Београда ишла је истим путем на један дан интервала (стигав у Подгорицу 13. увече и 14.).

III армија се поделила. Дринска дивиз. I поз. прешла је 7. Рожај, а 9. Беране; 12. се понова спојила са Ужичким одредом који је одвојен од I армије код Андријевице; 14. је стигла у Подгорицу. Дунавска дивизија I позива заостала је назад издржав 9. јаку борбу противу два аустро-угарска батаљона и око 400 Арбанаса у теснацу пећске Бистрице; од 11. до 13. она се задржала, да би дала отпора гониоцу у пределу Велика—Чакор—Бјелуха, а потом је 13. продужила марш преко Андријевице за Подгорицу.

I армија, чији је задатак био да до краја штити одступање целокупне северне војске, 10. је евакуисала положаје испред Рожаја и, ојачана црногорским трупама, пренела је своју одбрану на положаје око Андријевице. 13. је држала линију Каменштица—Баљ—Јерина Глава затварајући правце од Берана и Плава.

Овога датума све су трупе прешле најтежи део предела (онај око Жљеба) и ешелонирале су се од Пећи према Подгорици. Оне су морале код Пећи да униште све возове задржав само брдску артиљерију и неколико батерија пољске. Трупе су остале без хране. Ова им је долазила само из Скадра, као одређене основичне тачке за снабдевање српске војске, али ова није могла бити уређена и организована. Незнатна количина хране искварене у Св. Јовану Медовском одмах је однета од суседних трупа; стога није било хране за однашање у Црну Гору. Исто тако у Црној Гори било је врло тешко наћи хране и по скупу цену. *Пут од Андријевице до Подгорице био је за неколико дана посејан лешевима људи и животиња угинулих због глади или који су подлегли неописано великој преморености. Главни српска војска има да осети глад тек кад у Скадар стигне.*

2. Централна група

Централна група у северној Арбанији, као што смо већ рекли, имала је Дрим између ње и гониоца, али је она имала да води герилску борбу на целом њеном путу. Вардарска и Моравска дивизија II поз. ишле су путем Пука—Скадар; Мо-

равска дивиз. I поз. и комбиновани одред путем Ороша—Љеш. Прва колона наишла је 3. децембра код Кумулса на своје возове које је напред послала у великом нереду, а њене вође поубијане. Сутрадан стигла је у Брдети, па је се зауставила више дана у Души.

Друга колона се поделила на два дела: Моравска дивизија I поз. брзо је маршевала без узнемиривања. Противно том комбиновани одред, нападнут и опкољен, имао је муку да прокрчи пут преко Фире, па је у име репресалије запалио 5. два села Фани и Бисак. Усиљеним маршем и дан и ноћ он је стигао 7. ујутру до манастира Ороши, где је крајњи умор људи захтевао застој од једног дана. Али испред овог места Арбанаси му беху пресекли пут (прелаз преко реке Фани фогел, између села Мastroкола и Блиништа) и захтеваху, као откуп, предају возова. Одред је имао великих губитака и није бројао бораца више од 800, а и муниција му је недостајала. Био је принуђен да прими ове понижавајуће услове, да не би при свом даљем маршу био узнемираван. 13. је стигао у Љеш.

Овог датума центар српске војске достигао је свој објект и заштитио је Љеш и Скадар, држећи линију висова који на источној страни доминирају долину Дрима. Али исцрпљен умором и оскудицама у свему за време прелаза преко предела најмучнијег у Арбанији, као и непрекидним борбама у којима су претрпеле огромне губитке, оне не могаху бити употребљене као заштита оних трупа које су се требале реорганизовати на обали Јадранског мора. Магацини са храном обећани војницима од стране официра не постојаху, те ова обмана много је допринела да се војска декуражира или да се јако надражи.

3. Јужна група

Командант ове групе трупа осигурао је њихово повлачење ка Елбасану поступно доводећи амо и трупе које су ангажоване око Битоља, (Вардарски и Тетовски одред) код Струге, докле је Арбански одред, пред Дебром, заштићавао покрет Тимочке војске к југу.

3. децембра Брегалничка дивизија, чији су последњи делови прошли Дебар, стигла је у Требиште, а остатак војске био је ешелониран јужно на путу који води од Струге, где је стигла и Коњичка дивизија. 5. Арбански одред прешао је Дебар на леву обалу Дрима и порушив мост продужио је марш преко Згожда Елбасану. Оне трупе од Тетова и Вардара повукле су се на линију Песочани—Плакемока (к. 1300) —Свињиште—Тетово.

6. ови одреди и Брегалничка дивизија, којој су горњи одреди били придати, имали су северно од Охрида врло јаку борбу са Бугарима који су их гонили, а 7. принудили их да напусте десну обалу Дрима. Овог дана остатак армије, који је био на маршу за Елбасан, ушао је у ову варош са првим својим одељењима. 11. су Бугари прешли на леву обалу реке и са 6 пукова маршевали су од Струге на Елбасан.

12. Брегалничка дивизија заузела је линију Гури—Пиш-кашит—Пренс—Голик према чијем су се десном крилу повукли деташовани одреди који су били дуж Охридског језера до Подградеца. Тога датума јужна група армије достигла је свој објект Елбасан, извршивши успешно бочни марш од Призрена до Струге, те је могла да избије на релативно добру комуникацију која води за Драч, крајњу тежњу ђенералштаба с погледом на реорганизацију. По несрећи и ове трупе, као и остале, беху исцрпљене и знатно бројно опале.

IV. Последња недеља одступања

1. Предео око Скадра

Друга половина децембра употребљена је за концентрацију гроа српске војске у околини Скадра, са Св. Јованом Медовским као основном тачком.

Трупе нових обласи, које су прве стигле, држале су 15. новембра линију висова на левој обали доњег Дрима (Лисна—Лачи—Нарачи—Наншати—Трошани—Калмети). Од 30. оне су смењене трупама III и I армије и кренуле су на марш за Драч.

II армија продужила је 13. децембра свој марш од Подгорице за Скадар у два ешелона (Шумадијска I поз. и Тимочка I поз.). Она је укрцала, код Плавнице на Скадарском језеру, топове и коморска кола које је успела да спасе преко Чакора, и одпослала их је у Скадар, а она је стигла у ову варош директно путем Тузи—Иванај (16. дец.). Она је се концентрисала на путу: Скадар—Љеш у близини Св. Јована Медовског, где је остала у чекању све до првих јануарских дана.

Команда Одбране Београда пошла је из Подгорице дан доцније од II армије и стигла је у Скадар 17. оставив у селу Боричу једну дивизију као заштитницу. Затим је посела на источној страни Скадра висове који леже међу рекама Киrom, Дриначом и Дримом и држала их је све до 2. јануара кога је датума добила налог да се покрене на југ до линије Маја Велс—Грика—Плана, да би заштитила Љеш. Ту је остала до 7. па продужив кретање Драчу смењена је III армијом.

III армија, пошто је повукла своје трупе из околине Андријевице, почев од 14. децембра, прикупила је се 20. код Подгорице. *Дринска дивизија I* позива, која је образовала општу резерву за одбрану Ловћена, Грахова и Скадра, потпала је под црногорску Врховну команду; на концу месеца она је била на маршу из Подгорице за Скадар. *Дунавска дивизија I* позива стигла је у предео Штој, северно од Скадра, и узела је положаје на линији Зуб—Јубани, затварајући на тај начин источно од Скадра наступање средњим током Дрима. За време прве јануарске недеље она је сменила трупе нових области на положајима висова Креште и Маја Велс. 7. сменила је трупе команде Одбране Београда на сектору Маја Велс—Плана, испред Љеша.

I Армија, заштитница целокупне северне војске, последња је се повукла под необично рђавим условима у погледу снабдевања. Она је стигла у Подгорицу тек 25. и 26. децембра. Она је сама заштићавала своје одступање оставив у позадини један комбиновани одред од два пука са четири брдска топа. Од 25. децембра до 2. јануара она је се ешелонирала на путу Плавница (Дунавска дивиз. II поз.) и оном за Тузи (Дринска дивиз. II поз.); *Комбиновани одред* остао је западно од Андријевице под командом санџачке црногорске војске; један пук послат је у Спуж (15 км. северо-западно од Подгорице) као општа резерва црногорске војске под командом Врховне команде ове исте војске. 3. јануара *I армија* је напустила своје биваке а 7. је била у околини Скадра (*Дринска дивиз. II поз.* на линији Штој—Бардањол—Ренци; *Дунавска дивизија II поз.* на линији Бушати—Брдица) те је ту сменила *III армију*.

Једном речи, од 15. децембра до 7. јануара, већи део српске војске, пошто је прешао планине црногорске и северне Арбаније, беше прикупљен у околини Скадра. Али огромне тешкоће у снабдевању свим потребама тако великог броја људи и стоке у овом пределу, јака хладноћа, крајња изнуреност трупа и изглед на скору црногорску капитулацију, осујетио је првобитни план да се реорганизација изведе на обалама Јадранског мора. Све је очигледније постајало да се војска мора пренети у пределе више или мање удаљеније где би војници нашли одмора, сигурности и хране. Првенствено је мишљено да се војска пребаци до Драча. То је нова етапа преко мочарног земљишта исто тако тешког као и прелази преко црногорских планина које су се тек минуле.

2. Предео Елбасана

Јужна група српске војске, стално узнемиравана од Бугара, повукла се под борбом Драчу, у другој половини децембра.

Брегалничка дивизија, која је заштићавала правац долином реке Шкумбе и ка Струзи, повукла се после упорне борбе 14. децембра на Ћукус, затим, после тродневне огорчене борбе источно од Дарзе, на Бабију, одакле је била 20. одбачена на Елбасан. Овде је она стигла 21. и смењена са Крајинским одредом који је био у Ланги (к. 700 к. 452) на левој обали Шкумбе, и Комбинованом дивизијом, у другој линији на фронту Годалеш—Крацта. 22. она је дошла у Мурикљани, а одатле продужила 27. спуштање у долину Шкумбе до Пекиње, док се није најзад повукла према Драчу, код Каваје 30. где је у биваку очекивала укрцавање за Валону. Исто тако повукла се и Коњичка дивизија. Крајински одред и Комбинована дивизија одржали су њихове положаје у околини Елбасана према Бугарима који нису прешли Бабију.

3. Еџилог

Смењујући једно друго на заштитним положајима који доминирају доњи ток Дрима и Маће, *Трује Нових области*, *Команде Одбране Београда* и *III армија* стигле су у околину Драча у првој петнаестини месеца јануара. *I армија* заузев фронт Маја Велс—Плана, штитила је II армију, већ концентровану код Љеша, и са њом је очекивала своје укрцавање у Медови. Али приближавање Аустријанаца, који су заузели Цетиње и чије су се трупе већ појавиле између Скадарског језера и мора, чинило је опасним даље очекивање те су се и I и II армија журно кренуле преко мочарног арбанашког земљишта у правцу Драча. У Медови су се укрцали само болесни и грађанске избеглице.

У Драчу је несрећне војнике очекивала нова и врло тешка изненадност после свих мука, вест да се ту може укрцати само један део трупа војводе Мишића, оне које су стално штитиле одступање. Скоро сав остали део трупа који је веровао да је доласком доведе завршио своје муке, морао је и даље продужити марш ка Валони. Врховна команда није могла захтевати од својих војника оно што је немогуће, да маршују до Санти Каранти и одбила је тај предлог. Француска флота којој је српска влада изразила најтоплије признање, прикупила је остатке ове храбре војске од које су остали само скелети и сенке: сто педесет хиљада људи, који су противно сваком очекивању, свакој нади, успели да тако много претрпе и да се спасу опкољавања од многобројнијег

непријатеља при прелазу блатишта и снегова на планинама, потпуно изгладнели и при децембарској зими, пренето је за неколико дана на Крф где су понеговани француским рукама повратили живот на острву Наусици, под пролетњим лишћем стогодишњег маслиновог дрвећа.

Превео и допунио

Мил. Ј. Николајевић,

пуковник.

ПОДВОДНЕ МИНЕ

У рату 1914—18. године много су се употребљавале подводне мине и исте су врло добро извршивале свој задатак, за који су одређене.

Овде ћемо навести само два од многих примера, који ће нам доказати, да су мине у последњем рату имале врло важан задатак.

Акција аустро-угарских монитора била је врло скучена после потапања два од њих од стране наших и руских минера на Сави код Шапца и Београда у 1914-15. години.

Један од главних разлога зашто је пропала Дарданелска експедиција наших савезника 1915. године био је тај, што су Турци уз припомоћ Немаца успели да подводним минама потопе велики број савезничких лађа приликом форсирања мореуза.

Пошто је ово борбено оруђе врло мало познато већини наших официра, то ћемо овде изнети у *јринцију* конструкцију, врсте, употребу и начин постављања подводних мина.

1) Конструкција подводних мина

Пошто је задатак подводне мине да уништи или у најмању руку онеспособи за акцију непријатељски брод, мост, шлеп и т. сл., то се исте по својим размерама деле на речне и морске мине. По конструкцији ове се мине не разликују међу собом, већ само по размерама. Морске су мине већих размера од речних, јер су им и објекти већи. Стога нећемо правити разлике при опису наведених двеју врста мина.

У већини прилика подводна мина има три дела: *тело*, *реј* и *баласт*.

Тело подводне мине направљено је од тврдога гвожђа дебљине 1—5 мм.¹ Исто је по своме спољном облику различито: лоптасто, крушкасто, јајасто, цилиндрично и т.д.

У шупљу унутрашњост тела мине ставља се експлозив²,

¹ Према томе, колико атмосфера ваздушног притиска треба да издржи у својој унутрашњости и колики притисак воде на спољној површини.

² Обично у за то одређеном котлу.

упаљач и упумпан компримовани ваздух специјалним пумпама.

Експлозив служи као средство за разоравање данога објекта (лађе, моста и т.д.); упаљач да изазове експлозију (детонацију) експлозива; а компримовани ваздух да издиже мину и гони је ка површини воде да не би потонула на већу дубину, но што је то потребно.

Реј мине је у већини прилика направљен од жичаног конопца и служи да веже дно мине за баласт.

Баласт мине је направљен од ливеног гвожђа и служи да држи (укотви) мину на једноме месту,¹ или да исту стално држи у одређеном положају.² (Види сл. 1. — *A* — тело, *B* — реп, *V* — баласт, *E* — експлозив, *G* — упаљач, *M* — компримовани ваздух).

2) Врсте подводних мина

У погледу *пловности* мине се деле на *пловеће* и *лежеће*.

Пловеће су оне мине, које садрже у себи извесну количину компримованог ваздуха, који их уздиже над дном, морским или речним, те увек остају у пловећем положају. (В. сл. 1, 2 и 4).

Лежеће су оне мине, које немају у себи компримованог ваздуха, те услед своје тежине падају на дно и тамо остају лежећи, па се као такве и употребљавају.

У погледу *покретливости* мине се деле на *покретне* (пловеће-лутајуће) и *непокретне*.

Покретне су оне мине које немају сталног места у мору или реци, већ се покрећу. Оне се пуштају слободно да лутају по води, па ако на њи наиђе (нагази) брод, да га потопе (опширније види под 3).

Непокретне су оне мине, које се постављају и утврђују на једноме месту и служе за одбрану утврђених — одређених региона (опширније в. под 3.). — У ову врсту мина долазе све *лежеће* и *пловеће утврђене* мине.

У погледу *палења* мине се деле на *ударне*, *аутоматске* и *палеће по жељи*.

Ударне су мине оне, које се пале приликом удара објекта (на пр. лађа) о њих или приликом удара мине о објекат (на пр. мост). Овакве мине снабдевене су *капацима* (обично 5) *S* (в. сл. 2 и 2а), који се састоје из оловне кошуљице *S*, херметички затворене стаклене бочице *k* напуњене киселином, неколико плочица од угља *у* и цинка *с* раздвојених једно од другога изолацијом од ебонита *i* (или каучука, фибре и т.д.). Ове плочице *у* и *с* везане су проводницима међу собом и то

¹ Код сталних (нелокретних) пловећих мина.

² Код покретних пловећих мина.

све у представљају $+$ (плус) пол батерије паралелно везаних елемената, а све s — (минус) пол исте батерије; проводници $+T$ и $-T$, изолисани су један од другога. Ови проводници излазе из калпака и везују се за упаљач G .

Калпаци се зашрафљују помоћу нарезака v у рупе мине за то одређене, тако, да део њихов a вири напоље из мине, а део l остаје унутра у мини. На овај начин добијена батерија галванских елемената није још у дејству, јер нема електролита (течности), који се налази у бочици k . Кад објекат (лађа) удари у један од калпака, она га искриви у делу a , јер је мек — од олова, у том се разбије бочица k те се киселина излије међу плочице u и s и тиме створи у одељку l батерија галванских елемената у дејству. Струја добијена из обе батерије усија платинску жичицу у упаљачу G на основу чега експлодира експлозив у њему, те тиме изазове експлозију целокупног пуњења мине.

Да се не би десио несретан случај, па да непажњом при руковању мином до постављања не разбијемо бочицу k и изазовемо пре времена експлозију мине, на део калпака a уврће се одозго преко њега осигурач D (сл. 2 а) помоћу изрезака $p p p, p$. Овај је осигурач од бронзе и скида се у последњем моменту пред постављањем мине.

Упаљач G (сл. 1, 2, 3, 4 и 5) састоји се обично из танке лимене кутије b напуњене експлозивом, који лако експлодира (на пр. суви пироксилин) и изазове експлозију целокупног пуњења мине E (које је тол, екразит, пикрит и т. сл.). У унутрашњости кутије b налази се капсула f са праскавом живом или растреситим (не пресованим) пироксилином. При пролазу струје из батерије у калпаку S кроз танку жичицу од платине s , који има велики отпор, те се усија, изазива се напред наведена експлозија мине.

Аутоматске мине су оне, које се пале саме од себе — аутоматски после одређенога времена. Ове мине се у обичном животу називају *пакленим машинама*. Експлозија код оваквих мина обично се изазива механичким путем,¹ а то бива овако: Сатни механизам, који је смештен у унутрашњости мине, навије се на одређени број обртаја, који се изврше за нама познато време. Точкић сатног механизма, вршећи ове обртаје, намотава на себе врпцу d (сл. 6), која извлачи клинчић s , те

¹ Постоје мине ове врсте, где се експлозија изазива и електричним путем, али ово нећемо описивати, јер би нас далеко одвело. — Има ове врсте мина и механичких ударних, које се разликују од електричних ударних описаних у овом чланку, у толико, што механички удар сам по себи изазове експлозију, а не електрицитет после удара.

овај после извесног времена ослободи клин h , те овај под дејством опруге n удари у праскаву живу капсуле f изазвавши при том експлозију мине.

Палеће по жељи мине су оне, које можемо упалити са извесног места, када ми то желимо.

Дупли изолисани проводник O излазећи из упаљача G овакве мине (сл. 1 и 3) води се на обалу у виду двожишног подводног кабла. На обали се построји блиндирана станица са осматрачницом (сл. 7). Кабел се уводи у станицу и везује за батерију елемената E (100—200 према броју мина и отпору). На једноме месту галвански ланац батерија са упаљачем је у станици раскинут и уметут кључ (прекидач) x . Тек притискањем на овај кључ успостављамо галвански ланац: $+$ (плус) батерија — упаљач — — (минус) батерија, те пропуштамо струју кроз платинску жичицу упаљача, да се ова усија и изазове експлозију мине (или више мина).

На сл. 7 представили смо батерију од 5 мина паралелно везаних на кабел O , који полази од најудаљеније мине, а завршава се у станици на обали G^2 , одакле се може по жељи, притискањем на кључ x изазвати експлозија свих 5 мина одједаред. Кад брод подиђе под постављене мине, што се може помоћу инструмената констатовати из осматрачнице t , притиснемо кључ x , те успоставимо напред наведени галвански ланац, мине експлодирају и брод пробуше те га на тај начин потопе.

Овде ћемо изнети, да у новије време постоје тако зване *двојне мине*. То су мине које се постављају по две заједно и то тако, да једна од њих буде подигнута одмах и постављена „у дејство“, а друга лежи на дну уз свој баласт, па кад се прва ослободи експлозије или је непријатељ пронађе и „очисти“ (види под 5.), друга се подиже аутоматски и поставља „у дејство“. Ово подизање друге мине постиже се нарочитом патентованом справом, која дејствује онда, кад се реп прве мине олабави или мина подигне и однесе („очисти“), те ослободи другу мину да се подигне из дубине на одређену висину испод површине воде.

Лежеће мине су у већини прилика *палеће по жељи*, али могу се удесити да буду и *ударне*. Ово се постиже ако се на њима изради пловак, на коме се налазе калпаци за ударно дејство. Двожилни кабел везује пловак са упаљачем мине, те приведе ову у дејство, кад калпаци буду искривљени (в. сл. 8. — t пловак).

3) Употреба мина

Пловеће мине употребљавају се на већим дубинама, где би се њихово дејство неутрализовало услед велике дубине кад би лежале на дну, те би експлодирале на великом рас-

тојању од објекта не наносећи му квара. Треба тежити, да мина експлодира што ближе објекту, по могућству под њим самим. *Лежеће* мине употребљавају се на малим дубинама и обично имају велику количину експлозива у себи ради сигурнијег дејства.

Покрећне мине употребљавају се у већини прилика у непријатељским водама и то тамо, где наше лађе неће пролазити. Оне се обично бацају по току реке или струји мора, те да их ова однесе где треба, а и односе се малим бродовима и спуштају у близини непријатеља.

Покретне мине могу бити (а и већина их је) са репом и баластом, но који не лежи на земљи, већ служи само за одржавање мине у одређеном положају (калпацима горе). Овакве мине кад наиђу на плићак близу непријатељских обала могу се зауставити и служити као непокретне. Исте мине могу бити и без репа и баласта (сл. 4), но тада су врло опасне за постављање и вађење.¹ Срећа што се ређе употребљавају ове последње мине, јер остају у мору дуго времена после свршетка рата.

Непокретне мине се употребљавају за одбрану обала, пристаништа, ратних лука и уопште свих војних објеката, који су нам драгоцени, а могли би бити уништени од непријатељске јаче флоте.

Овакве се мине могу постављати још тајно на путу непријатељских ратних бродова и војничких транспортних лађа.

Плвеће непокретне мине су ударне и аутоматске, али палеће по жељи не могу бити.

Плвеће непокретне мине су ударне или палеће по жељи.

Лежеће мине, као што раније рекосмо, могу бити ударне и палеће по жељи. Врло су ретко аутоматске и то само у случају кад се постављају сасвим у близини непријатељских објеката.

4) Начин постављања подводних мина и њихово вађење („чишћење“)

Подводне мине могу се постављати са обале или са бродова.

При постављању мина са обале, образују се заштићена слагалишта мина близу места, где ће се ове постављати у воду, па се одаце разносе на малим лађицама, нарочито за то удешеним, на место где ће се поставити.

Претходно мина прихвати за спуштање на обали, упумпавајући у њу компримовани ваздух, док не достигне потребан притисак (од 2—5 атмосфера према конструкцији

¹ Овакве мине једно употребљава држава, која не мисли на будућност пловидбе.

мине). Услед присуства овога компримованог ваздуха мина има извесну резерву (моћ) пловности.¹ Отвор за упумпавање ваздуха и пролаз кабла по том се херметички затвори. Експлозив и упалач, као и калпаци, стављају се на обали пре упумпавања ваздуха. Калпаци имају на себи осигураче.²

Пошто се сондирају дубине и одреди тачно место постављања, мине се једна по једна спуштају у воду, придржавајући се тачно прописа за то издатих. Код ударних мина, осигурачи се скидају у последњем моменту.

Удешавање дужине репа врши се после сондирања, на основу података добијених истим (сондирањем).

Дубина на којој ће се поставити мина, зависи од тога какав се објекат мисли рушити. Веће лађе дубље газе, те се и мине противу њих дубље постављају. Треба тежити да мине не буду сувише плитко постављене, јер им наноси квар узбуркавање мора. Опет треба бити обазрив, да исте не буду сувише дубоко постављене, јер ће промашити циљ.

Са бродова се мине постављају на начин сличан напред описаноме, само се ту мине које ће се поставити налазе не на обали већ на бродовима званим „мински транспорти“.

Вађење („чишћење“) мина врши се на више начина. Најбољи је начин чишћења мина помоћу малих лађица *ТТ*, (сл. 9), између којих се затегне жичани конопац *а а* обешен на дугим моткама *s s*.³ Жичани конопац улови мину *М*, која се затим онеспособи за дејство. Дугим вучењем конопца може се уловити већи број мина одједном.

Чишћење мина може се вршити и артиљеријом, али то иде доста споро, скупо кошта и обраћа пажњу непријатељу на тај рад.

Посао око постављања и чишћења мина врло је опасан и поверава се само особљу добро обученом, храбром и решеном на све жртве.

Подводне мине су драгоцено средство за одбрану од непријатеља, који има јачу флоту — као што је то случај сад код нас — с обзиром на флоту наших суседа.

Инж. потпуковник

Ђ. Јорговић.

¹ Код лежећих мина не упумпава се ваздух у њих, већ у пловак ако су ударне.

² Ово важи за ударне мине.

³ Може и без мотака, али тада се олабави жичани конопац *а а*.

КАКАВ НАМ КОЊ ТРЕБА

и како ћемо га очувати

Са развићем модерне технике изгледало је да ће употреба коња сасвим отпасти. Међутим стварност нам показује друкчије: државе које имађаху најсавршеније транспортне моторе, имале су у рату јаке и боље коње од оних коња, које су имале пре употребе мотора.

То долази отуда што је употреба мотора према терену ограничена, а коњ је, може се рећи, универзалан. Он свуда стигне, прође и изнесе где треба. Осим тога, коњ је и у погледу економије јевтинији при употреби од најсавршенијег мотора; јер за суму новаца коју стаје његово издржавање ми немамо данас ниједан мотор, који би могао носити терет од преко сто килограма по најгорем трену и времену.

Шта значи имати доброг коња, а шта немати, о томе смо се лично уверили за време минулих ратова.

Какве особине треба да има коњ за нашу службену и приватну употребу и како ћемо га сачувати да нам буде од користи — циљ је ових редака.

О спољашњем облику коњског тела, званом „екстериеру“, писане су читаве књиге, изналажене разне геометријске слике, модели, шеме, помоћу којих се покушавало да се барем приближно оцени способност коња за разне употребе.

Чувени француски хиполог Буржла, чија теорија о пропорцији наилази и дан дањи на присталице, покушао је да од живог организма створи математичку формулу.

Пракса и строга научна критика доказале су да све ове теорије, модели, скице ит.д., у обичном животу не наилазе на примену.

Разне коњске типове оцењивати по једном шаблону, било би несмишљено.

Енглези вели: сваки леп коњ није у исто време и добар; његова се доброта огледа у употреби.

Професор Хербин мишљења је, да се сви коњи на земљиној површини цене по њиховој индивидуалности напосе;

приписује нарочиту пажњу дужини, положају и правцу појединих делова тела и угаоном простору зглавака.

Он вели: дужина целокупне коњске грађе цени се тројако:

1) У односу дужине према висини коњ треба да је нешто дужи. — Дужина коњског тела рачуна се од раменог зглавка до задње ивице седњаче; висина — од задњег копитног зида до највише тачке гребена.

2) Дужина средњег дела са сајима у сразмери према дужини плешке: добро скројен је средњи труп онда, кад је хоризонтална линија, повучена од горњег задњег плећкиног крајка до спољњег дела кука, равна косо повученој, од гребена до раменог зглавка. Ако су и сапи исте дужине, онда је жељена размера у погледу развијања коњске снаге постигнута.

3) Целокупна дужина, мерена од пошиљка до седњаче да би одржала у равнотежи предњи труп са задњим, треба да се подели на почетку правих леђа непосредно иза гребена. Једном речју: дугачка, косо постројена плешка у једном односу са сапима и по могућству кратак средњи труп.

Као изврсно мерило за одређивање пропорције коњског тела, професор Хербин узео је дужину плешке, напоменув, да нагиб ове према рамењачи треба да износи 90° .

Кратке плешке не могу послужити за мерило.

Висина, као што рекосмо, треба да је за неколико сантиметара мања од дужине; по појединим писцима она износи две и по дужине главе. Простор од гребена до лакта, раван је простору од лакта до земље.

Ширина, код разних типова, разна је; пунокрони коњи махом су у своме предњем делу ужи и ако им је грудни кош доста дубок.

Већ другојаче узима се код јахаћих коња; они треба да су шири од коња за трку. Коњи за вучу треба да су широких прсију и са jakim мишићима.

Брзина коња зависи од угаоног простора његових костију и зглавака. У колико су ови слободнији, косо постројени и снабдевени еластичним мишићима, у толико се лакше отварају и екстремитети — удови добијају већи простор за њихово кретање.

Способност коња зависи од хармонично састављених појединих делова његова тела.

Али, на жалост, идеални коњи исто су тако ретки као и идеални људи. И ако би ми сваког коња одбацили, који по нашој скици не одговара из буди каквог узрока, спали бисмо, што рекао један хиполог, на дрвеног коња.

„Нешто“ се увек мора сваком коњу прогледати кроз прсте. У овоме „нешто“, производу мана и лепих особина, и лежи сва вештина оцењивача; тако звано оцењивачко око мора да је урођено као и музикално уво.

Приљежношћу и дугом праксом може се око као и уво извежбати, али никако урођеним особинама заменити. Почетници треба сваку прилику да искористе, јер нема ни једног коња, на коме се не би могло ма што научити.

Ова извежбаност долази до повољног резултата тек онда, ако је дотични имао прилике да посматра грла разних раса.

Познаваоци коња, у правом смислу, могу се назвати само они који су у стању распознати свако грло, почев од пунокрвног Енглеза до тешког Пинцгаура, да по његовој спољашности оцене праву вредност.

Оваквих је вештака врло мало.

Пошто ово узгред напоменуемо, потребно је да се у неколико упознамо са извесним правилима, којих се ваља придржавати при оцењивању коња за разне употребе.

Пре свега морамо бити начисто с тим, за који циљ и за какву потребу желимо да имамо коња. Ово је важно стога, што се један исти коњ не може употребити за све радове. Не може се и не сме се онај коњ, који је по својој склопи створен за јахањег, употребити и за теглењег и обратно.

Од *јахањег* коња тражи се: да је лак, окретан и живљег темперамента; да има добро развијена прса и плећке, леђа права, слабине кратке, сразмерно широке и пуне (без упалих бокова); крстине или сапи сразмерно дуге и широке — мускулозне, ноге правилно постројене, зглобове и тетиве добро развијене, копите правилне и чврсте; да се у кораку и касу правилно покрећу, и најзад да су здрави и правилно постројени (предњи, средњи и задњи труп у једној сразмери). Грудни обим да износи осам до дванаест сантиметара већи од висине.

Од *теглењег* коња захтева се: развијеност мишића и костију, дубина и ширина грудног коша; да је целина уопште добро спојена, доњи делови тела снажни, кратки, са добро привезаним слабинама, снажним задњим делом и чврстим ногама.

Изабрано грло треба најпре осмотрити у коњушници, којом приликом све мане или рђаве навике излазе на видик, као: хватање и гутање ваздуха, глодање јасала и других предмета, ткање тј. да се коњ непрестано љуља с једне стране на другу, као и ударање ногама.

При извођењу коња из коњушнице зауздати коња жвалом и поставити га на равно и видно место. Осмотрити став

предњих и задњих ногу: да није опружен или подвучен? Стоји ли коњ чврсто или дрхће у ногама. Једним погледом осмотри главу, врат, гребен, леђа и задњи труп, да ли су ови делови тела у једној сразмери, да коњ није задњим делом виши?

Правилан је став онда, кад све четири ноге држе подједнако тежину тела, кад су потпуно мирне и чврсте.

Предње ноге морају потпуно покривати задње ноге и обратно, гледајући са стране да се потпрно поклапају.

Предње ноге, почев од прсију на ниже иду паралелно; управна линија од раменог зглоба, па до земље, дели простор између појединих ногу у две једнаке полутине.

Са стране посматрано, предње ноге имају једну замишљену линију, која иде од раменог зглоба, и пада близу копита на земљу; а задње ноге — линију од карличног зглоба, која, додирујући вешалицу, полови кичицу и за неколико сантиметара пада иза пета.

Неправилан је став предњих ногу: кад је сувише опружен, кад је потурен, кад је сужен, кад је раскречен; кад су колена зближена, кад су угнута или много растављена; кад су кичице разведене или увијене, у ком су случају прсти врло зближени или удаљени.

Неправилан је став задњих ногу: кад је сувише сужен, кад је раскречен, кад су скочни зглавци примакнути (крављи став) или одмакнути (сабљаст или дугаст став); затим кад је опружен, кад је потурен и најзад медвеђи став.

Мане (дефекти), које се виђају код предњих и задњих ногу, а проузроковане су ударом, као и наслеђем, у већини прилика могу бити од знатног утицаја на способност коња. Од важнијих мана ваља знати ове: гуке или чворуге на лакту, гука — оток на колону, коштане израсли (мртве кости) на унутрашњој или спољној страни доње цеванице; срашћење зглавка, задебљале — отечене тетиве, неки отоци око кичичног зглавка, пукотине на копити, труле жабице и деформисане копите. Код задњих ногу: коштане израсли с унутрашње стране скочног зглоба (шпат), зечја гука на скочном зглобу позади, срнећа кост споља, меки отоци на скочном и кичичном зглавку, срашћење кичичног и крунског зглавка. Деформисане копите.

При избору нарочиту пажњу обратити на такозване прикривене мане. У свима модерно уређеним државама постоје законом прописани рокови за које продавац јамчи купцу, да се неће извесна болест појавити у одређеном времену. За разне болести предвиђена су разна времена јамчења. Ако се

случајно појави болест, у времену за које је јамчено да се неће појавити, онда се ништи куповина.

Те мане су ове: падавица, сипња, сумњива жлезда, сакагија, лепо слепило (црни штар), мирно лудило, ћудљивост и периодично слепило.

Пошто нашим грађанским законом није предвиђено ово јамчење за прикривене мане, то у свима приликама куповине коња треба условити, да се новац положи тек онда кад ветеринар утврди здравствено стање коња.

Од не мање вредности су, које знатно утичу на способност коња, скочни зглобови; зато треба ове брижљиво испитати. Оба скочна зглоба треба упоредити. У својој рајзвијености они морају бити потпуно једнаки. На њима се појављује т.зв. шкрипац (шпат), који много уди употребљивости коња, а и наследан је. Под шпатам разумеју се израсли костију на унутрашњој површини скочног зглоба.

Они се оцртавају као повећа тврда коштана узвишења, која леже на дну скочног зглоба. Ове израсли обично срасту са костима скочног зглоба, услед чега наступа стално храмање и неспособност коња за службу.

Ово храмање битно се разликује од обичног храмања. Први кораци после дужег одмора најочитији су доказ за ово. У ходу се шпат врло слабо примећује, већма у касу. Нога се дрхћући издиже и прави много мањи корак. Ово дрхтање ногу даје се најлакше приметити, ако коња покренемо у круг.

Од исто таког утицаја на употребљивост коња је копита. Копитне се мане држе као наследне. При прегледу имати у виду да копита није одвећ велика или сувише мала; да није стрма, пљосната, узана или крива.

Кад смо се у неколико уверили о правилности и неправилности целокупне коњске грађе, онда треба да приступимо прегледу очију, уста, зуба, ноздрва и подвиличних жлезда; за тим приступити прегледу коња у покрету.

Оба ока морају бити једнака. Кристално сочиво, водњикава течност и рожњача морају бити потпуно бистри и провидни. Здравно око треба да је јасно, отворено и слободно, без икаквог црвенила и отока. Зеница ока лако покретна, да се у мраку шири, а при светлости сужава. На очима не сме бити никаквих мрља ни млазева (срашћење зенице, замућеност сочива, периодично слепило и т.д.).

Слузна кожа обеју ноздрва треба да је ружичаста, глатка и свуда подједнако обложена слузи.

Носна слузокожа седиште је разних болести и стога треба на њу обратити велику пажњу. Једна од најопаснијих болести, која се ва њој јавља, јесте носна сакагија.

Зуби су из више разлога веома важни. По њима се одређује старост коња, а ова опет има врло велики утицај на употребљивост грла. Зуби су врло често изложени квару. Често их са својих рђавих навика искваре сами коњи, а често то чине и сами продавци, да би своје коње представили млађим или старијим.

Староост коња даје се донекле одредити испитивањем зуба. Ницање зуба, мењање, трљање и промена облика горње површине зуба, све су то знаци по којима се одређује старост грла. То продавци врло добро знају и није чудо што се тиме користе. Дугачки зуби знак су дубоке старости.

Пошто смо прегледали зубе и уста и уверили се да на њима нема никаквих израсли или чирева, то приступамо испитивању међувиличних жлезда, које су код здравих коња не приметне, а код болесних затечене.

Овом испитивању прикључује се испитивање коња у касу, при чему ваља пазити на опруженост и избацавање ногу, слободно кретање зглавкова, држање коња ит.д.

Пошто је коњ неколико минута покасао, зауставити га и осмотрити дисање, које је додуше убрзано, али са умереним покретом ребара и слабина (10—12 повлака у минути).

Уочљиво јако дисање са раширеним ноздрвама знак је сипње.

Не треба заборавити да се ово испитивање у касу врши увек на чврстом земљишту, пошто се неправилности у погледу храмања лакше примећују на чврстом земљишту, но на меком.

Важније напомене из хигијене коња

За основ коњске неге служи једино брижљива пажња над коњем. Све што му може бити пријатно, што му тако рећи добро чини, мора бити примећено и по могућству примењено. Ни усиљени рад неће имати последица, ако се обрати пажња на његову негу.

На првом месту долази:

Коњушница. У коњушници проводе коњи већи део живота и стога је неопходно потребно да су коњушнице такве, да у свему потпомажу здравље и успевање коња.

Први услов добре коњушнице је: чист ваздух и умерена топлота коњушнице. Чист ваздух у коњушници неопходно је потребан не само ради одржавања здравља, него и ради отклањања болести.

Не треба заборавити, да се ваздух у коњушници потроши него још и изметима уквари. У непотпуно вентилисаној коњушници нагомилава се угљена киселина и амонијак,

који могу да шкоде здрављу коња. Зидови коњушнице, нарочито од цигље, врло су порозни и потпомажу измену ваздуха у коњушници (природна вентилација), што код влажних зидова није случај.

Вентилација коњушнице треба да је тако удешена да се ваздух у њој може лако обновити. Ово се обично постигава отварањем прозора и врата, кад коњи нису у коњушници, а по некад и нарочитим отворима (вентилаторима), који су за овај циљ остављени више прозора у зидовима (вештачка вентилација).

Умерена топлота у коњушници је други услов за нормално успевање коња. Сувишна топлота у коњушници разнежава тело, те даје повод назебу. Одвише хладан ваздух одузима телу топлоту, па му треба више хране и простирке за његово одржавање. Топлота коњушнице регулише се отварањем и затварањем врата и прозора као и отвора за вентилацију. За одрасле коње најбоља је топлота коњушнице између 14° — 15° C., а за кобиле са ждребадима и ждребад између 18° — 20° C. Свака коњушница треба да има топломер.

Сувише мрачне коњушнице, као и оне што су тако озидане да сунчани зраци упиру стоци у очи, дају повод за оболевање очних болести.

За време летњих жарких дана, корисно је коњушнице поливати водом ради освежавања ваздуха.

Другу веома важну страну коњске неге у коњушници чини тишина у коњушници, не само ноћу већ и дању. И ако коњи сви не лежу, ипак већина од њих одмара се стојећи.

Прашина и паучина не сме се ни у ком случају нагомилавати у коњушници. Зидове треба почешће пајати; јасла кад су за зоб и сандучиће прати сваке недеље врућом водом и цеђем, исто тако и прозоре; ђубре износити одмах напоље и бацати на ђубриште.

Лопате, метле, виле и шафоље држати на склонитом месту, фураж се не сме држати у коњушници.

Односно покривања коња ћебадима у коњушници разна су гледишта. Што је хране мање, тим је ћебе нужније. При топлоти од 10° R. у коњушници, може се проћи и без ћебади.

Земљиште на којем се хоће да подигне коњушница треба да је суво и нешто узвишеније од околине, како би се мокраћа могла да изведе из ње без великих тешкоћа и како не би могла спољна влага улазити у коњушницу.

Величина коњушнице управља се према величини и броју коња, који се има да смести. Висина коњушнице треба да је најмање 3 м. При одређивању њене дужине и ширине узима се у обзир, осим броја грла, још и то, да ли ће се грла сме-

стити у два или у један ред. Ако се хоће грла да сместе у један ред, онда коњушница мора бити широка 4·70—5·65 м.; ако се хоће у два реда, онда мора бити широка 7·85—9·10 м. Просечно на једног коња рачуна се ширине 1·70—1·80 м. и 3 м. дужине.

Простирка. За добру негу коња простирка је преко потребна. Но њене корисне особине зависе у многоме од особина самог материјала из којег се она састоји. Равна, мека и чиста простирка изазива код коња жељу да легне. На против, неравна и прљава простирка, лишава коња тако потребне угодности.

О простирци се много до данас писало. Вентилисало се питање о томе, да ли је боље да се простирка сваки дан износи, тако да коњи у дану стоје без простирке, на голом поду, или да се само влажна простирка износи на сушење. Оба гледишта имају своје присталице и противнике.

Кад је патос (под) непропустљив, мора се признати да је стална простирка боља, јер је економичнија — мање троши сламе, а коњи на њој леже преко дана и одмарају се, зими је међутим топлија.

Стална простирка спрема се на овај начин: по поду се после један слој струготина од дрва, осушене коњске балеге, креча и пепела у висини за једну шаку, за тим се мало овлажи и маљевима набије. Други слој спреми се од употребљене сламе. На овај слој после се сува слама. Истурена балега мора се увек износити на поље, а мокра слама, заменити сувом.

Таква простирка представља најбољи покривач за коње који је с временом све дебљи и мора се понављати.

За наше прилике ова простирка има још и ту практичну страну, што би на овај начин створили економију у слами; ако би се летњом уштедом сламе осигурали за зиму.

Храна. Главни услов за одржање коњске снаге, као и за његов правилан рад, јесте храна.

Заморени, рђавом храном ослабљени коњи често се спотичу, падају при усиљеном раду, у јачим брзинама повређују ноге и онеспособљавају се.

Храна треба да буде увек здрава. Ново, незрело сено, као и оно што је буђаво и прашљиво, са водоплавних ливада, није за храну коња; исто тако и буђав овас, као и онај који је помешан са уродицом и прашином (опширније о храни и храњењу коња види „*Рајник*“, 1921, св. 7—8 стр. 189).

Чистоћа тела. — Тимар

Ни на што коњ није тако осетљив као на влагу и нечистоћу; за то га после сваког јахања треба очистити.

Под чишћењем коња разуме се: тимарење, прање, купање и нега копита.

За тимарење се употребљује чешагија, четка, ђебре, гужва од сламе и сена и крпа за брисање очију и осталих нежних делова тела. Гужвом се најпре сви делови тела полако просењају, затим се четком растресена нечистоћа покупи, па онда длака заглади ђебретом. Још је боље ако се место гужве употреби растрта слама, којом се тело слободно протаре, односно од зноја осуши.

У тимарење спада још и чешљање кике, гриве и репа, које се врши, нарочито зато подешеним, чешљем и четком.

Очи, ноздрве, усне и остали осетљиви делови морају се, с времена на време, чистити односно прати водом. Ово прање врши се сунђером, који се замаче у чисту воду, а кад нема сунђера, онда се то може извршити и меком крпом.

У лето, када настану јаке жеге, веома је потребно да се коњи купају, те на тај начин окрепе мишићи и изазове боља радња коже.

У води не треба коње држати дуже од четврт часа, и, при доласку у коњушницу, треба их добро протрти сламом.

Тимарење коња врши се обично два пута на дан: у јутру, после храњења и пред вече, после последњег храњења. Млађа грла редовно се тимаре једанпут дневно. Суждребне кобиле не смеју се редовно тимарити као и остали коњи, већ једанпут дневно пажљиво истрљати сламом и четком.

Кад коњи при сувом времену дођу с вежбе у коњушницу, треба их претходно очистити од прашине, затим скинути теглећи или јахаћи прибор, па онда истимарити. Ако је време каљаво, онда им се морају још ноге и копите опрати.

Ништа није шкодљивије коњима и ништа им лакше не поремећује здравље као нагло расхлађење тела; стога их од тога ваља нарочито чувати, а поглавито ако су уморни. Уморне и знојаве коње ваља у повратку кући терати у ходу све дотле, док им зној потпуно не ишчезне.

Ако у коњушници нема подесне топлоте, која је нужна да се коњи у њој повољно осећају, онда их треба покрити ђебадима. Исто тако морају се покривати и уморни, загрејани или ознојени коњи и покривач на њима држати дотле док се потпуно не одморе и не поврате у нормално стање. За време рада коњи не треба да су покривени.

Нарочиту пажњу изискује неговање коже за време лињања. Коњ се, као што је познато, лиња два пута преко године: у пролеће и у јесен. У време лињања, нарочито у пролеће, коњи су невесели и немају онолико снаге колико обично;

болесни коњи не лињају се никако, или ако се и лињају, онда им је лињање врло споро и непотпуно. Према овоме, морају се коњи у ово време штедети, уредно чистити, чувати од хладноће и ранити лако сварљивом храном. Ако се коњи лињају споро и непотпуно, онда им ваља дати соли, куваног јечма или мркве и држати их у топлој коњушници.

У новије време ушло је у моду шишање коња. Ово се обично чини зими да би им се велика зимска длака скратила. Овим шишањем хтело се у прво време дати коњима лепши изглед; у новије време пак овоме се приписује нарочити утицај на телесно развијање и расположење коња. Шишани коњи не могу да поднесу зиму као нешишани, изложени су више назебима и на промени времена осетљиви. Према томе, шишање се мора вршити опрезно по времену и према приликама.

Французи и Енглези примењују купање коња хладним тушевима, нарочито за време јаке жеге. После овог купања коњи се протару сувим крпама и осуше.

Исто тако у употреби је и купање ногу млаком водом после повратка са вежбе.

Нега коњише. — Она заслужује нарочиту пажњу, јер од овог важног дела коњског тела зависи и употребљивост коња.

За одржање правилног облика и нормалног стања копита служи: држање коња у слободи, умерено кретање, чишћење и влажење и најзад резивање и поткивање копита.

Да се одржи правилан облик копита, нужно је да потрошак рога стоји у сразмери са прираштајем рога. Коњи који живе у слободи и по вољи се крећу, не потребују никакву негу копита, јер се њихове коpite равномерно троше и надокнађују.

Код оних пак коња што се држе у коњушницама, ова се равнотежа помера из оскудице у кретању, те копита губи природни облик, који коњима смета у стајању и у ходу, а удови се ненормално развијају.

Овоме се злу може у неколико доскочити ако се копита редовно чисте и перу, ако им се сувише нарасла рожина од времена на време буде уклањала, и ако се коњи буду уредно и добро поткивали.

После сваког чишћења коња, нужно је да се копита добро очисте и оперу. Том приликом ваља мотрити да који камичак не остане између потковице и копита. За чишћење копита употребљују се тупи дрвени ножеви. Исто тако ваља копиту очистити и опрати кад се коњи врате с рада.

Кад је време мочарно, а коњи се употребљују на рад, потребно је да им се копита намажу машћу. У лето, кад на-

стану јаке жеге, копите се тако стврдну да сметају коњима не само у ходу, него и у стајању. Да би се ово избегло, копите се често пута преко недеље нарочито за време ноћи, завијају влажним крпама или обвијају влажним трињама, иловачом или крављом балегом. Пре поласка на рад, прегледати ков и спрему довести у ред. Ово исто чинити и за време покрета. На један час пре поласка, наредити да се коњ напоји и нахрани.

Ако је коњ невесео и није појео своју порцију не изводити га из коњушнице; значи да је оболео.

Крећање и одмор коња. — Међу најглавнијим средствима за одржавање здравља код коња, спада и умерено кретање. Оно оживљава вољу за једење, потпомаже варење, снажи мишиће и плућа и ојачава цело тело уопште. Прекомерно кретање, напротив, штетно је, нарочито кад се коњи терају до потпуног умора. Из овог узрока нужно је да се коњи сваки дан крећу по чистом и свежем ваздуху, умерено и без замарања. Не треба их јурити нагло, нити одмах после храњења. Једна лепа изрека вели: „Из коњушнице ходом, у коњушницу ходом“, што ће рећи: прву четврт сата прећи у ходу, да се коњ припреми да лакше издржи пут, за тим у касу један до један и по километар прелазећи на час 8—10 км. Нагло кретање шкоди коњу, јер се убрзаним дисањем појачава рад срца и наступа замор.

После сваких 10 км. кретања, одморити коња најмање 10 мин.

Ако пут траје дуже од 30 км., онда на 25-ом км. дати одмора 40 мин., како би се коњи могли нахранити и одморити за даље путовање.

Извежбан јахач може да пређе пут од 30 км. за $2\frac{1}{2}$ часа, а да не замори коња, само ако разумно подеси снагу и време, рачунајући да прелази у галопу 35 мин., у касу 45 мин., у ходу 70 мин.

Ако се мора прећи даљи пут од 30 км., онда ваља рачунати на сваки $7\frac{1}{2}$ км. преко 30 км. = $1\frac{1}{2}$ час више, тако, ако се рачуна 30 км. 3 часа, онда ће за $37\frac{1}{2}$ км., бити потребно $4\frac{1}{2}$ часа, за 45 км. 6 часова.

Више од 10 км. на сат и 70 км. на дан не треба прелазити, јер је то већ крајња граница његове моћи.

Употреба коња не сме никад ићи тако далеко, да сва његова снага буде исцрпена.

У коњушницу треба увести коња тек онда, кад се потпуно одморио и издувао.

За време путовања, нарочито лети, коње што чешће појити.

Чим се стигне на одмориште, коња одмах распремити и по ногама и трбуху протрљати сламним гужвама.

Леђа добро осушити вуненом крпом; ћебе проветрити, прибор очистити.

После јачих напрезања — путовања — ваља идућег дана проводати коња један до два часа у ходу.

Ако време дозвољава — лети — добро је окупати коња; у води га не треба држати дуже од 10—15 мин.

Као год и кретање, исто је тако коњу потребан и умерен одмор, после сваког рада и кретања, који, према величини умора, може бити краћи или дужи.

Исто је тако одмор потребан коњима и после храњења, да би се сварила храна коју су појели. Најзад, одмор је неопходно потребан болесним, слабуњавим и изнуреним коњима.

Потпуно некретање и нерадња, ослабљава и успављује мишиће, живце и плућа и потпомаже гојење.

Мил. Цветковић,
ветерин. потпуковник

БОРБА АРТИЉЕРИЈЕ И ФОРТИФИКАЦИЈЕ

Актуелно питање о артиљерији а нарочито о фортификацији, после минулог Великог рата, најјасније ће бити истакнуто, ако се посматра са горњег гледишта, тј. као међусобна борба ових двају елемената, коју они воде од своје прве појаве. Да би крајњи закључци за будућност били јаснији и правилнији, треба ту борбу посматрати у њеном историјском развићу, истичући наравно важније моменте и периоде, па у крупним скоковима доћи до данашњице и покушати означити правац развића у најближој будућности.

Пре свега треба бити начисто, шта се разуме под речју артиљерија.

Артиљерија у ширем смислу, у смислу науке, проучава и конструише све могуће врсте оруђа за убијање или онеспособљавање како живих бића — првенствено људи — тако и дезорганисање материјалних средстава, како за напад тако и за одбрану, како хладног тако и ватреног, како стрела, праћака, јатагана, оклопа, балиста и др. тако и свих врста пушака, митраљеза, ручних граната, топова ит.д. Она је еминентно нападног карактера.

Под речју *фортификација* подразумева се наука о утврђивању, тј. наука и вештина употребе свих могућих средстава, од сваког могућег материјала, да би се бранилац привремено заклонио од првих удараца нападачевих, док не добије времена да и он замахне и удари. Фортификација нема за циљ да сама за себе, само трпећи, добије борбу. Никад не би био победилац онај, који би се затворио у неку тврђаву, па ма колико били дебели и јаки њени зидови, и ту само чекао да нападач бије и удара, па ако је не буде могао разбити да се повуче, а бранилац остане на бојном пољу као победилац. То никако не. Утврђења су имала улогу: да спрече нападачевој главној снази или бар већем делу његове снаге изненадан пролаз извесног места; да спрече заузеће неке врло важне тачке; да штитећи живу снагу омогуће што боље и

ефикасније дејство своје артиљерије (улога штита) и у опште да паралишу нападачеву акцију, да му ограниче и одложе успех а поштеде браниочеву снагу; али све то само привремено, за извесно време, док се бранилац не опорави, прикупи и припреми да сам зада ударац нападачу или док се не би општа ситуација некако изменила у његову корист.

Ко год је друкчије, т.ј. пасивно, разумевао улогу тврђава и тако поступао — а у историји је било и таквих погрешних схватања — тај је губио.

У области тактике, фортификација се јавља као штит (заклањајући се од дејства нападачеве артиљерије омогућити што ефикасније дејство сопствене артиљерије) и као заклон (за људе и материјал кад не дејствују). У области стратегије, фортификација (тврђаве) се јавља као препрека нападачу и као ослонац активним дејствима сопствених снага. Тактика оперише више са пољском а стратегија са сталном фортификацијом.

Тврђаве су према томе добро одигравале своје улоге:

1) Ако су постављене на *правцу* напада, т.ј. на месту куда нападач мора проћи.

2) Ако су *технички* и *тактички* толико јаке, да су биле у стању задржати сразмерно већи део нападачеве снаге за што дуже време, а да до повољног момента — сачувавши снагу или место — не падну као плен под ударцима артиљерије нападачеве.

3) Ако је бранилац правилно схватио улогу њихову — улогу штита или ослонца за *активно дејство* својом артиљеријом и живом снагом.

Са тим су се улогама, задацима и надама и правиле тврђаве, и само ако су те задатке извршивале и наде испуњавале, оне су оправдавале оне огромне суме и снагу, које су трошене на њихову израду.

Природна је ствар, да се сада и нападач трудио да пронађе средства, којима би ове запреке на свом путу отклонио, како би се што пре могао дочепати постављеног циља. Што год је једна страна стварала јачи заклон или штит (фортификација) у толико се друга страна трудила да пронађе и створи јачи маљ (артиљерија) да тај штит и заклон здружи и што пре дође до језгра.

Из потребе да се прво разбије штит и кора, а потом уништи језгро — сама артиљерија већ је била приморана да се развија у главном у два правца: један да као маљ врши прву улогу (артиљерија у ужем смислу — топови) а други да може брзо и радикално онеспособити заклоњено језгро —

живу силу (пушке). Наравно, као свуда тако и овде, између ова два правца није било строге разлике ни по дејству, ни по циљу, ни по времену. Али очевидна је корист и ваздашња тежња била, да се конструкцијом једне врсте оруђа могу постићи оба задатка.

Стављајући горње питање на челу — борба артиљерије и фортификације — имала се на уму борба између артиљерије у ужем смислу — топова и сталне фортификације — тврђава, како се то, уосталом, обично и схвата при помисли на једну и другу науку.

Јасно се види, како се ове две науке и вештине стављају једна противу друге као супарнице. Јасно се виде два такмаца, који се свим силама труде да један остане у надмоћности над другим. Ето ту борбу покушаћемо изнети како је текла у прошлости, како је испала у последњем рату и какви су изгледи за будућност.

Ради тога нећемо ићи сувише далеко у прошлост и излагати сам постанак ове борбе као природну последицу и као само један огранак опште борбе у природи. Почећемо од Римљана као највеће организоване војничке силе старога века.

Ширећи своје царство на све стране, Римљани су наилазили и потискивали слабија и неорганизована племена, која су обично била ниже културе од њих. Да би своје простране провинције заштитили од изненадних упада немирних племена, они су утврђивали читаве регионе. Ради тога су прво процењивали провинције географски т.ј. испитивали природна врата, куда су та племена могла упадати. Обично су то биле долине река. У тим отворима подизали су на згодним местима једно или више утврђења — према томе колика је била ширина вероватног пролаза. На тај су начин правили тако рећи капије од група утврђења, у која су као посаду смештали своје легионе. Утврђења су постављали тако, да су она по групама чинила једну целину и могла се узајамно потпомагати. Ради тога су их везивали добрим путевима. Свако је утврђење прављено толико јако, да је могло и требало издржати опсаду дотле, док не стигну легије из осталих ненападнутих тврђава, када је прикупљена војска обично разбијала и протеривала непријатеља.

Да би ова паметна стратегијска употреба тврђава од стране Римљана била разумљивија, навешћемо један пример.

Кад су Римљани држали данашњу Србију, природна капија за упад племена са севера била је, како тада тако и данас, долина Мораве од Београда до Рама (Моравска врата). Да би затворили та врата, Римљани су подигли тврђаве Београд, Кулич, Костолац и Рам. Позади њих, дубље у Мораву

подигли су Ћуприју, а још даље као централну тврђаву Ниш. Све су ове тврђаве повезали добрим путевима. Ако би био нападнут на пр. Београд, он је се морао држати дотле, док не стигну легиони из Костолца, Рама и Ћуприје.

Нападна оруђа (артиљерија) околних сточарских племена била су тада: стреле, праћке, буздовани, копља, сикире, и штитови, т.ј. врло слабог дејства. Њима је могао одолевати и најобичнији зид од камена. Зато и видимо те римске тврђаве, које су они звали кастели, као најобичније четвртасте зидове од камена, довољно простране да могу примити извесну посаду, снабдевени магацинима хране и водом из водовода или бунара. Против онако неорганизованих племена, са слабом артиљеријом, ти су кастели одлично вршили свој задатак: могли су дуго издржати опсаду.

Вреди напоменути и то, да су Римљани, као одлични војници, организатори и колонизатори, врло разумно и умешно процењивали географски значај праваца и одређивали места за тврђаве. Колико су у томе били умешни доказ је то, што су се после око тих кастела груписале вароши, које су дуго и дуго цветале само због свог погодног положаја. Језгра многих данашњих већих вароши јесу римски кастели, као Београд, Ниш, Једрене, Беч и др.

У овом периоду фортификација је била очевидно и несумњиво надмоћнија од артиљерије.

Међутим, на овака проста и јевтина али солидна утврђења наилазили су Римљани и код својих противника, који су се често у њима очајно бранили. Нарочито је било доста оваквих тврђава код галских племена по данашњој Француској. Због тога су Римљани морали имати и усавршавати и своју артиљерију. Ова је у то доба била само на механичким принципима и чиниле су је разне справе као: балисте, катапулте, овнови, корњаче, покретне куле ит.д. Пошто су њихови противници имали иза зида слабију артиљерију или су се пасивно бранили и уопште стратегијски невешто и неорганизовано служили тврђавама, то су их Римљани увек освајали после дуже или краће опсаде, и ако поменута артиљерија није била од особите моћи.

У овом периоду и са оваквим схватањем и употребом тврђава могло би се рећи, да је артиљерија била јача од фортификације.

Но доцније се противници и суседи Римљана стабилизуваше, основаше своје државе и организоваше своју одбрану. Они су били толико одмакли науком да би могли на римску артиљерију одговорити артиљеријом или да би дејство ове могли паралисати каквом особитом техничком конструкцијом

тврђава. Ипак они доскочише тадашњој артиљерији тиме, што своје тврђаве нису више постављали у равници и на местима где су Римљани (или доцније Византија) могли своју артиљерију лако примаћи градским зидинама, већ су их постевљали на врхове или платое стрмих брежуљака, на малим острвцима, на терасама планина и томе сл., уопште тако, да је напад артиљеријом био врло отежан. Облик тврђава се донекле изменио: уместо правилног четвороугла, платна градска појавила су се према облику страна брда, но увек тако, да су стрме стране биле наставак зидова. Тако је просто, користећи се само тактичким положајем, доскочено артиљерији. На тај су начин остале и старе српске тврђаве као: Призрен, Скопље, Скадар, Смедерево, Јајце и др., прављене с обзиром на тадашњу византијску односно турску артиљерију.

Фортификација је дакле опет остала у преимућству над артиљеријом и успешно вршила свој задатак. Уопште може се рећи, да је фортификација била јача над хладним оружјем.

Вредно је напоменути да су поред Римљана доцније били Турци особити мајстори у нападу на тврдиње (Ново Брдо, Сталаћ и др.).

Овде је место напоменути нешто и о замковима (бурговима), Острвица, Маглич, Звечан, Кула Леке Дукађина на Дриму, Добој, Сињ ит.д.). То су обично били више станови, дворови и мали градићи, које је подизала поједина властела за себе у доба феудализма, у доба када не беше чврсте државне власти, зато, строго узев, сем напомене и не спадају у област фортификације. Они су често били гнезда разбојника који су се повлачили на чукаре и шиљке, али врло често и расадници знања, вештина и уметности. Око неких, оних на погоднијим местима, груписале су се постепено и варошице.

Права и живља борба артиљерије и фортификације настаје тек са појавом ватреног оружја, пушака и топова. Моћ првог ватреног оружја (14. век) беше врло мала, тако, да се може рећи да на фортификацију није ни утицала. Више се гледало да се искористи експлозивна моћ барута на тај начин, што су се правиле мине, поткопавали темељи и правиле бреше. И бранилац се против тога бранио правећи контра мине, те се тако разви минска војна. Но фортификација још стајаше у надмоћности и извршиваше свој задатак тако, да су се тврђаве предавале или због глади, разних лукавстава, због издаје ит.д.

Али нападач, односно артиљерија није мировала. Топови, ма како слабе моћи, систематски и у маси употребљавани, ствараху бреше на зидовима. Јавише се топови са кривим

путањама — хаубице, које нарочито беху опасне за градове, јер су могле тући браниоца у граду одозго, у леђа и с бокова; построје у тврђави — сконишта и магацине — да руше и производе пожаре. Под заклоном те узбуне и узнемиривања остала артиљерија, ма како слаба, приближавала се до под саме зидове (крунисање гласије) и рушиле камен по камен градскога платна.

Артиљерија дакле опет победи, бар делимично; јако смањи отпор тврђава и ускораваше им пад. Био је неминован нов скок, нова етапа у развићу тврђава. Тај скок изврши се у Француској.

Французи увидеше да се у тврђаву мора уводити више артиљерије, која ће из сигурних заклона моћи тући нападачеву артиљерију и не дати јој да се сувише приближава. Од хаубичке ватре посада се мораде осигуравати подизањем бочних и леђних траверза. Магацини, муниција и запаљиви материјал морао се закопати дубоко у земљу, испод траверза и грудобрана. За топове се морала удешавати на грудобрану нарочита места са топарницима; постављани су често у два ката (кавалири). Топови су имали задатак да не допусте сувише блиско пласирање нападачеве артиљерије, као и да туку пешадију кад се буде приближавала самим зидинама (ескаладирање). Али да се постигне тај циљ, места топова морала су се извући из општег грудобрана. Тако постадоше бастioni, који нарочито карактеришу ову — Вобанову — фортификацију. Да се нападач не би користио мртвим просторима испред тврђаве, предтерен ове је уравњаван и земљиште испред грудобрана постепено издизано, те тако постадоше гласије. Као јака препрека нападачевој пешадији постављаше се спољни ров, дубок и широк, каткад пун воде. А кад се нападач и у њему буде нагомилао, тучен је бочно топовима из капонира. Из истог рова полазио је и контрамински систем.

Но увлачење већег броја артиљерије у тврђаву, где је морала запремати доста места, као и прављење толиких траверза и леђобрана, јако је скучавала простор и умањивала посаду. Нове тврђаве морале су се дакле правити већег обима. Зидине старијих тврђава противу хладног наоружања остајале су унутра или су се морале рушити да не сметају, а нови зидови и грудобрани прављени су око њих. Тако се код једне тврђаве на важном месту могу лепо видети све фазе развића тврђава (Београд, Ниш).

На усавршавању фортификације овога доба највише се прочуо француски ђенерал Вобан (17. век), по коме се ова доба фортификације и назива.

Типови ових тврђава код нас јесу: Београдски и Нишки град.

Фортификација је дакле опет постигла надмоћност и успешно вршила свој задатак. То је трајало све до друге половине 19. века (Кримска војна).

У то доба јавља се у артиљерији важан напредак, који сруши сву дотадању фортификацију. Тврђаве у рату 1870. искусише добро тај напредак артиљерије. Појавише се, наиме, олучне цеви са ваљчастим метцима, а потом и топови острагани. Артиљерија тиме јако доби у тачности, домету, пробојности и уопште у моћи. Сем тога јако се усавршише и моћна убацна оруђа — мерзери, који могоше тући готово вертикално. Један пример: нишки град могао је са оваквом артиљеријом бити срушен и не доводећи ову у градско поље, већ тукући га са или иза Виника, Чамурлије, Бубња и Горице. Сва тако расејана артиљерија могла га је свега обавити у дим и претворити у рушевине, а да готово и не осети дејство артиљерије са нишког града, која би, сама сконцентрирана, морала тући ексцентрично растурене циљеве. Да би се код оваквог стања заштитило оно што је требало штитити, морао би се правити један град који би обухватао и ишао од Детљака на Биник, Чамурлију, скоро до Мраморног моста, иза Бубња на Горицу и Влашко брдо. Очевидно је да би то био огроман а ипак некористан посао. А да би се ипак омогућила одбрана и запречио пролаз кроз Нишавску долину, морала су се правити утврђења, т.ј. форови на Детљаку, Влашком брду, Камари, Горици ит.д., која су имала улогу ранијих бастиона на Вобановим тврђавама. Морао се правити око Ниша један појас од форова, удаљен од језгра — вароши, коју је имао да заштити, на даљини највећег домета топова — 5-6 км. Форови су прављени од земље као редути, бетона, гвожђа и челика — према богатству државе. Наоружани су пушкама, митраљезима, пешадијом и топовима, у заклонима или у оклопу, за блиску или даљну ватру. Препреке су биле заступљене у највећој мери. Интервали између форова — раније куртине, — били су дугачки на пола топовског домета. Јако наоружани фор, као неки вулкан, имао је да туче нападача фронтално пред собом, као и бочно из традитора заједно са суседним форовима онда, кад се буде упутио на интервал. Ако би један фор и пао, остала два суседна имала су да покрију гвожђем нападача који га је заузео и онемогуће му опстанак. У интервале смештене су нарочите покретне батерије и друга оруђа. У време рата форови се чак споје пољским и ојачаним рововима, редутима и препрекама. Два или три фора чинили су сектор. Обим појаса износио је око 30-70 км. Иза појаса биле су кружне

железнице и друге периферијалне и радијалне комуникације и везе. Често се правио и други појас форова, па се утврђивало и само језгро.

Такав систем тврђава звао се *појасне тврдиње*.

Предосећајући навалу Немаца, ове су се нарочито развијале у Белгији и Француској. Те богате државе правиле су тврђаве од самога челика, армираног бетона и гранитних стена, а оруђа су била сва у оклопу. Све се покретало и функционисало механички само додиром разних ручица и електричних дугмета. Тежило се да форови буду што мањи, како би били мања мета нападачу.

У организацији појасних тврдиња нарочито се истакао чувени белгијски ђенерал Бријалмон. По његовим рецептима прављене су све тврђаве у Белгији, па га чак и Румуни позваше те им утврди Букурешт. Тврђаве овога типа код нас биле су Ниш, Пирот и Зајечар.

Руси су такође правили појасне тврдиње, нарочито према Немачкој, али су имали свој нарочити тип форова а с обзиром на своје равно земљиште и карактер борбе њихове пешадије. Они су правили форове пространије, више од земље и бетона и са троугластим профилем. У том типу, модерно и по упутима њиховог чувеног фортификатора ђенерала Величка, били су утврђени Новогеоргијевск, Варшава и др.

Много се очекивало од ових појасних тврдиња. И заиста, Порт-Артур, Једрене и Скадар као да потврдише ове наде.

Ето тако је стајала фортификација победоносна над артиљеријом, и такве бежу наде у њу, кад је избио светски рат.

Настаде светски рат.

Сви се врло добро сећамо како су невероватно брзо једна за другом падале белгијске тврђаве, на које се толико поуздавало. Неке су од Немаца просто преплављене и прегажене. Неке су се држале само толико, колико је било потребно да се инсталира и испали свој први метак страховити топ од 42 см. Једино се тврди Анверс држаше десетак дана.

Брзом паду форова нарочито је допринело то, што је цео фор био тако рећи једна тврда тачка. Топ од 42 см. гађа врло тачно као и сви данашњи олучни и стабилни топови већег калибра. Требало је да само неколико његових метака, са неколико стотина кила експлозива, тресну повољно у ту тврду тачку, па је све летело у парчад, како армирани бетон, тако и гранит и челик.

И тако су падале једна за другом чувене Белгијске тврђаве, не испуњујући свој задатак и не оправдавајући ону огромну количину новца утрошенога на њих.

После су, као што знамо, дошле на ред и чувене руске тврђаве са својим типовима. Но од њих је полагао испит само Новогеоргијевск. Мада је и он врло брзо пао под енергичним и страшним нападима немачким, изгледа ипак да је се систем руских форова боље показао према немачким тешким топовима него белгијски форови. Разлог овоме је вероватно то, што су руски форови, као што рекох, били пространији и због тога нису могли бити разнесени од само неколико метака.

Друге чувене појасне тврдиње, као Варшава и Букурешт, после белгијских примера, не смедоше ни да дочекају напад немачки.

У то доба пропадања и ломљења тврђава, једини је Пшемислав који се држаше неколико месеци и на који фотификатори радо указују. Но далеко је од тога да он може спасти егзистенцију тврђава, јер се и он толико одржа благодарети само томе што Руси не имањаху модерне артиљерије за борбу с тврђавама.

Као што се види, показало се у самоме почетку рата, да тврђаве нису могле испунити свој задатак. Не само да нису успеле апсорбовати известан део нападачеве снаге и скренути му маневар, већ су рушене и падале тако рећи у самом кретању страховите бујице нападачеве.

Још увек се покушава да се разним разлагањима и гледиштима оправдају белгијске и др. тврђаве; али само оно запрепашћење свих нас у доба њихових падања најбоље изражава њихово неиспуњавање полаганих нада.

Француску не спасоше белгијске тврђаве, већ неочекивана руска бујица и оскудица широких концепција немачких вођа.

Као што се види, артиљерија је одмах у почетку рата потпуно победила и савладала фортификацију. Она је свој задатак — дробљење коре — испунила преко сваког очекивања.

Према ономе што смо рекли у почетку овога чланка, требало би историјски део ове борбе да завршимо горњом констатацијом о победи и надмоћности артиљерије над фортификацијом. Али се не би могли извући плодни закључци за будућност, ако не би размотрили перипетије и модификације те борбе у току и до краја овога дугога рата. Јер је врло интересантно и поучно видети, чиме је противник, у почетку слабији, а који је најзад однео победу, паралисао ову надмоћ артиљерије и надокнадио дефект у сталној фортификацији.

Дефект у дејству сталне фортификације као стратегијског средства није се могао у почетку и брзо паралисати

ничим другим, до опет неким стратегијским средствима. У овом случају тај дефект надокнадили су широки, хитри и енергични маневри савезника, како војнички тако и политички, као и оскудица схватања и извођења тих маневара од стране нападача — Немаца. Ти су маневри збунили Немце у први мах, избили их из концепта и дали могућности брани-прима да се среде и спреме.

Али поред овога морало је се тражити непосреднијих средстава противу надмоћније артиљерије.

Прибегло се одмах пољској и ојачаној фортификацији. Војске се својски латише ашова, пијука, машина за копање и других техничких средстава; обе су стране копале и копале, све дубље и дубље, и ту у дубоким и многобројним рововима нађоше бар привремено заклона и даха. Што се нико није надао, проста и јефтина пољска фортификација пружи је неочекиване помоћи. И тако милионске војске пре-рише земљу и укопаше се у дубоке ровове, стабилизуваше и утврдише на блиском растојању, а између себе истурише шуму од бодљикаве жице. Војске у њима и иза њих прибираху се и спремаху.

Настају оправдана питања: да ли је у оваквим рововима фортификација хитро нашла себи пута и средстава, да може изаћи на крај са артиљеријом? Може ли се војска надати да ће из тих ровова, користећи се њима као штитом и употребљујући корисно оружје из њих, ломити и сломити, у погодном часу излетети, погнати противника и прибавити победу?

На све ово мора се одговорити непроширујући појам артиљерије — о чему ће се мало доцније говорити — и приближавајући га све више појму технике: дејство артиљерије је силно и разоравајуће. Јер, ако бранилац остане у рововима дејствујући својим оружјем, биће разнесен и уништен силним експлозивом; ако сиђе дубље да се склони ван продора разорних метака, дејство ових је толико, да ће жице бити разбацане, ровови испретурани и заравњени, а бранилац бити затрпан и угушен; ако устане из ровова и пође напред отворено, ужасном ватром и средствима свих врста биће сигурно уништен. Доказ је за ово силан пробој руског фронта код Герлица и Кракова, који су Руси пола године утврђивали. Артиљерија је после, припремајући напад, све то тако рећи одувала и још уравнила пут пешадији. Дакле чиста фортификација и оваква, у виду многих и јаких пољских ровова, не може се мерити са артиљеријом, која је ипак остала јача.

Али мора се признати да је ојачана пољска фортификација врло озбиљан противник артиљерији. Њена јачина и

важност истиче из неколико узрока. Средства њена су не-исцрпна и неограничена, свуда и на сваком месту на земљи она се може створити. Количина артиљерије је међутим ограничена. Према томе, због несразмере у квантитету, ојачана пољска фортификација биће увек у стању да се одупре.

Развиће технике тако рећи подиже и оживљава пољску фортификацију; за кратко време она се може иставити пред противника у довољној јачини. Напослетку због оаа горња разлога могућност је, да се њоме могу правити комбинације и вршити тактичко маневровање и по простору и по времену. Управо, код солидно обучене и технички снабдевене трупе, она је заиста прави покретни штит, који можемо побости испред себе кад и где год хоћемо. Због тих својстава и те гipкости она и заслужује сву пажњу у будућности. Иначе сама по себи и где су противници колико толико сразмерни, победа артиљерије је сигурна у најкраћем року.

Но ипак поред свега горњег постоји питање: чиме се може сузбити и сломити артиљеријска моћ нападачева? Ојачана фортификација, видели смо, може је знатно ублажити и то својство треба уважити и развијати. Али све је то пасиван посао. Нама је потребно средство да можемо сломити ватрени зид нападачеве артиљерије и кроз овај са што мање штете провести нашу живу силу за напад.

За ово нема другог средства до контра-артиљерије. Против олује морала се употребити олуја, против ватре — ватра, артиљерија против артиљерије. На калибар морало је се одговорити калибром, на хемију само хемијом и ничим више.

Кад са противничке стране полети оркан гвожђа и експлозива, увидело се, да ту нема друге силе да га заустави него још већи и јачи оркан са наше стране. Друге помоћи нема, него разнети извор олује и ватре, топовима запушити уста, страшне справе испревртати и затрпати. А све то се могло учинити само још јачом артиљеријом — техником.

Савезници увидеше одмах где је спас и дадоше се на посао. Одбацише све илузије и прегоше да надокнаде свој немар за време мира. Било је узалуд и бесмислено ослањати се више само на јуначке али голе груди руске, већ се морала стварати артиљерија. Није се више рачунало статистички колико је у којим ратовима трошено метака на топ, већ су се морала читава поља затрпавати експлозивом. Да би се народ и војска упозорили где је победа, на сваком метку написаше: „не штеди муницију“. Поред постојећих, основаше се безбројне фабрике муниције. Енглеска се претвори у огромну радионицу оружја. Радна снага је довођена са свих страна

земље. Установи се министарство муниције. Све се покрену и даде на посао, да се створи што више експлозива и тешких топова.

Али цео овај рад почет на широкој основи, потекао је на основу теоријских и логичких закључака добивених студирањем и посматрањем догађаја дотле. Правилност њихову требало је да потврди догађај; једна проба била је неопходна. Она ускоро и дође од стране Немаца. 21. фебруара 1916. год., са свом својом моћном и 40 година с планом спреманом техником, после својственог им брижљивог припремања, гурнуше свим својим бесом, снагом и одлучношћу на Верден.

Али све беше доцкан.

Оно што су толике године припремали и крили, оно што им је у почетку рата давало премоћ и чиме су заиста могли срушити бар једног од својих јачих противника, своју технику — артиљерију нису искористили онда кад је требало. Њихова неоспорна брижљивост, тачност, стрпљење и пожртвовање пропали су због недовољне дубине и ширине погледа и одлука у критичним моментима. Они су то увидели и хтели нападом на Верден да поправе, али — као што рекох — доцкан.

У почетку напада имађаху нешто успеха. Савезници напрегнуто, без даха очекиваху шта ће бити. Војници се дадоше живо на посао. Довукоше и сконцентрисаше све оно што већ беше израђено дотле. На ватру одговорише ватром, на технику техником. Резултат потврди предвиђања и наде: земљиште око Вердена преораше гранате свих калибара, слој челика покриваше пуста поља, форови верденски беху тако издробљени, да им се једва познаваше место где су били, али навала би заустављена.

Сви дахнуше душом; државници се упутише да лично виде факт. Лојд Џорџ узе један кестен од оних верденских, понесе га у Енглеску да га засади; „хоћу, каже, да ме овај верденски кестен подсећа на дан, када је и где решена судба немачка и слобода Европе“.

Има гласова, који указујући на ову борбу код Вердена хоће да кажу да тврђава ипак може одолети артиљерији, само под неким нарочитим околностима. Међутим је ствар јасна и очевидна: Верден нису спасли форови, јер су сви који су нападнути били збрисани, већ је Верден спасла техника — артиљерија, која се већ имала да се супротстави немачкој, а која је се сконцентрисала и изразила баш ту а не другде, само због правца и погодног тактичког положаја појаса тврдиње. Јер кад би то била тврђава која је спасла ситуацију, онда које су то тврђаве спречиле савезнике на Соми да про-

бију немачки, као и Немце 1918. да пробију савезнички фронт? Ту нису биле ни тврђаве ни форови већ просто питомо земљиште са пољима и селима, па ипак нападачи не пробише.

Према томе, долази се до крајњег резултата да је артиљерија потпуно и коначно победила фортификацију и да се на артиљерију може одговорити само артиљеријом.

Развијајући ову све више и више до краја рата, савезници су били сигурни у успех, који су најзад и постигли.

*

Кад је овако констатована и очитована моћ и победа артиљерије, биће од интереса одговорити на питање: шта јој је дало толику моћ?

Код артиљерије није главно цев, затварач, коњ или што друго, већ је главно и битно она количина жутог експлозива у зрну, који се зове негде екразит, негде мелинит, шнајдерит, шимоза итд. и који јој је и дао ту страховиту моћ. Потребно је што више тог експлозива бацити на непријатеља, а да ли ће се он бацити из цеви, са авиона, минобацача итд., то је споредно.

Као што је познато, експлозивни су лабава хемијска једињења, која се распадају за необично кратко време производећи огромну количину гаса и топлоте. Њиховим саставом, израдом, испитивањем и усавршавањем бави се хемија. Хемија је та, која данас твори и ствара, која са механиком, физиком и математиком прикупља све више конце не света већ природе, — науке, чија је будућност. Природно је што се у невољи обратило на ове науке, да оне кажу против средство против нападачеве артиљерије. А добро је познат принцип тих једино истинских наука, принцип, на којем оне и почивају, па и одговор, који су нам оне морале дати: сила се савлађује само силом, т.ј. на ватру одговорити огњем итд.

Према томе, кад би се запитали, каква је и где је будућност артиљерије, морало би се одговорити: артиљерија се креће у знаку хемије, физике, механике и математике и за изглед њене даље будућности ове и питати.

Но при том никако не извести даљи погрешан закључак о излишности и смањеној улози војника при том. Ма колико била велика важност хемичара, ипак оно крајње и најважније — употреба артиљерије у борби — остаје у руци војника. Ако се силна моћ артиљерије не употреби у оном времену и онако како то конкретна ситуација диктује, онда је сав напор узалудан, сав труд и експлозивна снага оде у ваздух. Ова употреба и крајња решења, кад и где треба окинути и изазвати ону силну нагомилану и збијену

енергију, да или сруши противника и донесе победу, или одлети напразно у ваздух, — јесу најважнија и најтежа ствар. Да је најважнија појмљиво је само по себи. Најтежа је због тога, што сем знања она тражи извесна морална и карактерна својства од дотичних, тражи ону племениту моћ одлуке уза све примање на себе силне одговорности за неуспех. Рећи у најтежим моментима да или не, напред или назад, онда када читава нација гледа у вас; изустити реч од које не зависи можда толико опстанак, колико част и доказ духа нације или расе, заиста је најтежа ствар и тражи моралне снаге и богоданог дара, и које се улоге, ма колико била почасна, радо одричу и најумније главе. А та велика улога остаје и даље у рукама војника, као правог познаваоца борбе и вође у рату.

За доказ важности и судбоносности употребе артиљерије, као и свега реченога у горњем ставу, служе нам Немци у светском рату, како је то мало раније напоменуто.

Напоследку, да се врагимо још једанпут на појам артиљерије, те да нам после свега напред реченога он буде јасан. Првобитни њен појам се знатно проширио. Под артиљеријом треба сада разумети науку која изучава, конструише и учи употреби свих оних оруђа која својом енергијом уништавају или дезорганишу непријатељска средства. Према томе под артиљеријом треба разумети како топове, тако и бацаче мина, аероплане, бацаче пламена, митраљезе, тенкове, мине, гасове итд. Но очевидно је да се ово огромно и разноврсно поље оруђа не може више схватити само једним, првобитним појмом — артиљерије. С обзиром на дубоки захват рата, сав тај огроман напредак могао би се згодно назвати *техника*, која би према томе имала да проучава и конструише све врсте оруђа и средстава како за напад тако и за одбрану, како за борбу са живим организованим бићима, тако и за борбу са природним елементима. *Артиљерији* би остала као крајња дефиниција у ширем смислу: познавање и употреба техничких средстава у рату.

Могло би се још запитати, да ли можда нема још каквих год средстава, начина или изгледа да се фортификација једном подигне и опет надјача артиљерију. И на ово се за сада може позитивно одговорити са — не. Победа артиљерије, односно технике, јесте потпуна и коначна. Ако се обазремо свуда, нећемо у природи наћи каквих било сличних угледа или примера, макар и недостижних за сад, који би давали изгледа или наде да ће им фортификација тежити или их достићи. Или другим речима, у огромној природној радионици не види се тако отпорни материјал, који би фор-

тификација могла употребити или правити за своје ојачање. Напротив, активне механичке, физичке и хемијске силе, које видимо у природи, нису ни из далека достигнуте данашњом техником, ма колико ова била моћна. О борби артиљерије и фортификације не треба више ни говорити, већ се може говорити само о такмичењу и развићу *технике, артиљерије и духа* између разних држава. Фортификација је сада просто једно средство у правом смислу те речи, потпуно потчињена и у служби технике и артиљерије, те да се ове што боље искористе. Ове су главно и битно, њихово дејство и борба је одлучујућа и пресудна, фортификација им у томе само помаже.

*

Сада после свега овога разматрања доведе, можемо покушати извести неколико закључака за управљање у будућности :

1) Због моћи артиљерије у сваком погледу, као и других моћних и разноврсних техничких средстава, на подизање појасних тврдиња онако и са оним улогама како је то било до Светског рата, не треба ни мислити. Била би чиста штета затворити ма и најмањи део војске у тврђаву као год и ма колико наоружавати и фортификацијски ојачати један фор, релативно малу тачку. Сталну фортификацију у миру одбацити сасвим, јер неће дати ни релативне користи војсци. Подигнута у миру, биће нападачу позната до детаља, који ће тада за њу или спремити достојну и вазда јачу артиљерију, или је посредним бојевима учинити излишном. И најмања пара дата на њу у миру, боље ће се исплатити ако се уложи у технику.

2) Технику и артиљерију као господарице борбе познавати, неговати и развијати до максимума. Тај посао треба почети на широкој основи и у маси. Заиста се не сме више дозволити, да још нисмо у стању поставити (а камо ли оправити) обичан телефон и несметано почети разговор данас, када је другде и бежични телефон обична ствар. Горњем циљу морамо се предати сви. Људство има да постане послуга технике и артиљерије.

Немогуће је разумети приговор, да се тиме убија дух и смањује елан војске. Артиљерија — техника, као еминентно и по суштини офанзивно оруђе, не може спутавати офанзивни дух. Човек ипак остаје мотор свега, он је тај који увек даје ону енергију маси. Ствар је само у томе: наћи најподеснију формацију, најкориснији компромис између свих средстава технике за дати конкретни циљ и задатак.

енергију, да или сруши противника и донесе победу, или одлети напразно у ваздух, — јесу најважнија и најтежа ствар. Да је најважнија појмљиво је само по себи. Најтежа је због тога, што сем знања она тражи извесна морална и карактерна својства од дотичних, тражи ону племениту моћ одлуке уза све примање на себе силне одговорности за неуспех. Рећи у најтежим моментима да или не, напред или назад, онда када читава нација гледа у вас; изустити реч од које не зависи можда толико опстанак, колико част и доказ духа нације или расе, заиста је најтежа ствар и тражи моралне снаге и богоданог дара, и које се улоге, ма колико била почасна, радо одричу и најумније главе. А та велика улога остаје и даље у рукама војника, као правог познаваоца борбе и вође у рату.

За доказ важности и судбоносности употребе артиљерије, као и свега реченога у горњем ставу, служе нам Немци у светском рату, како је то мало раније напоменуто.

Напоследку, да се врагимо још једанпут на појам артиљерије, те да нам после свега напред реченога он буде јасан. Првобитни њен појам се знатно проширио. Под артиљеријом треба сада разумети науку која изучава, конструише и учи употреби свих оних оруђа која својом енергијом уништавају или дезорганишу непријатељска средства. Према томе под артиљеријом треба разумети како топове, тако и бацаче мина, аероплане, бацаче пламена, митраљезе, тенкове, мине, гасове итд. Но очевидно је да се ово огромно и разноврсно поље оруђа не може више схватити само једним, првобитним појмом — артиљерије. С обзиром на дубоки захват рата, сав тај огроман напредак могао би се згодно назвати *техника*, која би према томе имала да проучава и конструише све врсте оруђа и средстава како за напад тако и за одбрану, како за борбу са живим организованим бићима, тако и за борбу са природним елементима. *Артиљерији* би остала као крајња дефиниција у ширем смислу: познавање и употреба техничких средстава у рату.

Могло би се још запитати, да ли можда нема још каквих год средстава, начина или изгледа да се фортификација једном подигне и опет надјача артиљерију. И на ово се за сада може позитивно одговорити са — не. Победа артиљерије, односно технике, јесте потпуна и коначна. Ако се обазремо свуда, нећемо у природи наћи каквих било сличних угледа или примера, макар и недостижних за сад, који би давали изгледа или наде да ће им фортификација тежити или их достићи. Или другим речима, у огромној природној радионици не види се тако отпорни материјал, који би фор-

тификација могла употребити или правити за своје ојачање. Напротив, активне механичке, физичке и хемијске силе, које видимо у природи, нису ни из далека достигнуте данашњом техником, ма колико ова била моћна. О борби артиљерије и фортификације не треба више ни говорити, већ се може говорити само о такмичењу и развићу *технике, артиљерије и духа* између разних држава. Фортификација је сада просто једно средство у правом смислу те речи, потпуно потчињена и у служби технике и артиљерије, те да се ове што боље искористе. Ове су главно и битно, њихово дејство и борба је одлучујућа и пресудна, фортификација им у томе само помаже.

*

Сада после свега овога разматрања доведе, можемо покушати извести неколико закључака за управљање у будућности :

1) Због моћи артиљерије у сваком погледу, као и других моћних и разноврсних техничких средстава, на подизање појасних тврдиња онако и са оним улогама како је то било до Светског рата, не треба ни мислити. Била би чиста штета затворити ма и најмањи део војске у тврђаву као год и ма колико наоружавати и фортификацијски ојачати један фор, релативно малу тачку. Сталну фортификацију у миру одбацити сасвим, јер неће дати ни релативне користи војсци. Подигнута у миру, биће нападачу позната до детаља, који ће тада за њу или спремити достојну и вазда јачу артиљерију, или је посредним бојевима учинити излишном. И најмања пара дата на њу у миру, боље ће се исплатити ако се уложи у технику.

2) Технику и артиљерију као господарице борбе познавати, неговати и развијати до максимума. Тај посао треба почети на широкој основи и у маси. Заиста се не сме више дозволити, да још нисмо у стању поставити (а камо ли оправити) обичан телефон и несметано почети разговор данас, када је другде и бежични телефон обична ствар. Горњем циљу морамо се предати сви. Људство има да постане послуга технике и артиљерије.

Немогуће је разумети приговор, да се тиме убија дух и смањује елан војске. Артиљерија — техника, као еминентно и по суштини офанзивно оруђе, не може спутавати офанзивни дух. Човек ипак остаје мотор свега, он је тај који увек даје ону енергију маси. Ствар је само у томе: наћи најподеснију формацију, најкориснији компромис између свих средстава технике за дати конкретни циљ и задатак.

Техника не искључује морал. Напротив, показало се, да савршенија техника тражи и уздиже све више морал.

Техника значи огромно повећање и умножавање сила човекових, и никако не разумем, зашто би се у том уздржавали и ограничавали.

Према томе *технику и артиљерију, т.ј. артиљеријске и инжињерско-техничке струје развијати и увећавати што више.*

3) Пољску ојачану фортификацију, оживљену и покретану техником, неговати и развијати што више. При томе се држати неколиких водећих принципа као:

а) Фортификација има бити само помоћно средство и и потпуно у служби артиљерије и технике. То ће рећи: при утврђивању положаја за одбрану, ова мора почивати на моћи, дејству, употреби и тактици технике а не на јачини фортификације. Или још јасније: при одбрани положаја прво сву артиљерију и друга средства поставити тако, да одбранбена сфера буде под најјачим дејством ових оруђа; фортификација има сада само да инсталира, укопа и повеже овако постављена оруђа. Према томе, фортификација мора почивати на потпуном познавању свих својстава артиљеријских и техничких оруђа и њихове тактике. Тако ће фортификација заиста постати једна жива наука.

б) У миру према ратним или операцијским плановима а на основу најбрижљивијих студија ратишта израдити детаљан план утврђивања (план фортификацијског уређења ратишта) за све важније положаје, за неколико претпоставака и то чувати у тајности. У плану поред детаљног нацрта да је означен и ред рада према важности и потреби објеката и у разним периодима: у миру, за време мобилизације, пред објаву рата и т. д. (детаљније о овоме видети скоро истоветни и правилни закључак у стратегији од ђ-штаб. потпуковника М. Раденковића, тач. 4. стр. 181). Још се може припремити и држати у близини сваковрсни потребни материјал сирови или прерађени. Осматрачнице, каверне, саобраћајнице и разноврсне везе треба такође у грубим формама и бар делимично израдити.

в) Не допустити никако да развој фортификације стане и да се ушаблони. Она мора бити гипка, тако, да после првих судара у рату осети и оцени моћ непријатељске артиљерије и према њој одмах прилагоди и своју јачину и своју тактику. У том правцу, чинећи разне претпоставке, и обучавати војску. Моћ посматрања, уочавања, закључивања и брзог прилагођавања развијати што више, а овде нарочито.

г) Војску снабдети техничким средствима што боље и обучавати је тако, да у најкраћем времену у сваком поло-

жају и ситуацији може створити себи фортификацију и побости је као штит испред себе.

4) Сви маневри и покрети у војсци треба да теже томе, да се непријатељ стави и нађе у сфери дејства артиљеријских и техничких оруђа, т.ј. да се држи у сфери дејства ватре (митраљеске, артиљеријске), пламена, гаса ит.д. Непосредан удар, ако и буде при том био потребан, има да следује у крајњем случају.

*

На крају целокупног овога разматрања напомињем, да су ова гледишта и закључци извучени из бораба највећих и најмоћнијих држава и војсака на свету, па да за њихову технику, артиљерију и фортификацију све ово пуно и вреди. Ми треба да тежимо да постигнемо то исто што пре, да томе циљу идемо форсирано, но ипак са системом и планом. До достигнућа тог циља, морамо подешавати своју тактику према средствима и противницима. И уопште треба много више да негујемо *своју* тактику. При том се добро чувати и не допустити да нас искуство ушаблони. Од једног догађаја не створити принцип; али и не држати се круто једног принципа, па ма ко га поставио. Наћи ту најповољнију резултанту — највећа је мудрост уопште.

Једине поуздане вође, којих се треба држати, јесу поменуте егзактне науке. Ако се неки догађај и деси привидно против њихових начела, знајмо, да смо само рђаво рачунали и њих непознавали. Њих изучавајмо што више; преносимо што више наш рад на темеље ових наука. Тргнимо се пред фактом: колико је мало од тих наука заступљено у нашим школама уопште, а у војним напосе.

Артиљеријски мајор,

Живојин П. Павловић.

РАЗЛИЧНОСТИ

КОНТРА-БАТЕРИЈА

Назив *контра-батерија* у нашој војничкој терминологији, а нарочито у тактици артиљерије, означава ону батерију или батерије и артиљеријске групе, које имају главну улогу односно задатак да туку непријатељску артиљерију, за разлику од оних наших батерија и арт. група које имају као главну улогу односно задатак, да руше непријатељске организације а зову се *артиљерија за рушење*, или за разлику од оне артиљерије која има задатак да по извршеном пробоју прати пешадију при њеном наступању, тако звана *прашећа артиљерија*. Ове последње батерије ми смо раније звали *пешачке батерије*, јер су потпомагале своју пешадију, тукући непријатељску пешадију, а кад је ова отерана са положаја, онда су наше батерије кренуте напред да прате пешадију, и назвате су раније а и сада се зову *прашеће батерије*.

Али и поред свих назива и раније и сада не треба израз „*артиљерија контра-батерије*“ разумети да те батерије имају искључиво и специјални тај задатак да туку само непр. артиљерију и никакав други циљ. Не, напротив! Треба знати да све артиљеријске јединице (батерије и групе) у борби треба да буду тако припремљене, да се у случају потребе и невоље могу међусобно да помажу, да туку све циљеве изузев само нарочите топове, особито теже калибре, који се могу употребити само као контра-батерија.

У томе смислу у пољској војни сва дивизијска и армијска артиљерија треба да буде способна за дејство не само противу непријатељске артиљерије већ и за рушење ровова и осталих непријатељских организација, ако то балистичке особине оруђа допуштају.

При свем том има момената у борби, када треба водити борбу са непријатељском артиљеријом и тада та улога даје се нарочитим батеријама које се зову *контра-батерије*.

У рововској војни, где је број артиљерије већи и с једне и друге непријатељске стране, има се могућности да се одреде нарочите батерије и читаве групе тешке артиљерије које имају искључиви задатак — дејство противу непријатељске артиљерије и оне носе назив *артиљерија за контра батерије*.

Наша правила до рата препоручивала су, као и француска, да се за улогу контра батерија употреби што је могуће мањи број батерија, то јест није се за ово тражила употреба артиљерије у маси. Исто тако ондашње и наше и француско правило за употребу артиљерије, препоручивало је уништавајуће дејство само противу људства. Није се у томе правилу ништа говорило о тешкој артиљерији, за коју се, истина, још тада говорило, да у критичним моментима и на одређеној тачки може да произведе јако материјално а нарочито јако морално дејство.

Како је осматрање из ваздуха почело тек у почетку рата, то су уопште артиљеристе имале мало вере у то да се може произвести какво дејство противу заклоњене непр. артиљерије, те је и гађање против ових циљева на великим даљинама било занемарено.

Како се у артиљерији најдуже време осматрање вршило само са земље, то су и тучени само они циљеви који су могли бити осмотрени са земље.

Због несавршенства у осматрању и употреба контра батерија била је ограничена, т.ј. постојале су само противу оних непријатељских батерија које су сигурно могле бити осмотрене са земље. Све остале батерије употребљене су за дејство противу непријатељске пешадије.

Тако смо ми радили у ратовима 1912., 1913. и у почетку 1914., док нисмо добили балоне и аероплане и почели осматрање из ваздуха.

I. Развој за време Светског рата

1914. године, у првим данима борбе, немачка војска је почињала борбу са зрнима великог калибра. Њена заклоњена артиљерија дејствује често са крајњом границом домета, а француска не може ни да је добаци. Исти случај код нас против немачких и аустријских хаубица. Оне су нас тукле а ми до њих нисмо могли да добацимо. Француска пољска артиљерија није чак била способна ни да туче немачке батерије иза заклона, јер још није имала смањено пуњење.

Артиљеријска борба појављивала се само ако би се прилика указала, то јест ако би дошао у помоћ који од ретких француских арт. авиона или кад се са земаљске осматрачнице могао да види циљ (артиљерија).

За дејство противу непријатељске артиљерије и ми смо се користили балонима или уздигнутим природним или вештачким осматрачницама. Аустријанци стално балонима.

Кад је фронт стабилизиран, отпочела је поред организације осматрачница са земље и употреба телеграфије без жице. Први основи везе авиона са земљом били су постигнути тиме, што је отпочело фотографисање из ваздуха и одмах се против тога започела борба са камуфлирањем положаја и батерије. Тако је отпочело извођење гађања са контра-батеријама која се врше са више лакоће, али због оскудице муниције ипак тврдички.

Французи употребљују градски (тежак) топ, који има већи домет и довољну моћ дејства противу немачких батерија.

Једновремено са овим техника полако напредује. Отпочиње употреба топографских поступака из опсадне војне. Градска артиљерија са мало људи у ово доба врши у главном улогу контра-батерије.

У неким операцијама у почетку 1915. год. отпочиње рационалније увођење контра-батерије. Пре напада артиљерија се логично употребљује за уништење а обухвата и методичко неутралисање непријатељских батерија за време фазе извршења. Тражи се потребна муниција за уништење.

За време операције у Шампањи 1915. год. употребљена су дотле стечена искуства, и то: учињен је напредак у припреми за гађање, организацијом из ваздуха и са земље, тиме се омогућило уништење непријатељске артиљерије а и потрошња муниције само је онолика, колико је неопходно, појавила се осим тога потреба за нарочитим — специјалним командовањем са контра-батеријама. Најзад, као и пре, артиљерија је употребљена у маси.

Француски упут о употреби тешке артиљерије од 1915. г. регулише употребу и завођење контра-батерије, где преовлађују два принципа: како арт. борбу води армијски корпус, садејством артиљерије и авијатике са нормалним зонама дејства.

Немачки напад на Верден 1916. казује тачно услове под којима се употребљава артиљерија у маси и показује уништавајућу моћ контра-батерије.¹

Техника гађања знатно се побољшала и претходна припрема гађања противу циљева који изненадно могу ући у

¹ Од 21. фебруара до 31. маја, од непријатељске ватре Французи су имали око 600 онеспособљених топова. Француска артиљерија у ово време на активном фронту Верденске војске имала је приближно око 960 оруђа.

дејство постала је неопходно потребна. Француска артиљерија у улози контра-батерије, често мања по броју, тражила је да повећа корист свога дејства на циљеве у зборном строју; тако су почела гађања на „гнезда батерија“. Тада се појављује одређивање потрошње потребне муниције за уништење једне непријатељске батерије.

Знатни напретци су учињени у погледу осматрања са прибављањем података помоћу службе осматрања по звуку и са земаљских осматрачница. Кад је непријатељ надмоћнији, осматрање из ваздуха често се морало једновремено да врши за велики број јединица. Осматрање средње тачке једне групе метака заменило је реглажу сваког посебног метка.

Борбу против непријатељске артиљерије организује армијски корпус. Ова се борба изводи увек уз припомоћ армијске артиљерије.

Француски напади у 1916. и 1917. години траже моћно дејство без обзира на изненађење. Контра-батерија за уништења развија своју највећу јачину дејства. Њено извршење, у већини операција, почиње пре рушења организација. Отпочиње употреба хаубица и мерзера средњег и великога калибра.

За време ове периоде постигнут је успех нарочито у припреми гађања, познавању дејства зрна, поступцима реглаже (нарочито са високим тачкама распрснућа) и земаљском осматрању. Неутралисање са стровним зрнима отпочиње да се стално употребљује. Дејство овим зрнима доцније постаје још јаче појавом иперита.

Крајем 1916. године постигнут је велики успех отварањем обавештајних секција у артиљерији.

Корист од одељења за реперисање по звуку повећала се. Централизација и систематско прикупљање података о постигнутим резултатима помоћу разних начина осматрања учинили су да је било могуће да се са сигурношћу спреми и води артиљеријска борба.

1917. године ова је служба дошла до свога савршенства. Доктрина је тежила уништењу, средства су се усавршила (истраживање података, топ, поступци у гађању), борба против артиљерије се продужавала.

Дејство артиљерије показало се као страховито.

Из једног документа, који је потписао Лудендорф, признаје се моћ француске контра-батерије.

Француска артиљерија избацила је из строја 800 оруђа на фронту једне немачке армије у септембру 1917. године.

После битке код Малмезона приступило се проучавању 90 немачких батеријских положаја, који су били изложени

гађању француске артиљерије и утврђен је овако постигнут резултат:

Потпуно уништено	50%.
Делимично уништено и довољно да се положај може одржати	7%.
Бомбардовани положаји, или без довољне густине, да се не могу одржати	19%.
Без систематског гађања	24%.

Из приложеног наређења Лудендорфовог од 1. августа 1918. види се, да је само у једном месецу француска артиљерија потпуно уништила 13% немачких ангажованих оруђа у битци:

Дејство француских контра батерија

Врховна команда
№ 93577 О. р.

1. августа 1918.

Тачним прегледом квара код тешке и пољске артиљерије утврђен је следећи резултат:

У једном месецу, Француска арт. ватра потпуно је уништила у округлим цифрама 13 од сто употребљених оруђа у битци.

Овај број јасно показује вредност борбе пажљиве контра-батерије. Наређујем да се према томе предузму мере, те да се и са наше стране употребе сва могућа средства у циљу да се артиљеријска борба води са свом могућом енергијом. Понова скрећем пажњу на раније издато наређење у овом смислу, односно тачног одређивања положаја, прецизности картографског материјала, осматрања са авиона и балона, тачног гађања појединим оруђима ит.д.

Лудендорф с. р.

У ово исто време, француски месечни губитци јесу око 10% за пољску артиљерију, 1% за тешку артиљерију, узимајући у овај број и оруђа са којима се моментално није располагало.

На немачким топовима као на најубиственијем оруђу квар, који се показао у операцијама 1916., није се више појављивао само на нападним одсецима, већ се методично проширио и на мирним фронтovima.

Што се тиче организације командовања контра-батеријама она се није мењала. Вођење артиљеријске борбе спада увек у делокруг армијског корпуса са потпомагањем армијске артиљерије.

1918. година је период дејства изненађења, којима претходи експлоатација ван организованих фронта, па и тада контра-батерија дејствује.

Најпре, тражење изненађења води да се напусти методично уништење батерија пре напада, или бар да се напусти уништење оних која су претходила припремним гађањима у правом смислу.

Неуштрелизација, вођена са концентracијом и великом пошрошњом муниције, постоје најчешћи пошуйак контра-батерије.

Доцније, кад се фронт помери, организација контра-батерије постаје мање крута. Дивизијска артиљерија, често појачана са тешком дугачком артиљеријом садејствује. Артиљеријска борба је у осталом слабија због неодређености циљева и тешкоће да се методички врши осматрање.

У целој овој периоди, усавршавања технике односе се нарочито на припрему гађања и употребу земаљског осматрања.

Као закључак, разне етапе развоја контра-батерија могу се овако карактерисати:

1914. године до усшаљења фронта: случајна артиљеријска борба коју је са француске стране водила пољска артиљерија;

Од усшаљења фронта до напада у Шампањи: појава планова управљача; употреба градских топова за контра-батерије, главна употреба гађања за неутралисање са мало густине; начела организације појављују се у мањим операцијама;

Операције од краја 1915: артиљеријска борба поверена је армијском корпусу; главна употреба рушећег гађања за уништење; артиљеријско осматрање из ваздуха постаје правило;

Немачка офанзива 1916: са дејством армијске артиљерије као контра-батерије; напредак у припреми за гађање; ваздушно и земаљско осматрање; гађање на гнездо батерија;

Француска офанзива 1916—1917: усавршавање у техници гађања; надмоћност рушећег гађања; отровна зрна; стварање службе артиљеријског осматрања: проширивање артиљеријске борбе на стабилизираним фронтима;

Операције изненађења 1918: надмоћност гађања неутрализације; велика јачина дата овим гађањима; напредак у техници и земаљском осматрању.

II. Како треба да буде организована артиљеријска борба

Предње излагање показује кроз које је све фазе прошао општи облик дејства контра-батерије у борби.

У којем ће се смислу она развијати сада?

Немогуће је предсказати све форме које ће имати су-трашња борба, нити надмоћност средстава која ће бити у употреби а која ће нам техника ставити на расположење. Али се ипак могу наћи начела која само показују *однос* са извесним подацима чија је апсолутна вредност у будућности непозната, као што су дomet оруђа, ширина ангажованих фронтова, брзина померања борбених фронтова.

Артиљерија контра-батерија треба да буде у стању да учествује у акцијама снаге као и у акцијама изненађења, да ради са уништењем или са неутрализацијом. Њена акција, сем тога, треба да се стално осећа докле год траје борба.

Гађања за уништење захтевају много прецизности, треба нађене елементе брзо искоришћавати, то јест пре осетне промене атмосферских услова који повећавају растурање метака.

Неутирилишућа гађања захтевају врло тачну припрему за гађање, брзо отварање ватре, поступке брзе контроле гађања и могућност да се ниансира утросак муниције.

Користи и од једних и од других гађања је повећана због употребе моћних зрна, вршења анфиладних гађања и концентрације ватре.

Непрекидносћ дејсћва захтева да разне арт. јединице могу да продуже њихову интервенцију без промене положаја што је могуће дуже, да друге могу лако да предузму њихову улогу кад су ове промениле положај, да ове у најкраћем времену буду у стању да понова отпочну дејство.

Ови разни услови дефинишу усавршавања која треба изтраживати у техници гађања и осматрања, изради материјала и организацији артиљеријске борбе.

1. *Техника гађања.* — Техника гађања развијала се стално још од почетка рата. Она има да реши само један проблем. Да се изађе, помоћу тачног познавања путање, топографске или астрономске припреме за гађање, аеролошких поправака, упоређивањем оруђа и подмеравањем муниције да се смањи утицај на реглаже, или да се само помоћу припреме аеролошких поправака доведе на циљу средња тачка погађања; увек дакле треба предвидети услове пада зрна топа, који ће бити опаљен.

Овај проблем захтева, шта више, у колико се то односи на контрабатерију, која готво увек дејствује противу заклоњених циљева, тачно познавање њихових ампласмана на карти. Он се дакле појављује као један проблем картографски и често као проблем фотографски, који има важног утицаја на контра батерије. Ова дејствује мало противу видних циљева, који се изненада појављују, чија повредљивост може бити брзо измењена. Она треба да је у стању да одмах от-

почне неутралисање и да изврши гађање чак и без помоћи осматрања.

2. *Осматрање*. Прогрес је неоспорно постигнут како у погледу осматрања из ваздуха, тако и са земље. Француска авијатика била је потпуно усавршена у току рата и требала је да се организује како за борбу тако и за осматрање. Овај последњи задатак био је често занемарен. Тако када су се водиле борбе на стабилизираним фронтovima ова је служба била задовољавајућа, док 1918. године, када су фронтови померени, корист од ове службе знатно је смањена због губитака у осматрачима, које су Французи имали у 1916. и 1917. години као и тешкоћи да им се нађе замена.

Ваздушно осматрање усавршавало се до краја 1915. године за извршење реглажа — тачних гађања. За време одбранбене Верденске битке увидело се, да се ваздушним осматрањем могу да убрзају њене методе гађања, кад се врши осматрање средње тачке једне серије метака. Ова тежња још више пада у очи у француском правилнику од 1919. године.

За контра батерију потребно је располагати са два поступка: ваздушним осматрањем треба да се омогући односно осигура тачна ватра — реглажа — ради рушења, а исто тако треба да је могућна брза контрола неутралисања.

Осматрање са земље треба да има исту лакоћу, а то је могуће са организацијом обавештајних одељења које је дала 1916. г.

Ово је осматрање давало ову корист на стабилизираним фронтovima, али је често било недовољно 1918. године. Средства овога осматрања и његови поступци треба да буду савршенији, те да му дозволе да лако прати своје улоге у току померања фронта. Организација службе за прибављање података треба да буде таква, да олакшава повремену централизацију и децентрализацију командовања, како то буду изискивале борбене промене, онако како је то изложено даље.

3. *Особине шoйa*. Од краја 1916. године тражено је повећање домета; 1916. године повећање поља гађања би постигнуто стварањем лафета са широким репом; за тим је брзометна артиљерија постепено заменила артиљерију са убрзаним гађањем.

Сви ови прог्रेसи ишли су у корист контра батерије. Повећање домета повећало је дејство по дубини, олакшало вршење анфиладних гађања и омогућило концентрацију ватре. Велико поље гађања омогућило је брзо отварање ватре, дозволило је брзу промену улога, чиме се ослобођавају извесне јединице и стоје на расположењу за другу употребу или за померање.

4. *Организација контра батерије.* И ако се техничка страна контра батерије јако развијала за време рата, мора се признати да није исто тако било и са њеном организацијом. Од 1915 године, када је ова улога ушла у правило за употребу тешке артиљерије, она је остала иста: одређивање артиљерије за борбу против артиљерије у армијском корпусу: Ово је начело за велику дискусију.

Контра батерија не може бити потчињена истим правилима, као што су улоге за непосредно потпомагање (гађање противу људства, рушење непријателских одбранбених организација).

Средства за ватру, као митраљеци, пушке, — која спречавају наступање пешадије — налазе се у самој зони на којој је та пешадија ангажована. Са батеријама је сасвим другачије, оне могу да је подухвате ватром само делом са исте зоне и могу исто тако добро да буду на зони где су ангажоване друге суседне јединице.

Обратно, могуће је одговорити непријатељској артиљерији, која је ангажована пред фронтом једне пешачке јединице, помоћу батерија које се налазе изван овог фрота. Овај начин рада повећава чак дејство гађања, јер даје сву корист анфиладне ватре и још је овај начин потребан за извршење концентрација.

Овај дакле начин дозвољава маневар артиљеријском ватром.

Ови појмови наводе, да се јако прошири фронт на коме могу да раде — дејствују — контра-батерије. Остаје да се одреде границе ове ширине. Та ширина одређује се са обзиром на ова два фактора: моћ топа и потреба везе.

а) *Моћ топа.* — Командант контра-батерије треба да може да управи ватру више својих јединица на ма који циљ своје зоне дејства. Овај услов одређује најдаљу границу фронта контра-батерије, коју очевидно немају користи да одреде, јер на већем фронту могао би интервенисати на ма којој тачки само делом својих оруђа. Деоба овога фронта правдала би се тада олакшавањем командовања које би отуда произишло.

Највећа ширина овога „фронта концентрације“ зависи од домета оруђа којим се располаже, као и даљине на којој се налазе непријатељске артиљерије једна од друге.

Она је дакле променљива.

Даљина домета расте са усавршавањем топа.

Даљине између непријатељских артиљерија мењају се према офанзивним или дефанзивним намерама зараћених страна, према земљишту, најзад према домету топа који утиче на распоред обеју страна.

Дакле, ширина фронта (или бар његов највећи део) може бити бројно измерена.

б) *Потреба везе.* — Није довољно да један маневар буде само теорно извршљив, треба још да податци који су довели до његове замисли доспу до команданта и да овај има могућност да маневар изведе.

Највећа ширина фронта контра-батерије зависи, дакле, на другом месту, и од веза са којима се располаже.

На једном стабилизираном фронту, на коме има густа телефонска мрежа, добро заштићена, тешкоће везе практично не постоје. Напротив, на једном фронту, који се брзо помера, могуће је руковати ватром само јединица које су удаљене највише два до три километра.

Ова садашња констатација вероватно да неће вредети за будућност јер је јасно да са усавршавањем т. без жица, употребом телефоније без жица или сваког другог новог средства, везе ће бити стално осигуране, ма какав био облик борбе. Али у сваком посебном случају даљина на којој се командовање може вршити остаје зависна од прилика, земљишта и оцене.

Ми дакле имамо две највеће ширине фронта контра-батерије, од којих једна зависи од моћи (даљине) топа а друга од потребе за везом. Ми ћемо узети најмању од њих, у сваком посматраном случају као распоред величине нормалног фронта.

Ова вредност опредељује команданта, коме треба да буде поверено вођење артиљеријске борбе: то ће бити — армија, армијски корпус, дивизија — чији се борбени фронт највише приближује граници која је мало час одређена.

Свакојачко треба знати да се фронт контра-батерија мења.

Пошто се фронт мења са дометом топа и савршенством начина везе, то ће се у будуће он вероватно и повећати.

У току истог стадијума технике он се мења са стањем веза, дакле са обликом борбе. У почетној фази једне офанзивне или дефанзивне операције, сигурност веза дозвољава да се осигура корист од централизације. Чим се фронт образује, његово смањење натура децентрализацију; командовање контра-батерије треба тада да пређе на ниже командовање.

Ово гледиште наводи, када је почетни фронт контра-батерије једном одређен, да се одреди његова унутрашња организација. Ово гледиште у осталом има да буде у духу садашњих начела: деоба на потчињене, чије су зоне дејства усвојене за фронтове ангажовања разних јединица свију родова.

Овај услов, који олакшава садејство артиљерије са разним улогама, дозвољава лак развој организације у току борбе. Преображај (промена) врши се готово аутоматски, групе променљиве важности предузимају своју независност или понова потпадају под команду више команде, према могућности вежбе командовања. Привремена организација командовања проистиче тако од једне привремене вредности фронта контра-батерије.

Најзад треба напоменути, да испуштање из руку непосредног управљања борбом у корист потчињених, не значи никад за команданта да се он одрекао своје власти, чак ни моментално. Ако се акција прегради, командант даје директиве у место да даје заповести; он садејствује у место да непосредно ради, али он и даље ради и готов је да поново централише управљање борбом чим се успоставе везе.

III. Закључак

Техника гађања контра-батерије развијала се у току рата стално; она се не само прилагођавала потребама, већ је дала могућности тактици да олакша дејство изненађења.

Она може и треба још да напредује; таблице гађања могу бити побољшане; припремом гађања може се постићи још више у тачности, упоређивање оруђа, подмеравање муниције, атмосферске промене треба да буду проучене још потпуније. Може се у осталом према прошлости технике гађања рећи да ће се она и даље развијати.

Осматрање, после прве серије напора, није учинило исте напретке. Техника осматрања треба да се усавршава истраживањем тачних поступака, који се могу прилагодити методичким акцијама, кратки поступци удешени за импровизоване акције.

Потребно је, дакле, да се организација осматрања, како из ваздуха тако и са земље, развије. Ова организација треба да је погодна и прилагодна за све облике борбе, да од ње буде користи како при централизацији тако и при децентрализацији која долази после тога.

Организација контра батерије формирала се у току једне ратне године. Њен облик од 1915.—1916. (артиљеријска борба којом је управљао армијски корпус) одговарао је добро начелима која су раније изложена, примењена према моменталним условима. То је средње решење које је до сада примљено у највише случајева; оно се најчешће натурало, јер је армијски корпус сам имао један артиљеријски ђенералштаб који је био припремљен за извршење свог задатка. Али услови су се мењали, и још ће се више мењати. Појам контра-батерије треба

да буде прошиren. Артиљерије виших јединица, а нарочито армијска, треба да буду извежбане за непосредно управљање у овом смислу; ово је потребно, јер предвидети у будућности артиљеријску борбу систематски раздељену, онда кад се моћ топа увећала, онда кад су нови поступци везе проширили могућност управљања борбом, било би добро да се не умањи корист контра-батерије.

Превео С.

POMORSKA BITKA KOD TRAFALGARA

21. oktobra 1805 godine i komparativna historija pomorskih bitaka od godine 1800.

U nizu neprekidnih velikih pobeda slavne francuske vojske početkom 19. stoljeća pod carem imperatorom Napoleonom I. Bonapartom, pomorska bitka kod Trafalgara 21. oktobra 1805. jedina je veća i značajnija pobeda nad Francuzima. Napoleon samo pukim slučajem nije u toj bitci sudelovao prilikom svoga povratka posle severo-afričke vojne.

Historija veli, da je on i na moru hteo steći slavu i da je snivao o velikoj floti, koju bi on predvodio. Rodjen na otoku Corsici, mogao se eventualno iz njega i izvrći isto tako veliki i slavni admiral, kao što je bio i vojskovođa, koji bi valjda i pobedio engleskog admirala Nelzona.

Pobedom Engleza kod Trafalgara nad sjedinjenom francusko-španskom flotom postavljen je temeljni kamen njihove supremacije gotovo nad svima morima kontinenta. Oni su posle ove svoje pobede bili načisto, da samo izgradnjom ogromne flote mogu stalno i dalje zadržati premoć. Danas oni imaju u svojim rukama skoro sve tencane, kanale i pomorska uporišta na evropskom kontinentu i u Aziji. U njihovom posjedu nalaze se kanal La Manche, Gibraltar, Malta, Cypar, Sues-kanal, Aden, Bombay, Ceylon i Singapour, te nebrojeno mnogo kolonija, kojima su sada još posle rata pridošle bivše nemačke kolonije u Africi.

Pomorska bitka kod Trafalgara jedna je od najvećih boraba što ih je ubeležila svetska historija. Engleskom eskadrom komandovao je genijalni i najveći pomorski junak svih vremena, admiral Sir Horatio Nelson, koji je u toj bitci smrtno ranjen i pao na svom admiralskom brodu „Victory“ za vreme same bitke. Obe flote, engleska i francusko-španska, sastojale su se iz ogromnih, za ono doba najmodernijih, jedrenjaća drvene konstrukcije. Britanska flota bila je sastavljena iz:

27 linijskih brodova sa 3 jarbola,

4 fregate, i
nekoliko manjih brodova.

Sjedinjena francusko-španska flota iz:

30 linijskih brodova,

5 fregata, te

nekoličine manjih jedinica.

Slučaj je hteo, da su brojem brodova i količinom topova obe eskadre bile prilično podjednako jake. Originalna taktika admirala Nelzona bila je: svoje brodove formirati u što uži skup, tako, da na što manjem prostoru sjedini, što veći broj topova. Neprijateljsku pak liniju pokušao je pojedinim akcijama svojih brodova probiti i razdvojiti, tako, da im onemogući da koncentrišu svoju paljbu na njegove brodove. Ova taktika donela je plodove i njom je Nelson pobedio svoga neprijatelja. Evo u tančine toka ove gigantske borbe: Ponosito jedrila je engleska flota punim jedrima, u formaciji jedan brod iza drugog, u dvije grupe razdeljena, u susret francusko-španskoj floti. Sa 12 velikih linijskih brodova, sa brodom „Victory“ na čelu, komandovao je sam admiral Nelson, a sa preostalih 15 korpulentnih kolosa viceadmiral Cillingwood sa brodom „Royal Sovereign“-om na pročelju. Na oba broda lepršale su se admiralske zastave. Špansko-francuska flota vozila je cela samo u jednoj liniji. Engleski brodovi približavali su se neprijateljskim brodovima sa dvije strane, admiral Nelson s jedne, a viceadmiral Collingwood sa druge strane. Tačno u 11 sati pre podne upravlja Nelson na sve brodove sledeći signal; „Nameravam probiti neprijateljsku liniju kod skrajnih njihovih brodova, da mu zapriječim ulaz u luku Cadiz“. Medjutim su se obe flote sve više jedna drugoj približavale. Kad oko 11¹/₂ sati, opet se diže znameniti signal neumrlog admirala: „England expects every man to do his duty“ (Engleska očekuje od svakoga čovjeka, da će vršiti svoju dužnost!) na ovaj signal svoga obožavanog admirala oficiri i celokupna momčad odgovorili su sa neopisivim entuzijazmom trostrukim „Urrah!“ Nelson je ovom svojom izrekom, apelirajući u zgodni moment na nacionalnu čast svakog pojedinca, ludo oduševio svoje sunarodnike. Oni su se borili kao lavovi. Oko 12 sati u podne otvori prvi francuski brod „Fougueux“, koji je u francusko-španskoj eskadri vozio kao 12 brod, paljbu na „Royal Sovereign“. Odmah za tim otvoriše i ostali brodovi, kojima se „Royal Sovereign“ sve više približavao, vatru na nj. No ovaj im je samo u početku odvrćao i uskoro prestao puhati, te je pokušavao probiti se kroz neprijateljsku formaciju (liniju brodova). Deset minuta iza podneva zaista mu uspije prodreti i to između španskog linijskog broda „Santa Anna“ i francuskog broda „Fougueux-a“ te on iz najveće blizine jadreći začne u krmu „Santa Anne“ strašnu brzometnu paljbu. Kratko vreme iza toga probije još jedan brod Nelsonove grupe neprijateljsku liniju. Francusko-

španski brodovi razviše sada vatru na ova dva broda i na Nelsonov admiralski brod „Victory“. Medjutim neustrašivi admiral nije se ipak dao smesti, on je u kiši neprijateljskih metaka vodio dalje svoj brod, te se sve više i više približavao španjolskom brodu „Santa Anna“. Neprijateljska paljba užasno je kosila posadu „Victory“. Množina oficira i mornara bilo je poubijano i ranjeno. Po palubi leteli su naokolo iskidani delovi broda. Jadra su bila puna rupa i već sva izderana. Kad u jednom padne kataraka (vrh jarbola) „Victory-a“ preko broda u more; jedna kugla pogodila je kormilo i iskida kormilarsko uže. Brod se sada morao krmaniti iz baterije užetima, koja su bila pričvršćena direktno na kormilu. Budući su flote obe jedna drugoj bile vrlo blizu — to su brodovi izvrsno pucali — svaki metak gotovo bio je pogodak. U opsegu kruga sa radiusom od nekoliko morskih milja pokrila je neprozirna, gusta oblčina dima obe flote. Samo na časove mogli su se zapaziti vrhovi jarbola, gornji delovi jedara i lepršajuće narodne zastave. No ovih je začas opet nestajalo u toj strašnoj barutnoj magli. Boj je bio zaista strašan, na hiljade topovskih cevi bacale su svoje razorne metke pod gromovskom tutnjavom topova s jednog broda na drugi. Ova tutnjava mešala se sa pušćanom paljbom, detonacijom eksplodirajućih granata, s vikom i jaukom umirućih i ranjenih i s lupom istrgaanih jarbola, koji su sa velikih visina padali na palubu. Oficiri vršili su mirno, dostojanstveno i hladnokrvno svoju dužnost. Oni su usred najžešće paljbe, imajući pred očima umiruće svoje mornare i slušajući jauk ranjenika, popunjavali momčad kod topova, nadgledali nišanjenje topova i izdavali zvonkim glasom naredjenja. Najedared zaori se zvuk trube u znak, da će komandant sada pristati uz bok neprijateljskog broda i da je odlučio bitku voditi na taj način i jurišem zauzeti neprijateljski brod. Mornari uzimaju kod svakog topa već pripravljene sablje i pištolje. Oni, koji su bili kod topova pod palubom u bateriji, trče na palubu pod vodstvom svojih oficira, da zapreče neprijateljskoj posadi ulaz na svoj brod. Sa jarbola iz katarke lete ručne granate na palubu neprijatelja. Pušćana paljba se udvostručila. Onaj brod, koji još ima više ljudi za borbu sposobnih, imade naravski veći izgled za pobjedu, jer je hrabrost mornara na obim stranama jednaka. Konačno ipak uspeva posada jednoga broda da zaposedne posvema neprijateljski brod, da mu skine njegovu zastavu, da digne svoju u znak da je brod osvojen. Slika celokupnog brodovlja bila je opći „mele“. Bez ikakve formacije brodovi su vozili vrlo polagano, vetar je popustio. Paljba je trajala dalje, nekoji od brodova morali su da izdrže paljbu od tri, dapaće i nekoji od četiri neprijateljska broda. — Francuski linijski brod „Redoutable“ ležao je u unakrstnoj vatri engleskih brodova „Victory“ i „Temeirairc.“ — Za tili čas leži „Redoutable“ u plamenu: No hrabrim mornarima uspjelo je da teš-

kom mukom ipak vatru ugase. Oko 1.30 časova pogodilo je jedno pušcano zrno iz katarke „Redoutable-a“ admirala Nelsona i smrtno ga ranilo. Kugla mu je probila epuletu, zašla u ledja, a zatim u prsa. — Hrabri admiral ispustio je junačku svoju dušu 3 sata posle toga. Umro je siguran u svoju pobedu. Komandu flote preuzeo je sada viceadmiral Collingwood. Malo posle Nelsonove smrti podje za rukom njegovom brodu „Victory“ da sruši 2 jarbola „Redoutable-a.“ Ovi padoše na engleski brod „Temerire“ i poki- daše mu jarbol, te rastrgaše zastavu. Žestoka paljba Francuza pre- stade. Posada „Temeraire-a“ upotrebila je jarbol kao most i po- čela jurišati na već iznemoglu posadu „Redoutable-a.“ Razvio se strašan boj, koji se završio pobedom Engleza. Francuski linijski brod „Achilles,“ nakon borbe sa četiri engleska broda, u kojoj iz- gubi gornje djelove jarbola, došao je u blizinu jednog velikog engleskog broda i iz neposredne blizine dobije od posljednjega stra- šnu jednu salvu, koja mu uništi sisaljke za gašenje vatre. Kod iduće salve počeo je već goreti i u tren oka stajao sav u pla- menu, koji se nevjerojatnom brzinom širio po brodu. — Englezi sada zaustaviše paljbu i odaslaše na nj čamce za spasavanje. No spasavanje je bilo nemoguće, jer brod ni s jedne strane nije bio pristupačan i za kratko vreme uz strašnu eksploziju odleteo je u zrak. Potonuo je ne predavši se, to jest nije spustio svoju zastavu i time dao znak da se predaje. Stradao je časno pobedjen. Oko tri sata bila je topovska paljba sa strane Francuza i Španjolaca vrlo slaba a u 5 časova potpuno je prestala. Premda su se junački borili, bili su ipak skršeni, — Englezi su jurišem zauzimali jedan brod za drugim. Konačno je 17 brodova bilo u njihovim rukama. Devet francuskih brodova i šest španskih, uspjeli su pod admira- lom Gravina-om da pobegnu u bližnju luku Gadiz i da tako iz- begnu ropstvo. Admiral Gollingwood predvodio je sada cjelokupnu flotu, dignuvši svoju pobedonosnu admiralsku zastavu, na još pre- ostalom jarbolu „Royal Sovereign-a.“ Kakva li je velika razlika bila između ponosito jezdeće goleme britske flote i sada razrušenih iskidanih i iznakaženih engleskih, francuskih i španskih brodova? Oni su vozili sa prekinutim jarbolima, izderanim, jadrina i iski- danim lancima, bez sidra, itd. Nekoji od njih vezani uz bok en- gleskih brodova. Kakov li je osjećaj morao biti u duši engleskih oficira i mornara? Kako li su ponositi morali biti na ovu svoju krvavo stečenu slavnu pobedu? — No oni onda još nisu mogli biti svesni, kakvo su veliko delo i uslugu učinili svojoj otačbini. Onda još nisu mogli znati, da su ovom svojom pobedom potpuno onesposobili i iskršili svoje rivale, te su postavili temelje hegemo- nije svoje nacije na moru, koja evo još i dan danas gospodari, vodjena mudrom diplomacijom, gotovo neuzdrmana i neoslabljena svetskim ratom. Naš Ratnik doneo je već opis bitke kod Skage-

raka i Visa, pa je potrebno još kratko općenito spomenuti glavne karakteristike tih bitaka, te ofanzivna i defanzivna, pokretna sredstva, taktike i td. Od Nelsonovog doba 1800 godine pa do danas mogli bismo to vreme razdeliti na tri perioda;

I. Period oko godine 1800 — tip broda: isključivo samo brodovi na jadra, drvene konstrukcije, naziv glavnih brodskih tipova:

- a) linijski brod
- b) fregata
- c) korveta.

Tip topova: nesavršeni, teško pokretljivi topovi, brizancija granata i razarajući učinak minimalan. Vodstvo bitke usled gotovo nemogućeg eksaktnog i preciznog manevrovanja celokupne flote kao jedno, vrlo otešćano. Komandanti pojedinih flota upravljali su svoje brodove prema jačini i smeru vetra, te su potpuno od vetra zavisili.

Taktika Nelsona u bitci kod Trafalgara 1805 bila je sledeća:

a) Kako je već spomenuto u detaljnom opisu bitke — u što manjem prostoru usredotočiti što veći broj topova, vatru koncentrisati na neprijateljske jarbole, da se brodovi onesposobe za vožnju.

b) Svojim brodovima prodreti kroz neprijateljsku formaciju, tako da njegove brodove stavi pod unakrsnu vatru, doći sasvim blizu i pristati na njih, te junačkom borbom čoveka na čoveka svladati ga, zaposesti, skinuti neprijateljsku zastavu i izvesti svoju.

II. Period bio je oko 1866 godine. Period borbe kod Visa pod admiralom Tegethofom.

Tip brodova:

Delomice delovi željezne konstrukcije, oklopljeni sa parnim strojevima i jarbolima.

Nešto moderniji, no u glavnom bez bitnih razlika od onih u I periodu. Manevrisanje mnogo olakšano, jer bijahu već parni strojevi. Učinak granata još uvek na istom stepenu razvitka, pa usled toga što su brodovi bili pancirani, te ovaj period pokazuje vrlo maleni materijalni, pa i ljudski gubitak. Defanzivna sredstva bila su jača, nego ofanzivna. Kod Visa je na primer flota admirala Tegethafa imala u celom samo 33 mrtva i 120 ranjenih, a ni jedan brod nije bio tako oštećen, da se ne bi više mogao za kratko vreme popraviti. Brodovi su imali prednji deo jače konstrukcije iz osobito čvrstog materijala, te su iz blizine naleteli na neprijateljske brodove i potopili ih. Napokon konačno

III. Period bismo mogli razdeliti na:

a) Pomorsku bitku kod Tsushime (Rusko-japanski rat, ruska ballička flota pod admiralom Roždestvenskim protiv japanske, pod admiralom Togom).

b) Svetski rat (bitka kod Koronelskih otoka i Falklanda i najveća bitka svetske historije kod Skageraka).

Tipovi brodova :

a) Ogromni bojni brodovi zvani hyperdreadnought-ima sa jakom artiljerijom, debelim oklopom i zamornom brzinom.

b) Veliki krstaši sa jakom artiljerijom, nešto slabijim pancirom i velikom brzinom.

c) Bojni brodovi tipa „dreadnought“ u glavnom konstruisani kao i pod a, samo nešto slabiji.

d) Oklopni krstaši sa slabijim pancerima, a velikom brzinom.

f) Razorači i torpiljarke su lagani brodovi, sa velikom brzinom, i najzad

h) podmornice.

Karakteristike ovih dvaju perioda jesu sledeće: najmodernija i najdoteranija ofanzivna i defanzivna sredstva. Konstrukcija brodova iz željeza najbolje kakvoće (Krom-nikel-čelik). Donji delovi broda razdeljeni su stanicama, zagrađene zidovima, koji ne propuštaju vodu iz jednog dela broda u drugi, te usled toga onemogućuju drodu da potone, i ako mu je torpedo, mina ili topovski metak naneo smrtonosnu rupu ispod vodene linije.

Artiljerija: Najvećeg kalibra topovi od 30.5, 34 do 43 cm. Učinak eksplodirajućih granata je kolosalan. Velika preciznost u gadjanju moguća, jer topovi imaju najmodernije aparate za nišanje. Razlika između delovanja granata u predjašnje vreme i danas je vrlo velika. Dok je prije bilo s velikom mukom i nebrojenim zgodicama moguće potopiti neprtjeljski brod, to je danas moguće sa jednom salvom. Nemcima je kod Skageraka uspelo da jednom salvom potope za ono vreme jedan od najmodernijih i najvećih kolosa, engleski hyperdreadnought „Queen Mary“. Ovaj brod kojemu su se upalili tenkovi nafte i eksplodirali kotlovi, potonuo je sa celom posadom za nekoliko sekunada. Borbena sredstva ovog najmodernijeg perioda su:

Topovski metci, torpedo, mine i bombe, bacane iz aero-hydroplana i balona.

Taktika: razlikuje se bitno od one predjašnjih vremena; bitke se vode na ogromnim daljinama; pobeđuje onaj koji ima topove većega kalibra, granate većeg kalibra i solidnije gradjene brodove.

Boj se vodi u paralelnim kursovima.

Poručnik bojnog broda,
Aleksandar N. Andrić

НОВОСТИ И БЕЛЕШКЕ

Наш Црвени Крст. — Главни Одбор ове важне установе упутио је нашем уредништву писмо ове садржине:

Ратови су срећно завршени и народ је већ стекао уверење да му Црвени Крст више не треба, пошто је опште мишљење овладало, да је његова делатност ограничена специјално на време трајања рата. Но то је сасвим погрешно уверење, јер Црвени Крст тек сада *расиросирањује поље свога рада*. Сада Црвени Крст ради на помагању инвалида и невољника који су жртве рата или несрећних случајева; стара се о здрављу услед рата оболелих; сузбија заразне болести; шири у свима слојевима народа хигијенске поуке; спрема нудиље, чуварице народнога здравља итд.

За успешно развијање ових задатака Црвеном Крсту треба много чланова, сарадника и срестава. То је увидео г. Милоје Качаревић, председник Удружења Ратних Инвалида у Варварину. Он је знао колико је Црвени Крст учинио добра своме народу за време рата и по свршетку рата; колико и сада чини и колико још има да чини; знао је да је у нашем народу свуда позната установа Црвенога Крста: па је хтео да потсети сада и све оне који су у могућности да помогну ову установу, да то учине и тиме да јој се одуже за све благодети њима учињене од Црвенога Крста. Објашњавао је народу, у вароши и селима, значај и улогу Црвенога Крста у рату и миру, апелујући на све да се упишу у његово чланство и приложе коју сумицу на име помоћи. И одзива је било. Госп. Качаревић је за кратко време прикупио једну већу суму прилога од 2000 динара и предао је пододбору Црвеног Крста у Варварину.

Достављајући нашем Уредништву овај пример Госп. Качаревића, Одбор нас моли да га објавимо у „Ратнику“ препоручујући својим читаоцима, да не забораве на свој Црвени Крст и *пораде* да га улозима и прилозима помогну у изво-

ђењу његовог мирнодопског програма рада. *Црвени Крст* је наша највећа народна хумана установа која живи и дела само средствима што их добива од својих чланова, прилагача и завештања.

— Наше Уредништво радо даје места овом лепом позиву Главног Одбора Црвенога Крста С. Х. С. препоручујући га својим читаоцима и молећи их да се уписују у чланове, чија је чланарина незнатна, а у колико јесу, да у своме кругу пораде на јачању ове велике установе, која је у светском савезу, те у колико она пред светом буде јача, у толико ће и наш углед у заједници народа бити већи.

Благодет Црвенога Крста у првом реду осећа војска!

„Привредник“ у Београду. — Ово друштво, чије је седиште у Загребу и чији је рад био под аустро-угарском владавином често ометан и забрањиван, преселио се једним одељењем својим у Београд заузимањем ђенерала г. Рашића. — „Привреднику“ је задатак да прикупља способну децу и младеж у нежније доба, те да их изведе на пут живота као ваљане и интелегентне чланове нашега друштва. Тиме то друштво ради и на спремању будућности нашега народа. — Ближа упустава треба затражити писмено од Привредника у Београду, Студеничка ул. 62.

„Јадранска Стража“. — Друштво под тим именом јавља нам да у овом месецу а под 1. јануаром покреће свој илустровани месечник на 32 странице под горњим насловом, украшен сликама из нашег поморског, војног, трговачког и приморског живота, под уредништвом генералног секретара Друштва, проф. г. Силвија Алфиревића а уз сарадњу ширег редакционог одбора и поморских стручњака из целе државе.

Задатак је друштва да пригрли све оно што буде на корист нашег поморства, на одбрану нашег мора и приморја, а од прихода својих да *дариза држави рајне морнарске јединице* (бродове), да прати и подупире *поморско-војну политику* наше државе, те да на тај начин унапређује наш државни живот и брани трговачки промет.

Овом важном задатку служиће и поменуто гласило друштва.

Претплата листу је годишње 80, полугодишње 40 динара, један број 8 динара. — За иноземство у страниј валути: 90 чхс. круна, 3 долара, 36 фрац. франака или 60 итал. лира.

Адреса на коју треба претплату слати: Администрација „Јадранске Страже“, Сплит, где је и седиште друштва.

I. Из ратног искуства

Борба на Петраљици. Смрт поручника *Богдана Хајнца* и *Бране Јовановића*. (Из комитског живота — 1905. године). — После борбе са бугарском комитском четом на Ветерници, повуче се Ђорђе Скопљанче са својом четом у планину. Дошавши у близину села Петраљице, он подели чету на два дела и један део под командом поручника Бране упути у један засеок а други са поручником Богданом у други. Он се придружи овом другом делу.

Преко ноћи дође му весник, да одмах иде у оближње село ради решавања неког спора између сељака. Он замоли Богдана да он иде тамо, али му Богдан одговори, да је много уморан и да зато не може да иде. Тада се Ђорђе крене сам.

Богдан је са људима преноћио ту па је требао и сутра да предани. Зато је рано изјутра поставио стражара више куће у којој је био, да пази да их не би потера изненадила. Четници су седели у кући, јер се дању није смело излазити напоље осим прерушен, причали своје снове у тој ноћи и, тумачећи их, долазили су до убеђења да се данас морају пути са Турцима. Усред најживљег разговора чују пуцањ пушке свога стражара, а одмах затим више пуцњева, које по звуку познаду да су од турских пушака, те излете у највећој журби из куће на поље.

Како су пуцњи почели да се удаљавају од првог места то они не губећи ни тренутка похитају да се удаље на супротну страну.

Шта је било и од куда ови пуцњи?

Њихов стражар сакривши се у једној пшеници, сву је пажњу био обратио на поље испред себе а ништа на брда иза себе. Међутим потера, која је за њима јурила већ неколико дана, наиђе баш отуда са брега и још опази овог стражара а да он њих не примети. Одмах почну да му се прикрадају и да га опкољавају, да би га живог ухватили, но и овај њих најзад опази, али већ веома доцкан, да би могао отрчати у чету да јави. Зато опали један метак на њих (Турке) да би својима дао сигнал о опасности, и нагне да бежи. Турци онда отворе ватру на њега и појуре за њим.

Богдан једном јаругом сретно умакне са својим људима од тога места, али баш кад је мислио да је измакао опасности зачује плотунску паљбу пред собом, те слети са својим друговима у другу јаругу и њоме се уклони одатле. Но кад је излазио из те јаруге и хтео да се попне на један брежуљак, зачује пуцњаву и одатле. Били су сви преморени од трчања,

те како се ту задесила једна баба, то се Богдан обрати њој са речима:

— Иди, молим те, мало напред, те види ко то пуца отуда? Јесу ли Турци или наши?

Баба му одговори да нису Турци него наши, који су сад овуда прошли и да им војвода има цвет на капи. По томе он просуди, да су заиста наши тамо, јер је Брана носио официрски калпак и на њему кокарду, која је због своје величине баби изгледала као цвет. Радосни због тога одмах похитају горе. Кад су пришли близу, Богдан повиче:

— Брано!

Онај му се одзове, позивајући га такође по имену, али Богдан не сачекавши његов одговор, био је понова повикао: Брано! и тако су, довикујући се, онај: Богдане, овај: Брано, Богданови четници изашли горе и наишли на тај други вод. Том сусрету обрадују се силно и једни и други. Наредник Радош Васиљевић лупи капу о земљу и повиче одушевљено:

— Где сте, браћо, да гинемо заједно!

Овај их је састанак све толико обрадовао и охрабрио, баш као да су постали много пута јачи него што су били до тада. Одмах почну да се распитују, шта је код кога било до сада. Богдан исприча шта је било код њега, а Брана, да му је вод на пуцањ Богдановог стражара истрчао напоље, па видевши да онај бежи испред Турака, отпочео пуцати на њих. На тај начин спасе стражара, али навуче на себе Турке, те се ови крену на њега и он одступајући дође до овога брега, стално мислећи шта ли је било са овим другим водом. Много се бојао да он одступајући не наиђе на ову потеру. Зато је највише и пуцао да би Турке привукао к себи и дао Богдану знак где се налази, иначе би са својим људима лако умакао у Ђерманске шуме.

Када су се објаснили, размотрили су околину и приметили прво, да су се Турци почели појављивати баш са оне стране где су требали одступити, те је даље одступање било скопчано са великим опасностима, ако чак није било и немогуће. Зато Брана предложи, а то одмах сви прихватише, да се даље и не одступа, него да се овде прими борба, па кад падне мрак, онда да се под заштитом његовом пробију и умакну.

Брана је био човек, који се ничега на свету није бојао а уз то страховито пргав, и кад би се наљутио, био је у стању да учини и непромишљеност. Богдан је био такође ретке храбрости а уз то детињски жезљан догађаја и на све би пристао само да их има што више и разноврснијих. Ђорђа није било међу њима да им укаже на сву опасност од таквог по-

ступка; четници, и ако је међу њима било људи који су могли дати савет за бољи поступак, нису то учинили из страха да се то не разуме као плашња, те су на тај предлог пристали једнодушно.

Место на коме су се зауставили, било је ретко удобно за борбу. И то је много утицало да се донесе одлука онако брзо, да се ова овде прими. Био је то брежуљак малог пространства, без и једног другог у близини који би га надвишавао. На њему су биле две куће од камена, око којих је била камена прилично висока ограда, као наручена за поседање. Посести ограду и удесити куће за одбрану, изгледало је свима да ће толико осигурати опстанак, да се нису имали ничега бојати.

Кад је одељење турске војске, које је јурило Богдановог стражара, наишло на добро одстојање од овог положаја, дочекају га они тако да се оно у нереду повуче назад до оближње јаруге, оставивши приличан број мртвих и рањених на падинама. Но тада се у малим размацама времена појаве Турци са друге, па са треће и најзад и четврте стране. Сад су били опкољени, па и да су хтели више нису могли одавде одступити. Да нису били и сувише заузети борбом, овај би их положај бацио у најцрње слутње а овако чак један примети, како је добро што су остали на овом положају, јер иначе, како су Турци наилазили са свих страна, могли су их негде задесити тако да Турци буду на висини а они у некој јарузи, па да изгину у лудо. И сви нађоше да је то заиста ретка срећа.

Још није било ни подне кад су отпочели веома озбиљну борбу. Опколивши их са свију страна, Турци су отворили јаку ватру на њих. Морали су се распоредити по целој дужини ограде да би могли и пазити на све стране и одговарати на ватру. Било их је свега 20, јер је Скопљанче синоћ са собом одвео једног четника, те је зато распоред био веома редак. Но како су сви добро умели и да се користе заклоном и да туку из пушака, то им овај редак распоред за дуго није ништа сметао. Турци су остали на великој даљини, те четници нешто због тога а нешто што су они били добро заклоњени, нису имали никаквих губитака. Тек око подне мали четник Трајко, који је скоро дошао у чету, побегавши из једне бугарске чете, а који је био изашао доста далеко испред ограде и зашао иза једне стене, диже се отуда и потрчав ка огради, закука:

— Јао, удари ме!

Кад је стигао на неколико корака до ограде, он као да се саплете, баци пушку и паде на земљу, са које више не

устаде. Од њега се брзо отеже бара крви, неки поред све ватре турске притрчаше да му помогну да се дигне, али тада видоше да је он већ мртав, те му узму само пушку и муницију.

Смрт овога младића јако је дирнула све, јер су га веома волели, што је био млад, увек весео и наиван као дете.

У подне придођу Турцима нове снаге, те их нападну по свима правилима напада, кренувши напред стрељачки строј, за овим резерве. И наизменично дејствујући и крећући се напред, дођу им врло близу, па тада крену на јуриш. Мада су четници отворили најјачу ватру, прикупивши се сви према месту напада, ипак не успеју да их у продирању зауставе. Но кад су Турци пришли на 40—50 корака, упале четници 4 бомбе и баце их у сусрет. Бомбе се откотрљају у саме редове Турака и некако се деси да једновремено експлодирају.

Дејство је и материјално било страховито, али морално потпуно, јер цео строј нагне натраг у дивље бегство и не заустави се док далеко није измакао.

Мало доцније опет пристигну нова појачања, али ни она ни један мајор, који је јурио на коњу дуж целог строја па гонио корбачем и сабљом да крену напред, не могаху да их покрену. Тога мајора узму да гађају скоро сви четници, али му за дуго нико ништа није могао. Тек кад је Богдан узео неколико четника па опалио неколико плотуна, пао је овај са коња. „Сену му сабља кроз ваздух, одлетевши далеко, а он се сруши као пун џак право на теме“.

Турци су дуго остали на великом одстојању, само пуцајући, па се онда почну да пребацују један по један у јаругу, која је била на 100—150 м. од ограда. Четници отворе јаку и тачну ватру на њих, али мада су многе поубијали ипак нису могли да зауставе ово пребацавање, које је трајало неколико сати те се у јаругу пребаци велика турска снага. И око 3 сата по подне отуда пође на јуриш једна маса, као талас.

Ништа није помогла најјача брза паљба, коју су четници опет отворили. Турци су падали као снопље, то се јасно видело, али то их апсолутно није не само зауставило, него ни успорило у кретању. Најзад четници баце опет бомбе, те наневши им огромну штету, успеју да их и овога пута врате натраг.

Но тада се јави турска артиљерија.

Први метак пребаци положај, на коме су били четници. Његово страховито звиждање учини се четницима као да је од вихора, и да граната која је пребацила није експлодирала доле у потоку, они не би ни знали да је то била гра-

ната. — Ова граната пребаца четнике, погоди у одељење турско, које је било у једној јарузи. Мора да је начинила велику штету тамо, јер се отуда одмах зачу огромна дрека и кукњава а одмах затим засвирају многобројне трубе, те топови одмах обуставе дејство. Но први метак после тога погоди по сред дворишта, у коме су били четници.

Да граната иде познали су четници по већ познатом звуку. Али овога пута овај звук као да се изненада прекиде. Усред дворишта раствори се земља сину муњевити пламен и тресну страховит пуцањ, а после, као да је неко развукао хармонику, притиснувши на све дирке, зачу се језовито свирање комада кроз ваздух.

Од ове гранате погибе само граничар Симић, али морално дејство на четнике било је страховито. Сви се просто следише на својим местима и дејство на Турке моментално престаде. Турци осетише то и кретоше понова на јуриш. — Да није Брана, кога је ово више огорчило него уплашило, подвикнуо: „Шта сте се смрзли? Зар не видите да ће Турци да нам дођу већ у двориште?“ нико се не би сетио да отвори ватру и они би тада сви пропали. Овако их ово освести, те отворе ватру, а кад Турци дођу близу, баце још од заосталих бомби те тако и овога пута одбију Турке.

Сада Турци нису били далеко, највише до 100 метара, те настане огорчена борба. Четници добро заклоњени иза камене ограде, погађали су на овом блиском одстојању сваким метком, али Турци са својим огромним бројем засипали су их формално градом од куршума, да се нико није могао померити са свога места а да не погине. Где се ко затекао ту је и остао. Сви су четници били на огради, изузев поднаредника Илића и Петра, сина поп Ташковог, који су били у једној кући и одатле дејствовали. Но и поред ове ватре, ову двојицу у кући посети једанпут наредник Радош Васиљевић, доневши им гибаницу, коју је једна баба сад за време борбе била умесила и испекла.

— Сад бабе нигде нема, казао им је тада. Баш ми је чудо где је могла да се склони.

Други пут кад је дошао, донео им је једну тестију са водом.

— Сигурно сте жедни, рекао је. А требаће вам да и пушке разладите с времена на време. Страшно се и брзо угреју.

— Како се сетиш свега тога, по Богу, упитао је запрепашћен Радивоје.

Онај се насмејао и одговорио:

— Шта имаш да се чудиш? Зашто смо толико година војници, кад не би знали оно што нам треба?

Једанпут им је дошао и Брана, те их је питао како се осећају.

— Како је, инжињеријо, упитао је са осмехом?

— Добро је, г. потпоручниче, одговорио му је Радивоје. Нама је овде у кући добро, него како је вама тамо на пољу?

— Добро је и нама, одговорио је он. Но да се нисте што поплашили, упитао је.

— Нисмо. Како плашење! Не могу они нама ништа. Заклона имамо добрих, па ћемо се држати до мрака, а тада ко ће нас задржати кад гурнемо на једну страну!

Овај одговор као да се Брани необично допао, јер чисто оживе после тога.

— Ама и ја мислим то исто и зато се нимало не плашим ни што је њих много, ни што непрестано нападају.

Граничар Славко Здравковић, топличанин, веома мали по расту, био је засео у једном углу ограда, па полако дозиђујући оградио се каменим зидом са свију страна, да је био као у некој кули. Испред себе имао је једну благу, и чисту падину, преко које су појединци и омање групе Турака непрестано покушавале да претрче и да се дочепају ограда. Он је тукао пажљиво и сигурно, те су сви покушаји турски остајали безуспешни. Ка њему се упути отворено преко дворишта његов друг са карауле, такође топличанин, Радош Јаношевић. То је био младић који је тек зимус изашао из војске, миран, пажљив и веома послушан.

Он опази Славка у његовом заклону, па мало подсмевајући се упита га шта ради у том његовом гнезду. Овај, опазивши га на чистини, подвикне му да се не будали, већ да иде у заклон.

— А што, упита овај? Да ли не мислиш да се плашим?

Славко се зачуди том одговору и помисли да се овај од страха почео да губи, те окупи са позивом да се склони, али га онај не послуша, већ остане и даље на чистини. Гледајући преко ограда, он спази позади једног дрвета много Турака, који су се ту заклонили све један иза другог.

— Аих, шта их је, повика зачуђен, па онда сетивши се нечега, повиче: — А, чекајте мало. Сад ћу ја да вам покажем!

Клекне одмах ту на том месту, нанишани у оно дрво и опали. После пуцња насмеја се гласно и повика:

— Да ви'ш, да ви'ш, бре Славко, како се котрља низ брдо!

Како су други Турци у брзо ипак притрчали и заклонили се иза тога дрвета, то он опет потегне у дрво и опет се окупи смејати. То му се толико допадне да окупи звати

Славка да и он дође да сеири и не остави га све дотле, док овај, ма и преко воље, не устаде и дође до њега само да би га се једном отресао. Но колико се он удаљи из свог заклона, Турци притрче до ограде и заклонивши се њоме отворе ватру на њих да су морали бегати.

Још један јуриш одбили су четници, и то у оскудици бомби само тиме што су, кад су се Турци приближили, повикали:

— Бомбе!

И од тога Турци су побегли назад. Но следећи јуриш не успеше да одбију. — Турци као да су овога пута били решени да по сваку цену учине овој борби крај, те нападну са таквом жестином, да их четници не могаху ни зауставити ни вратити. Допру до ограде и просто их пушкама одбаце са ње.

На огради погину 3 четника, међу којима и поднаредник Трајко. Он, испаливши и последњи метак из пушке и немајући времена да је понова пуни, потегне револвер, па испаливши свих 6 метака у гомилу, ускочи у створени међупростор са камом у руци. Рикнувши бесно, он успе да за неколико секунда обори велики број Турака, па после паде сав испробадан бајонетима.

У одступању ка кући, погину још два четника и поручник Богдан. Он не би ту погинуо, јер је већ био стигао до кућних врата и могао је без штете ући унутра, али га један пали четник, до кога већ беху стигли Турци, довикну, молећи га да га спасе. Он застане, па кад спази да су Турци близу онога, опали пушку на њих, али опале и они и он падне одмах мртав.

Брана са осталима успе да улети у кућу.

Турци поседну ограду према отворима на кући а дођу и до саме куће са једне стране, где није било никаквог отвора на зиду.

Кућа, у коју је улетео Брана, имала је два одељења; кујну и предсобље. Кујна је била без тавана. Соба је имала таван. Кућа, у којој је био поднаредник Радивоје, имала је само једно одељење које није имало тавана.

Турци, јурећи за четницима, покушају да улете за њима у кућу, што неколицини и пође за руком у оној забуни првога тренутка. Но четници се брзо приберу, те револверима одбију оне, што су надирали споља, при чему погине доста Турака, али се смртно рани наредник Леовац. Куршум га удари у једну слабину а избије на другу, пренесу га у собу и превију колико су знали и могли, мада су сви па и он сам видели да му то ништа не вреди.

Они Турци што су били продрли унутра, кад су видели да су остали сами, толико се поплаше, да нису умели да се бране, те их четници побију и мртве избаце напоље.

Турци покушају још једанпут да продру унутра, али их четници понова одбију са великим губитцима, те они огорчени због тога запале кућу.

Кад је запаљен кров почео да пада и да пали ствари по кујни да се од дима и од ватре ту више није могло да опстане, нареди Брана да се пређе у собу, одатле наставе борбу кроз два прозора, што су имали. Али кад већ осете и ту топлоту кроз зидове, те увиде да им ни овде нема опстанка за дуго време, четници предложе Брани да се побију. Он одбије тај предлог, наводећи за разлог да ће можда неко остати жив, па да исприча ову њихову борбу. Тада му они предложе да покушају да се пробију, али он ни на то не пристане, говорећи да је још рано, те да би при том покушају сви изгинули, већ да чекају док се не смркне. Али кад таван и врата почну пуцати и на њима да се појављују црвени отвори од ватре, која их је сагоревала, реши се он да изврше испад из куће и покушају пробијање. — Нареди четницима да се спреме, па онда лупи кундаком своје пушке у врата, која се преломе и сруше у кујну.

Али из кујне груне пламени талас, који испуни сву ширину врата и гурне у таван. Због овога падне дим доле, те завије све у таму и од тог момента четници више нису знали један за другог.

Граничар Славко, решен да се не мучи, наслони себи пушку под грло и сагне се те је окине палцем. Но он је био толико мали, да сагињући се, да би пушку окинуо, ова му склизне са грла и прође поред врата. Зато кад је пушку окинуо, она му не учини ништа, али он кад зачује пуцањ, падне на земљу баш као да га је куршум заиста погодио.

Но дављење од дима брзо му покаже да је још жив, те се он дигне понова на ноге. У соби је постало видније, јер је почео да гори патос у соби и одело на четницима. Они су лежали по поду и од њих се чуло само:

— Аааааааа.....

Брана је седео на једној сточици, одело му је буктало у пламену а он је, држећи пушку између ногу, певао нешто на сав глас.

Славко приђе једном прозору, у намери да изађе кроз њега напоље. Прозор је био висок за њега, те он подмете своју пушку и помоћу ње се попне на прозор, па, провукавши се кроз њега, падне главачки на земљу. У провлачењу му се покидају реденици и остану у кући, те он напоље:

изађе само са једном бомбом, на којој није имао ни фитиља, а и да га је имао, не би му ништа вредео, јер није имао чиме да је упали.

Пузећи покуша да допре до једног трња, да би се у њему склонио до мрака, али ту наиђе на велику групу Турака, те се брзо повуче у назад. Пузећи ка другом трњу, он наиђе на другу групу Турака. Баш је у том моменту један од њих показивао осталима Богданов револвер. Тада он окрене да пузи ка једној пшеници, где је опазио једно гумастро дрво, па је хтео да се на њега попне, те да ту дочека мрак. Но у пшеници опази масу Турака, који су лежали. Премре од страха, за дуго се не усуди да макне са места. Кад најзад примети, да за све време нису Турци учинили никакав покрет, буде начисто да су то изгинули и крене ка дрвету, али кад стигне до његове близине, опази читаве гомиле Турака око њега. Није могао да види да ли су мртви или живи, јер би му се с времена на време и учинило да је по неки од њих мрднуо. Зато окрене ка једном трњу, у ком најзад не нађе никога, те се завуче и прилегне.

Турци су често пролазили поред тога трња. Једна група чак је и села те се ту одморила, али никоме не пада на памет да загледа у њега. Пред вече је чуо силну грају и пуцњаву, која је отпочела код куће па се простирала на све стране и полако удаљила у равници. Није знао, шта је то, само је приметио, да је много Турака отрчало на ту страну, те се он осетио мало слободнији. Кад је пао мрак, утишало се све и он је онда од жбуна до жбуна успео да се удаљи од овога места и да се спасе. За ту ноћ измакне далеко а сутрадан дозна где је Ђорђе Скопљанче, те оде и понова му се придружи.

У другој кући поднаредник Радивоје са Петром тукао је Турке за дуго, готово и не примећено од њих. Имао је на једној страни врата, на другој прозор, а на трећој мазгалу, коју му је био израдио још у почетку борбе наредник Радос. Турци као да нису знали за њега, јер су се кретали слободно баш и према отворима његове куће. Но када он уби једнога, који се кретао према вратима а одмах затим другог, који се кретао према мазгали, обратише они и на њега пажњу и почеше га вребати и гађати, кад би се видео кроз отворе.

Из своје је куће видео кад је погинуо поднаредник Трајко и тада му се он учинио нешто велико. Видео је кад је пао поручник Богдан, но тада му прође хладна струја кроз срце и он први пут не да увиде већ осети своју про-

паст. Кад су Турци нагрнули за четницима на врата оне друге куће и начинили тамо велику гомилу, три пута је пунио своју пушку (са по пет метака) и све је испалио у ту гомилу. Није имао потребе да нишани пошто даљина није била велика, те је требало само опружити пушку у том правцу.

Тукући из куће, наједанпут зачује неку силну тутњаву. Скрене пажњу на то и Петру, и овај потврди да се заиста чује. Одмах су помислили и један и други, да је то пољска артиљерија, коју су Турци вукли из Егри Паланке, но мало доцније спазили су да гори она друга кућа, те су сад били начисто са оном тутњавом.

Из оне куће је изишао у једном моменту наредник Радош. Разгледао је свуда унаоколо, па се вратио натраг у кућу. Мало доцније изашао је понова, али овога пута био је сав крвав по лицу. Брисао је крв лагано са лица и опет пажљиво разгледао наоколо. Кад се вратио натраг отуда се зачуло прштање метака. Радивоје је био начисто, да је са онима тамо било свршено. Но баш тада из оне куће, из оног пламена, изиђе Брана.

Био је сав црн у лицу, на њему се одело пушило и на многим местима још и светлело, сагоревајући. Он је држао пушку на готовс и ишао лаганим кораком преко чистине између ових двеју кућа. Њему у сусрет крете се један турски официр са два војника са стране. Кад му се приближио на 15—20 корака, он му повиче:

— Теслим сен бре, официр.¹

По калпаку и кокарди, који је Брана носио, закључио је да је ово официр. Брана један тренутак ћуташе, баш као да је премишљао, шта ће рећи, па му одговори гласом, који је дрхтао од најсилнијег огорчења:

— Опколио си ме и запалио да изгорим као курва, па сад још тражиш да ти се предам! Ево ти предаје!

Ту подигне пушку на нишан и одмах опали. Турски официр истог момента падне ничице, али у тај мах опале и она два турска војника, који су били поред овога официра. Брана окрене главу ка Радивоју који је стајао на вратима своје куће, као да је хтео нешто да му каже, па се заљуља и падне на леђа. Калпак му спадне с леђа и откотрља се мало низ брег, а он остане на месту, не мрднувши ничим.

Радивоју се смрче пред очима. Да ли је то било од гнева или од суза, то није знао. Но кад он виде да она два војника притрчаше Брани, сигурно да га опљачкају, он се брзо прибере и убије обојицу.

¹ Предај се, официру!

Сад, кад је видео да је сам, и да му нема спаса, реши се да живот прода што скупље. Стаде добро мотрити сад кроз врата, сад кроз прозор или мазгалу, па чим би кога спазио гађао је са толико пажње, као да му је од тога зависио и сам опстанак.

Један аскер прође тако близу куће, да Радивоје реши да га гађа у само слепо око. Нанишани па опали. Овај паде, те он помисли, да га је заиста погодио у слепо око. Но мало за тим онај се подиже на колена и машући рукама ка мазгали на којој стајаше Радивоје, хтео је нешто да му каже. То му није полазило за руком, јер му је куршум размрскао доњу вилицу и она је висила у комадима. Призор је био грозан, али и тако жалостан, да Радивоје, који је био дигао пушку да га понова гађа, одустаде од тога и, да га не би више гледао, уклони се са мазгале и оде да гледа кроз врата. Тамо убрзо спази једног крупног, јако црномањастог аскера, који се кретао тромо, као разглављен и безбрижно као да му не прети никаква опасност. Опали на њега један метак и онај паде одједном као какав пун џак.

Један турски трубач који је право испред кућних врата непрестано свирао, досади му, па обрати сву пажњу не би ли га где спазио. У том разгледању осети да њега шину куршум. Уклони се дубље у кућу и стане да посматра, кога то гађа и одакле. Убрзо опази како се позади једног дрвета поче да помаља глава једног турског жандарма. Глава се све више помаља, а после и остало тело, да је напослетку онај изашао до пола ван заклона дрвета. Гледао је пажљиво у кућу јер више није видео Радивоја, пошто се овај био склонио. Био је у лицу црвен као фес. Преко груди су му били прекрштени реденици поручника Богдана.

Радивоје успламте кад виде ово и брзо приђе к мазгали, кроз коју се видео овај жандарм. Но мазгалу је Петар, Богће га знати зашто, толико и тако проширио, да је отвор допирао до самога пода. Да би се кроз њу гледало, а да се буде заклоњено, морало се прибијати у хошак са леве стране, што је за гађање било веома неудобно. Радивоје је осећао да ће промашити, јер му је пушка била накренута и то јако у десну страну. Ипак опали.

Као што је и предвиђао, промашио је, али куршум мора да је прошио врло близу онога, јер се он одмах трже и заклони иза дрвета. Радивоје се тада мало уклони у страну и почне добро да пази тамо. Мало после онај почне понова да се пажљиво помаља и кад га Радивоје остави на миру, он се опет појави до пола. Сад се Радивоје прибије јако у

ћошак, да му пушка више није била искренута као мало пре и нанишани онога у груди, баш где су му се укрштали реденици. Кад опали, онај, како се био сав нагао у страну, падне сав ван дрвета. Покуша једном да се дигне, али не успе, већ понова падне на земљу и тако остане.

У том му приђе Петар и јави, како је чуо кроза зид, на коме нису имали никаквог отвора, где су се Турци били сакупили у већој маси, како се ови договарају, да их живе похватају.

— Причекаћемо да падне ноћ, причао је он да су Турци говорили, па ћемо онда јурнути унутра и обојицу живе похватати.

— Је л' то кажу? упита Радивоје.

— То, одговори му Петар.

Радивоје науми, да Турке растера одатле, те да, ако буду хтели да учине то што су наумили, да морају да се крену издаље и да не буду заклоњени. Хтео је у први мах да пробије отвор у томе зиду, али му падне на памет, да би се тим отвором могли и Турци користити против њега, пошто су већ били код самог зида. Одустане од тога и одмах намисли, да баци бомбу међу њих. Али како? Кроз кров немогуће, јер није било отвора, а да прави сад нарочити, није могао, јер би га приметили. Намисли да изађе из куће, па да је баци, но прво се реши да разгледа, где су Турци и како су се сместили.

Изађе полако на врата и пузећи поред зида успе да неопажен доспе до угла, одакле је почињао зид, иза кога су били Турци. Кад је погледао тамо, он се запрепастио спазивши колико их је било много. Било их је преко стотина, па збијени на оном малом простору, давали су утисак гомиле црви, на шта Радивоје одмах и помисли, те му се згади, баш као да је то и видео.

Врати се назад, упали бомбу и пожури, сад већ не кријући се, да је баца од онога угла.

Но, мада је изгледало, да га малопре није нико опазио, Турци су га видели, и кад се сад појави с бомбом, дочекао га је један с пушком на готовс. Кад је он већ хтео бацити бомбу, онај турски војник спусти пушку да је опали на њега. Али је растојање између њих било краће од пушке и уста цеви пређу преко Радивоја, докле му сама цев падне на главу и добро га тресне. Војник, у који мах удари Радивоја по глави, он у тај мах и опали, те нешто од треска пушчаног а нешто од удара Радивоје у мало не падне на земљу. Како му је бомба горела у руци, то би му, да је пао, била сигурна смрт. Но он успе да се одржи на ногама, хитне

бомбу међу Турке и повуче се назад. И тек што се заклони иза ћошка а бомба експлодира.

Настаде једна писка и кукњава да је страшно било слушати. И да су се сетили да тада излете из куће он и Петар, спасли би се сигурно обојица. Врло вероватно да их Турци не би видели. Они то не учине него се још од оне кукњаве тако збуне, да нису знали шта да раде и да су Турци тада јурнули у кућу, похватали би их а да метка не би опалили. Кукњава се мало по мало стиша.....

За тим Турци отворише страшну пушчану паљбу, ту кући кроз све отворе на кући, да је у њеној унутрашњости прштало од куршума и одбивеног камења као град. Ова двојица једва су налазили места да се заклоне. Испред кућњег прага ископају куршуми у трен ока читав ров. Најзад почну куршуми да улазе и кроз кров, а мало затим зачује се она тутњава, за коју су онда, кад је горела суседна кућа, мислили да долази артиљерија. Сад су знали да нешто гори, а нису знали шта.

— Шта ли су сад упалили, упита Радивоје Петра?

Овај само смаче раменима, гледајући зачуђено око себе но кад случајно у једном тренутку погледа у таван и тамо опази да се овде онде појављују црвени кругови, он узвикну изненађен:

— Гле, а шта је оно!

Радивоје погледа горе и разумеде одмах шта је.

— И нас су упалили, рече.

Убрзо почне одозго да пада жар, а како је у кући било много одеда па и један разбој са пређом, то се ово одмах упали и почне горети и јако димити. Ова двојица, заклањајући се од турских куршума а бегалући од пламена и дима у кући, доспеше најзад до самих врата. Ту полегнувши по земљи, чекаху не знајући ништа. Одједном Петар повиче:

— Шта ти је то? — и почне Радивоја ударати руком по леђима.

Радивоју се било упалило одело на леђима од жара, који је падао са крова већ и код њих, а Петар је рукама погасио. Мало после повиче опет Петар:

— Побратиме, побратиме, види шта ми је то на леђима. Пече ме нешто.

Радивоје погледа и опази да сад овоме гори одело, те га ударајући рукама погаси.

— Слушај, најзад проговори Радивоје. Овде се више не може да остане, зато, хајде да истрчимо напоље. Нека погинемо од пушака да не горимо овде живи.

— Хајде, пристане одмах Петар.

— Хоћеш ли ти први да истрчиш или ја?

— Хајде ти!

Радивоје тада, онако лежећи, намести мало боље реденике, узме револвер у десну руку, да би се могао убити ако би га Турци опколили па би хтели да га жива ухвате. Пушку узме у леву руку, па хитро скочивши на ноге прескочи праг и јурне да бега низ брдо.

Веровао је да ће погинути још пред вратима, али претрча приличан простор од куће а ништа му се не деси.

Диже се једна страховита граја и Турци, док су једни трчали ка њему други су га гађали из пушака. Тукли су га са свију страна и то тако страховито да су куршуми падали око њега као град. Лоза једног винограда, кроз који протрча, би у трен ока посечена, баш као да је неко косом мануо.

У једном тренутку зачу за собом где Петар закука:

— Јао, побратиме, погибох!

У трчању окрене главу назад и спази да Петар, који је трчао позади њега, посрће и најзад паде а до њега дотрча једна група од 50 Турака и сви једновремено скресаше пушке у њега.

— Сад ћу и ја, помисли он не прекидајући трчање, неосетив никакву жалост због смрти Петрове.

Трчећи доспе до једне њиве са пшеницом. У њој се саплете о високо влаће и посрте, те да би се дочекао на руке, ако падне, он пружи десну руку напред, отворивши је. Услед тога испусти револвер, па како му је гајтан од револвера био спао са врата, то му овај падне на земљу. Али он, мада је од тога места био претрчао већ неколико корака, врати се назад, зграби револвер заједно са пшеницом и земљом па тек тада настави бегање. Да се спасе није се надао, те се зато није плашио, што ће погинути, али се плашио да га Турци жива не ухвате и зато је револвер чувао као једино сигурно средство да се од тога сачува.

Дотрчавши до потока, скочи без премишљања са високе стене у воду. Западне до појаса у муљ, али из њега искочи тако лако и хитро, као да ничега није било, па продужи сада да бега потоком.

Стално са мишљу: „Сад ће“ и у очекивању да га погоди куршум, он наједанпут примети да се и пушчана паљба на њега мало стишала и да се број оних, који су га гонили, смањило. Сине му кроз главу, да ће се може бити спасти, али одмах ту мисао одбаци као глупо веровање о апсолутно немогућем, а доста и из страха, да ће због таквог веровања само пре погинути. Но узмичући, он је све јасније примећивао, да се и пуцњава стишавала и број гонилаца смањивао.

— Ко зна, шта све још може бити, помисли он, али сада са много више наде.

Кад се у једном тренутку окренуо за собом, приметио је да за њим трче свега 5-6 војника. Брзо се реши и прилегне иза једног савијутка у потоку, па кад су се Турци појавили, он опали један метак у њих. Један падне, а остали одмах полежу на земљу и отпочну да пуцају. Али он зађе иза савијутка и продужи да трчи даље.

Најзад, остави поток и почне да трчи преко поља, и тада се опет окрене. — За њим су сада трчала само четворица.

Видевши како ови истрајно јуре за њим, њега остави равнодушност ка животу и место ње обузе га љутина на гониоце.

— Баш ми не даду да се спасем, скотови, помисли са огорчењем и неком нарочитом мржњом.

Како је у трчању наишао на једно ниско, гумастро дрво, то се склони иза њега и пусти ону четворицу да му приђу ближе. Тада узме на око једнога од њих и опали. Овај одмах падне а остали застану изненађени, што он искористи те обори још једнога. Она двојица нагну да бегају, али их он обори обојицу.

— Трчали сте да мени не дате да се спасем, зато нема ни вама сад спаса, помислио је и са много огорченог задовољства испалио је та два метка.

Уверивши се да више никога нема, он изађе испод дрвета и баци поглед у правцу Петраљице. Тамо се још црвенело небо од пожара и дизали се високи стубови дима, али никакав глас није допирао. Скиде капу и прекрстивши се, хтеде да захвали Богу, што се спасао, али му тада паде на памет, да од целе чете у којој су још јутрос били сви живи здрави, није нико остао сем њега. Обузе га силна жалост, која га просто загуши и он наслони главу на пушку и горко заплака.....

Ноћ, та тако дуго и жељно ишчекивана ноћ, полако се спусти на земљу, али сада када већ никоме није требала.

Пожарски.

II. Из организације војсака

ПОЉСКА

Овогодишњи локални маневри. — На Бједруском полигону код Познање, одржани су 13. и 14. октобра тек. године локални маневри VII коњичке бригаде, у садејству са пешадијом.

На овом маневру узели су учешћа: 15., 16. и 17. улански пукови, 7. пук шасерске коњице, дивизион коњичке артиљерије, 4 блиндирана аутомобила са митраљезима и 2 аероплана са једне стране; а два батаљона ратног састава из 14. дивизије са друге стране.

Маневрима је руководио командант VII корпусне области, ђенерал Рашевски, а били су присутни министар војни ђенерал Соснковски, командант III Торнске армијске области ђенерал Скирски, изасланик Генералног инспектора коњице, сви војни изасланици и преставници страних војних мисија у Варшави.

Коњица није изводила стратегијски маневар, већ само тактички; пошто је ово требало да буде завршетак овогодишњих вежбања.

Циљ маневра био је, да се покаже тактичка одбрана и напад око прелаза реке.

По завршеном маневру трупе су извршиле дефиловање, учинивши изванредно добар утисак на све присутне.

Официрска и подофицирска настава; разне школе и курсеви за усавршавање. — Питање о стручној спреми официра чини предмет свесрдног и озбиљног старања пољског вишег командовања. Услед тога, што су у војску ступили официри који су раније били у немачкој, руској или аустроугарској војсци, и што су по разним школама тих држава стекли донекле и разно војничко васпитање, истакла се природна потреба, да се њихова гледишта уједначе, како би се настава правилно и једнообразно изводила. Стога је, готово од самог постанка пољске војске, било разних курсева, кроз које су пролазиле како ниже тако и више старешине нове пољске војске.

За сада у пољској војсци постоје ове школе:

1. Виша настава

1. *Курсеви за више командантје.* Курс траје месец дана, а долазе по групама 10—12 команданата пешадијских дивизија, коњичких бригада, дивизијске пешадије и корпусне артиљерије. Циљ је ових курсева изједначење погледа и доктрина код виших команданата.

2. *Централна Апликациона Школа* у Рамбертову. На овај курс долазе, по групама од 30, сви команданти пукова свих родова оружја, као и известан број виших команданата техничких трупа у циљу изједначења погледа у извођењу наставе и командовању уопште.

Под истим условима и у истом циљу у Рамбертову постоји, независно од овог курса, курс за команданте батаљона,

на који се упућује и извештан број команданата других родова оружја одговарајућег положаја. Курс траје три месеца.

3. *Стална Артиљеријска Школа Гађања* у Торну. На Торнском полигону постоје ове четири школе:

а) Стална артиљеријска школа за официре. Курс траје 6 месеца (за ову годину изузетно траје $4\frac{1}{2}$ месеца). Кроз школу пролазе команданти дивизиона, командири батерија и водни официри.

б) Нижа официрска школа. Курс траје 10 месеца. Кроз школу пролазе водни официри. Ова школа је привремена и предвиђа се да ће трајати још 5—6 година.

в) Подофицирски курс. Курс траје 6 месеца, а на овај курс долазе подофицири из пукова, који су раније свршили пуковску подофицирску школу.

г) Курс за резервне официре. Курс траје 6 месеца. На овај курс долазе војници са факултетском спремом, који су претходно провели у трупи 3 месеца. По завршеним испитима враћају се у трупу као подофицири на дослужење рока до године дана. Ко не положи испит враћа се у трупу на дослужење пуног рока до две године дана.

II.

1. *Виша Војна Школа* (Генералштабна Школа) налази се у Варшави. Циљ је ове школе да, у току двогодишње спреме, прибави стручно знање слушаоцима и припреми их за више командовање.

При овој школи налази се један курс од године дана за оне официре, који врше дужност генералштабних официра по разним штабовима, а нису раније ову школу свршили.

При овој школи постоји један краћи курс за више артиљеријске официре, затим школа за интенданте (траје две године) и школа за војни санитет (траје пет месеца).

2. *Школа Подхоронжи* у Варшави. Ово је припремна школа за улаз у официрску школу. Курс траје годину дана, а по свршетку школе слушаоци се шаљу на годину дана у трупу са чином „Подхоронжи“ (млађи од официра а старији од подофицира).

У ову школу ступају младићи из грађанства са положеном матуром, као и они који долазе из кадетских корпуса.

3. *Официрска Школа* у Бидгошчу. Курс траје две године. У школу се ступа конкурсом по положеном испиту, а право на ступање имају они, који су свршили школу „Подхоронжи“, као и свршени питомци кадетских корпуса. У ову школу могу да ступе и подофицири — чина наредничког —

који имају најмање 4 разреда средње школе и 3 године војне службе.

По свршетку школе они, који желе да служе у пешадији, иду у трупу као потпоручници, они пак који желе да ступе у артиљерију, коњицу или техничке трупе, свршавају још један специјалан — допунски — курс од 6 месеца, па се затим распоређују по трупима.

4. *Пешадијска Официрска Школа* у Варшави. Курс траје две године. Услови за ступање у ову школу исти су као и код претходне школе. По свршетку школе слушаоци се распоређују по трупима као потпоручници.

5. *Коњичка Официрска Школа* у Груђонцу. Курс траје две године. Услови за ступање као и код претходне. При овој школи налази се специјалан курс од године дана за ниже коњичке офицере, зашта постоје два школска ескадрона.

6. *Артиљеријско-Инжињеријска Официрска Школа* у Варшави. Курс траје три године и дели се на два курса: општи и специјални. На инжињеријском курсу предаје се: саперство, веза, аутомобилство и железничарство.

Питомци излазе из школе као потпоручници.

III. Подофицирске школе

1. *Централна Пешадијска Подофицирска Школа Бр. 1* у Хелмно. Курс траје годину дана, и по изласку из школе питомци се распоређују по трупима као поднаредници.

2. *Пешадијска Подофицирска Школа Бр. 2* у Груђонцу. Ова је школа са истим условима као и предња.

IV. Разне школе и курсеви за усавршавање

1. *Школа за миџраљезе и праћења оруђа* у Хелмно. Курс траје 3 месеца.

2. *Школа за одбрану против авиона* у Варшави. Курс траје 3 месеца.

3. *Инжињеријска школа* у Повонзки (код Варшаве). Курс траје 7 месеца.

4. *Школа за сајере и железничаре* у Јаблони. Курс траје 8—10 месеца.

5. *Школа за везу* у Зегже. Курс траје 8 месеца.

6. *Школа за борна кола* у Варшави. Курс траје 4 месеца.

7. *Школа за аутомобилску службу* у Варшави. Курс траје 6—8 месеца.

8. *Курс за борбу против отровних гасова* у Варшави. Курс траје 3 месеца.

9. *Курс за вођење коморе* у Варшави. Курс траје 3 месеца.

10. *Нижња школа за пилоте* у Бидгошчу.
11. *Виша школа за пилоте* у Груђонцу.
12. *Школа за осматраче* у Торну.
13. *Школа за механичаре* у Бидгошчу.
14. *Школа за физичко васпитање* у Познању.
15. *Школа за кандидате за резервне официре*. За пешадију у штабовима корпусних области. За коњицу у штабовима коњичких бригада, за артиљерију и техничке трупе у Торну при артиљеријској школи гађања.
16. *Маринска школа* у Торну.

Преглед месечних принадлежности официра и подофицира пољске војске

А. Официрске пилоте.

I. Генералитет.

1. Армијски генерал (генерал „броњи“)	нежењен	541930	марака
	ожењен	612000	„
	на свако дете у браку прима још по	25000	„
2. Дивизијски генерал,	нежењен	475157	„
	ожењен	537684	„
	на свако дете у браку прима још по	25000	„

II. Виши официри.

1. Пуковник,	нежењен	291428	„
	ожењен	353754	„
2. Потпуковник,	нежењен	265000	„
	ожењен	322775	„
3. Мајор,	нежењен	242115	„
	ожењен	290075	„
	Сви за свако дете у браку примају још по	22000	„

III. Нижи официри.

1. Капетан,	нежењен	210767	„
	ожењен	268485	„
2. Поручник,	нежењен	182334	„
	ожењен	232711	„
3. Потпоручник,	нежењен	169630	„
	ожењен	220000	„
4. Хоронжи,	нежењен	169600	„
	ожењен	220000	„
	Сви, изузев хоронжи (чин између официрског и подофицирског) примају на свако дете у браку још по	22000	„

Б. Подофицирске пилоте

1. Старији наредник		75628	„
---------------------	--	-------	---

2. Наредник	70197	марака
3. Поднаредник (Плутони)	63616	„
4. Каплар	55987	„
5. Старији жандармеријски наредник	85000	„
6. Жандармеријски наредник	80000	„
7. Жандармски редов	67000	„

Изложени преглед показује укупне принадлежности официра и подофицира пољске војске, но услед скупоће и веома ниског курса пољске марке, од 1. новембра биће плате повећане са 50—60% од указаних у овом прегледу.

Из горњег прегледа види се, да према званичном курсу 100 пољских марака чине 1 динар (Служб. Вој. Лист бр. 44. од ове год.), а узимајући у обзир повећање са 50%, излази да пољски армијски ђенерал имаће преко 8000 дин. месечно у нашем новцу; пуковник жењен 5305, мајор нежењен 3631, потпоручник жењен 3300, нежењен 2600 округло.

ФРАНЦУСКА

Курсеви и предавања за резервне официре, који су одржани у седници од 12. до 20. овог месеца, имали су за предмет, и то:

1. У школи за резервне официре намењене за службу у ђенералштабу: „Садања организација дивизије и корпуса мобилисане војске (разне службе)“, одржано од једног официра наставника Опште Тактике ђенералштабног курса Више Ратне Школе.

2. У школи за резервне официре ваздухопловства: „Општа организација ваздухопловства; војно ваздухопловство; државни подсекретаријат ваздухопловства и ваздушних транспорта (грађанска установа); везе између оба ова органа.“

3. Предавања општег значаја за официре свију родова војске (у амфитеатру Сорбоне): „Друга битка на Марни,“ одржао потпуковник Дифур, професор историје на Вишој Ратној Школи, под председништвом ђенерала Манжена, члана вишег војног савета. На ово предавање били су позвати сви активни официри и чланови војног наставног особља.

(France Mil.).

Ваздухопловство засебан вид војске. — Према предлогу пуковника Жироа доњи дом народног представништва усвојио је без измене законски предлог, којим се ваздухопловство проглашује за специјалан вид војске (*arme spéciale*).

Школска припрема омладине за војни позив. — Министар војни издао је прописе о извршењу припремне на-

ставе омладине за војну службу у школама и универзитетима. У свима државним просветним установама „физичко васпитање је обавезно, у осталима добровољно. Војна обука треба годишње да обухвата најмање 240 наставних часова и 12 полу дана за две године. Прва година је намењена пешадијској обуци, друга специјалној. У основним и средњим школама обука се може продужити на три године с тим, да прве две године са по 90 часова, трећа са 60, а сем тога сваке године по 4 полу дана посвећена искључиво војној настави.

(Temps).

Садање бројно стање војске. — Француски министар војни саопштио је, да садање бројно стање износи 660.000 људи у 36. дивизија, од којих су 6 на Рајни, у Леванту и колонијама.

(M. W. Blatt.)

ЧЕХОСЛОВАЧКА

Садања организација војног ваздухопловства. — Чехословачко војно ваздухопловство дели се данас на три одељења: авијатика, балонство, метеорологија.

Командни елементи дају с једне стране главни ђенералштаб (3. одељење), с друге ваздухопловни одсек министарства народне одбране (војног).

Главни ђенералштаб даје општа упуства и наређења. А специјално спада му у надлежност:

- а) општа организација службе у миру и рату;
- б) планови ваздухопловне акције за разне случајеве предвиђене у општем операцијском плану;
- в) упуте за обуку пловидбеног и непловидбеног људства;
- г) састав правила о организацији и употреби разних формација трупе;
- д) инспекција трупе, депоа, установа (радионица) с обзиром на припрему за рат;
- ђ) општи програм ваздухопловне одбране.

Ваздухопловни одсек министарства има задатак да припрема средства како војничка тако и техничка за ваздухопловство. Специјално спада му у надлежност:

- а) рекрутовање, распоред, употреба, премештај и унапређење персонала по предлозима ађутантурног одсека;
- б) административна радња по специјалним потребама трупе;
- в) попуна јединица у људству и материјалу, према списковима бројног стања;
- г) састав буџета;

д) спрема авијатичких летелишта, организација установа и осталих ваздухопловних устројстава.

Авијатика. — 1. Садање формације: постоје три авијатичка пука, по један за Чешку, Моравску и Словачку.

2. Служба и установе: под управом одсека министарства стоје установе и радионице за огледе, израду, набавку, чување, расподелу и поправку техничког материјала. Од ових постоје:

Главни магацин у Оломицу (филијала у Прагу);

Централна радионица у Оломицу;

Војно-авијатичка творница у Прагу.

Главни магацин снабдева директно пукове и школе.

Централна радионица има одељења за авионе, моторе, кола и на разне техничке радове.

Творница врши огледе и гради справе, поред тога врши и крупне оправке.

Школе. — Постоје ове: школа за механичаре и специјалисте авијатике; школа за пилоте; практични курс; школа за осматраче. — Ове су установе згрупписане и чине наставни центар у Шебу.

Балонство је формирано у три чете. Установе су заједничке са авијатиком. Од нарочитих школа постоји наставна централа за балонске осматраче у Оломерцу.

Метеорологија. — Има четири станице у Прагу, Оломицу, Њитри и Шебу. Служба је тек у стању организације.

(Rev. Mil. Fr.)

ЕНГЛЕСКА

Рекрутска обука у пешадији. — На територији команде северне области изучаван је на пракци један нов систем рекрутске обуке, којим би се заменио досадањи.

До сада је рекрут (управо добровољни пријавник, према енглеском систему), чим је потписао уговор, био упућиван одмах у свој пук. Ту је бивао увршћен, добио спрему и прву обуку; после тога тек упућиван је у свој батаљон у централној земљи, где је управо извршивана његова формална војна обука. После једне године, ако је прешао 19. годину старости, преведен је у онај одговарајући батаљон,¹ који је гарнизовао ван централне земље (нпр. у колонијама).

Овај начин стварао је непотпуности у обуци, прво, што су рекрути стизали у пукове у неједнаком броју, често по један, двојица или тројица; друго, што је батаљон у земљи

¹ Енглески пук је формиран у три батаљона: 1 деповски, 1 у земљи, 1 прекоморски. Први се укратко зове „депо“.

био препуњен недоученим обвезницима, и треће, што се обука војника базирала и сувише на лична гледишта команданата.

Нов систем тражи да рекрут већ у деповском батаљону добије потпуну индивидуалну обуку, тако, да већ после шест месеци службе буде спреман за оперативну војску, те да се могадне са њим располагати било у батаљону земаљском, било прекоморском.

Ради тога у сваком депоу формирана је једна наставна чета са још једним „кадровским водом“ (cadre peloton) за даље усавршавање.

Наставна чета састављена је од 4-6 угледних групица (од прилике полуводова, escouades-types француски, stand-squats енглески) са по 30 рекрута у свакој. Ови полуводови чине основну јединицу за наставу. Ове мале јединице састављене су тако, да у њима обвезници буду по могућности на истој висини обуке. Ако би састављање оваке групе имало да траје подуже, онда се преко рекрутских канцеларија пробирају младићи са мало веће територије дотичне области (нпр. пуковске). Рекрут остаје у тој јединици пет месеца, а један месец у „кадровском воду“, где добива основну тактичку обуку. Ова је прописана за сву војску подједнако од министарства војног.

Тај се систем практично изучава већ годину дана и пошто је показао одличне резултате, вероватно завешће се стално.

Основна обука у артиљерији. — У артиљеријским трупним „депоима“, у којима се врши прва обука рекрута, заведено је ново устројство са намером да се обука изједначи за сву војску. На основу новог решења Војног Савета свих досадањих једанаест артиљеријских наставних депоа уједињени су у један једини, централни, у Вулвичу, а тако исто и осам група батерија које су назване резервне а биле су њима придате.

Овај једини депо примаће све рекруте артиљерије, пољске и коњичке, брдске и тешке, обучаваће их и потом слати разним групама. Састав његов: једна деповска група од три батерије и две наставне групе свака по четири батерије. Укупно бројно стање 2300 људи.

Од ове реформе очекују се повољни резултати не само за обуку, него и за економију. (France Mil.)

РУСИЈА

Војна обавеза. — Старо-руски централни извршни комитет (С. Ц. И. К.) и совјет „народних комесара“ (С. Н. К.) издали су „указ“ којим се војна обавеза регулише на новој

основи. Пошто је он у данашњим руским приликама врло важан а још више карактеристичан, то ће бити од интереса изнети главне одредбе његове.

Указ су потписали, у име С. Ц. И. К. председник његов, Каљинин, а у име оболелог председника С. И. К., Лењина, Риков.

Овај указ вреди за „све савезне совјетске републике“ и њиме се налаже да су сви грађани мушкога пола дужни да служе у црвеној војсци и црвеној флоти ради одбране републике. Лица која су судском пресудом изгубили активно и пасивно изборно право, не могу бити примљена у ову војску и флоту. Лица, којима се због припадања извесној класи или активно израженог непријатељства против совјетског режима, не може поверити оружана одбрана републике, узимаће се у војску на основу специјалног наређења“!

Рок *активне* службе у црвеној војсци и флоти износи: у пешадији и артиљерији 1 и $\frac{1}{2}$ године, у коњици, коњичкој артиљерији и техничким трупима 2 и $\frac{1}{2}$, у ваздухопловној флоти 3 и $\frac{1}{2}$, у морнарици 4 и $\frac{1}{2}$ године. — У војним и морнарским установама траје курс према њиховом специјалном устројству.

У *резерву* војске спадају обвезници до своје 40. године старости и после тог рока могу бити позвани под заставу само у случају *прже* потребе и особеним позивом С. Ц. И. К.

У случају рата могу се сви обвезници задржати у војсци до демобилизације.

Поред грађана, обвезника, могу бити примљени и *добровољци* према нарочитим решењима реченог комитета, и то како у војску тако и у морнарицу. Као добровољци могу бити примљени и *сиранци* (нпр. Кинези, Монголи, Татари и др.) ако се изјасне да хоће да имају удела у „одбрани завојевања руске револуције“ (sic).

Избегавање војне службе кажњава се одговарајућим одредбама казненог законика(?).

На овај указ примећује Тајмс (14. окт.) ово:

„Бољшевици су доста често објављивали, да је црвена војска намењена да буде авангарда светске револуције, као оруђе треће интернационале. Али господи је црвена војска најпотребнија у Кремљу, да би себе саме одбранили од сељачких и радничких устанака противу црвеног режима, који постају све опаснији.

(M. W. Blatt)

СЕВЕРНА АМЕРИКА

Тешка артиљерија на железничком построју. (Топови од 355 мм. мод. 1920.). — У пољској артиљерији тежи се највећој покретљивости да би се што је могуће брже могло изаћи на положај. Ако би с овака покретљивост могла остварити и са највећим калибрима, онда би таква артиљерија могла бити употребљена за одбрану обала и брзо пренесена у операцијске зоне у унутрашњости земље.

Топ од 35.5 мм. постављен на железничке шине одговара овом захтеву; то је врло моћан материјал који се може употребити успешно противу покретних или непокретних циљева. Лафет је тако конструисан да може послужити и за хаубицу од 406 мм. мод. 1920. од 25 калибара пошто су све регулажне справе биле исте за оба оруђа.

Топ 355 мм. на шинама има највећи угао 50° . Он би са пробојним метком тежине 708 кг и пуњењем 213 кг. могао достићи домет до 36 км. Најмањи му је угао 7° који одговара углу при товарењу. Дужина му је око 15 метара, а тежина са задњим механизмом 106.137 кг.

Хаубица 406 мм, на истом лафету (*affût-truc*) има највећи угао 62° . Са метком тежине 1.061 кг и барутним пуњењем 152 кг има домета 23 км. Дужина јој је 11 м; тежина, урачунавајући и механизам задњака, 86.618 кг.

Нормално назадовање топа износи 0.88 м, а најдуже 0.93 м.

Нормално назадовање хаубице износи 0.97 м, најдуже 1 м. — Лежиште за оба оруђа је практично удешено у подједнаком смислу и има 4 цилиндра симетрично распоређена који уназад улазе у четири цеви утврђене на топу или хаубици. За повратак топа примењен је рекуператор са ваздушном компресијом. Кочница је нарочито удешена за све углове гађања. Депласман у батерији до $3\frac{1}{2}^{\circ}$ на обе стране.

Кад је топ у хоризонталном положају а лафет удешен ради гађања, висина оруђа од шине до врха дизалице износи око 20 стопа (нешто преко 6 метара). Ова је висина врло велика с погледом на крајње границе допуштене за пролаз кроз тунеле, где може да буде највише око 14 стопа и 5 цоли. Стога се морало приступити извесној измени код справа за товарење и скидање, те се смештај лежишта удесио тако, да висина оруђа буде испод те крајње границе.

За пренос овог материјала потребна су четири платформе; прве две су на четири осовине, задње две на три осовине и обележене су словима А, В, С и Д.

А и Д снабдевене су засебном ваздушном кочницом. На њима постоји мотор за дизање задњег дела лафета; пре-

лаз са транспортног положаја у онај за гађање може се извршити за пет минута. Да би се топ вратио у транспортни положај, довољно је $2\frac{1}{2}$ минута.

Ова покретна снага може да изврши депласман од 360° за три минута. Један мотор од 15 к.сн. врши товар муниције. Топ се може кретати помоћу покретног трна, а једна направа напред и остраг пренаша покрете хоризонталне према земљишту. У осталом оруђе може се удесити и у непокретан положај.

Обалски артиљеријски материјал достигао је у Сев. Америци велике напретке нарочито пре рата. Сад код овог топа постигнута су ова усавршавања: повећање снаге дејства, угао од 50° , могућност да се у овом положају на платформи може гађати без нарочите припреме и удешавања. Ради транспорта топ се може скидати, а ради гађања може се поставити у уздигнути положај помоћу покретне механичке снаге или са ручним чекрцима.

Напредак унет код нишанских справа остварен је више модификацијама пређашњих справа, него ли новим принципима. Очекују се веће поправке телескопских справа; један нов систем телеметра дозвољаваће тачније уређивање даљина до 36 км.

Доња таблица износи главне особине предратног ратног материјала, као и оног који се сад гради:

О Р У Ђ Е	Тежина зрна (фунти)	Почетна бр- зина (стопа у секунди)	Највећи до- мет (јарди)	Најмањи угао (степени)	Деривација (степени)
Предратни топ од 16 цоли . .	2.400	2.223	22.420	15 ¹	170
Ратни " 16 " . .	2.350	2.700	31.000	30	360
Нови " 16 " . .	2.400	2.700	45.000 ²	65	360
Предратни (мерзер) од 12 цоли	700 ⁶	1.800	18.700	65	360
Ратни од 12 цоли	975	2.275	20.266	30 ²	360
Ратна хауб. од 16 цоли	1.660	1.900	21.400	65	360
Нова " " 16 "	2.100	2.000	26.000	65	360
Ратни топ 14 цоли на железници	1.660	2.350	32.200	30 ⁴	360
Нови топ исти	1.560	2.700	32.200	50	360 ⁵
Ратна хауб. на железници 16 ц.	1.660	1.900	21.400	65	360
Ратна " " " 16 "	1.660	1.900	21.400	65	10
Нова хауб. од 16 цоли на железн.	2.100	2.000	26.000	62	360

1) У последње време повишено на 20° .

2) " " " " " 35° .

- 3) Према рачуну (а не на основу огледа).
- 4) 35° само на железн. платформи.
- 5) Маш лафет хоризонтално до 7°.
- 6) Фунта = 453 грама; 1 цол = 25 мм; 1 стопа = 0.30 м; 1 јард = 0.914 м.

(France Mil.)

Бомба против авиона. Одељење за технику оружја усвојило је једну нову бомбу, чији је упаљач тако осетљив, да бомба експлодира и онда кад само додирне или пробије меку облогу авионског крила. С тога је ово зрно намењено за одбрану од ваздухопловних справа.

НЕМАЧКА

Нови закони о ограничавању фабрикације ваздухопловних справа. — У смислу версаљског уговора донети закон од 29. јуна 1921. забранио је до даљег израду и увоз у Немачку ваздухопловних справа и саставних делова њихових, затим мотора и њихових делова.

Сем тога, доцнијим указом стављена је забрана на цео ваздухопловни материјал израђен у Немачкој после 10. јануара 1920.

Међутим 5. маја о. г. потписан је закон којим се оба горе наведена укидају и којим се дозвољава фабрикација и увоз у том смислу, да забрана и даље остаје за материјал предвиђен у 202. тачки уговора мира. Али ко би год хтео да израђује ваздушне *лађе*, мора о том известити министра војног најдаље у року од 14 дана пошто је његова радионица отпочела рад. Уз то има да поднесе војним властима сва потребна обавештења која буду затражиле о изради и увозу, и ставити им на расположење и на преглед све што се на то односи (радионице, трговине, књиге итд.). Поступак по овоме је поверљив и не може бити основа за операције државних финансија.

За саобраћај у Немачкој пуштаће се само они авиони, који одговарају нарочитим условима. Ваздушне *лађе*, које биле конструисане противно одредбама, имаће се изменити. Ове се одредбе односе нарочито на величину справа.

Други закон од 11. маја о. г. укида ранију забрану над већ израђеним материјалом, у колико није противан новим законским одредбама.

Ове су олакшице учињене стога, што је Немачка испунила своју обвезу лиферовања извесног броја справа Савезницима и пристала на контролу фабрикације. Сем тога

усвојила је тражење, да се између грађанских и војних справа учини разлика онако како су Савезници прописали.

Ови су прописи у главноме:

Сваки аероплан са једним седиштем јачи од 60 ксн. има се сматрати као војни.

Свака справа која може да лети без пилота, војна је, дакле спада у ратни материјал.

Исто тако сматраће се и она, која је удешена за смештај ма које врсте наоружања и муниције.

Способност дизања у вис не сме да пређе 4000 метара; мотор који би се могао механички удесити за веће висине, учиниће да се цела справа уврсти у ратни материјал.

Брзина може да износи, до висине 2000 м. само 170 м. на час највише.

Предвиђено је и то, колико се може највише понети горива по обрасцу $\frac{800 \times 170}{V} \text{ gr} : \text{HP}$. у којем је V брзина машине са пуном паром и највећом способношћу у висини од 2000 метара.

Справа која може понети товара преко 600 кг. или пилота или механичара, урачунавајући и инструменте, и ако иначе одговара осталим ограничењима, сматра се као војна, односно ратни материјал.

Код ваздушних лађа (дирижабла) сматрају се као ратни материјал ове:

1. Дирижабли са крутом облогом, обима 30.000 м³
2. " " полукрутом " " 25.000 м³
3. " " меком " " 20.000 м³

Пилоти и пилотски приправници водиће се по списку који се подноси гарантном комитету. Овај ће одређивати и број справа и саставних делова према потреби грађанске авијатике.

Гарантни комитет има седиште у Берлину и у њему су заступљене Енглеска, Француска, Италија, Јапан и Белгија са укупно 13 махом виших официра и 28 лица осталог нижег особља (војног).

Ревизија гарантних одредаба може се предузимати само сваке две године.

Комитет ради од маја ове године. Он се може и укинути ако Савезници тако реше. Донде му припада сва контрола са извршним наређењима. Издржавање комитета подноси свака држава за се, а заједничке трошкове рада сверавномерно.

ХОЛАНДСКА

Мирнодопска формација пешадије. — У допуну онога што смо донели у свесци за *август*, саопштавамо сада ове новије податке:

Пешадија има свој штаб (*état-major de l'arme*), 8 бригада, 2 јуришне школе, 1 наставни батаљон, 1 велосипедски батаљон, 2 школе за резервне пеш. офицере, 1 школу гађања, 1 школу за гимнастику и спортове.

Штаб пешадије:

1) Један ђенералмајор или пуковник инспектор рода војске са 4 офицера,

2) Један ђенералмајор или пуковник ландшторма са неколико офицера,

3) Извесан број офицера деташованих код министра војног и у министарство војно,

4) Неколико офицера придатих команданту обала и позиције Амстердамске,

5) Неколико офицера деташованих код начелника глав. ђенералштаба,

6) Офицери у наставним установама (управници, команданти и придати),

7) Офицери одређени у обавештајна одељења (извиђање),

8) Офицери деташовани у топографски институт и артиљеријске радионице.

Пеш. бригада. штаб и 3 пеш. пука. — Штаб: 1 пуковник бригадир, 1 капетан, 1 поручник за специјалне службе, 1 адм. капетан или поручник са подофицирским административним особљем.

Пук има: штаб, 3 акт. батаљона, 3 резервна, једну формацијску чету за поуну кадрова, специјалне гране. — У миру постоје само чете (3) место батаљона, као језгра за ратну формацију.

Укупно постоје: 1 гренадирски пук, 1 шасерски и 22 пешадијска.

Штаб пука: 1 потпуковник командант; 2 мајора, од којих један управља обуком, други окружном командом; 1 капетан ађутант команданта округа, 3 поручника, 6 подофицера за администрацију, 8 поднаредника за специјалне службе у пуку, 18 музиканата и 10 ученика, 1 поднар. или каплар добошар, 12 поднар. или каплара кувара. — Наставна чета је мало богатије снабдевена кадровима.

Задатак чете је једино да обучава рекруте; сви милицисти остају, начелно, стално у истом пуку за све време трајања војне обвезе.

Сем тога у сваком пуку постоји „мобилизацијски одсек“, који у миру води евиденцију о ратном бројном стању и свима обвезницима.

Тако звања формацијска чета (в. горе код пука) обучава ниже чинове и извесне специјалисте (телефонисте, митраљесце итд.) Она има старешински кадар од два официра, 7 под-официра и 4 каплара.

Опште одредбе. — Инспектор пешадије одабира из сваке класе годишње извесан број милициста и одређује их на спремање за резервне официре. Тај број не сме прећи 2—5% укупног броја милициста пешадије. Он одређује и број оних које треба спремати за ниже чинове, да после буду употребљени као митраљесци, сигналисти, добошари и трубачи.

Исто вреди и за капларе пушкаре, капларе митраљеске механичаре итд.

(Rev. Mil. Fr.)

ФИНСКА

Закон о војној обвези. — Народна скупштина усвојила је дефинитивно закон о општој војној обвези са једногодишњим роком службе под заставом.

ЛЕТОНСКА

Стварање флоте. — Министарски савет усвојио је програм за изградњу убојне флоте, која се има извршити у року од пет година предвиђајући ове нове јединице: 4 рушиоца од 900—1200 тона, 4 подводнице од по 400 т. и 2 минерска брода од 150—200 тона.

(M. W. Blatt)

АУСТРИЈА

Војно-политичко стање и организација војске. — На изборима у октобру 1920. добила је већину хришћанско-социјална странка, што је повукло за собом пад дотадање владе (социјалдемократске), која је створила тзв. Volkswehr (народна одбрана). Ова оружана снага међутим била је у ствари само одбрана странке, потпуно на њеном расположењу. Утицајем сен-жерменског уговора укинута је Volkswehr и створена Wehrmacht (одбранбена снага), која је према истом уговору имала да броји 30.000 обвезника највише. Тадања владајућа странка упела се, да у њу увуче што више оружаних људи из пређашње војске, дакле својих присталица са којима је управљала преко „војних савета“ (управо совјета).

Кад је 1920. године странка хришћанских социјалиста дошла на владу, затекла је револуционарним елементима деморалисану оружану снагу, и дан дањи још није потпуно успела да стање пречисти.

Војне одредбе Сен-Жерменског уговора прописале су овако стање аустријске војске:

А. Редовна војска.

1. Број: официра 1500, подофицира 2000, војника 26.000; свега 30.000.

2. Наоружање (на 1000 војника): 1150 пушака, свега 34.500. — 15 митраљеза, свега 450. — 3 топа (105 мм), свега 90. — 2 рововска мерзера (260 мм), свега 60.

3. Муниција 500 метака на пушку, свега 17.250.000. — 10.000 метака на митраљез, свега 4.500.000. — 1000 метака на топ, свега 90.000.

4. Рекрутовање: добровољна пријава (најам) за 12 година.

Б. Жандармерија, полиција, царинарци, чувари шума. Одобрен број наоружаних:

Жандармерија и државна полиција	9.872	људи
Речна полиција	180	„
Царинарци	3.300	„
Чувари шума	600	„
	<hr/>	
	Свега	13.952 људи

Међутим, пошто бројно стање „одбранбене снаге“ (*Wehrmacht*) није достигло уговором предвиђену висину (в. Ратник за септ. 1921., стр. 140. и за октоб. 1921. стр. 103.), док су напротив жандармерија и полицијска трупа биле несразмерно повећане, то је Конференција амбасадора допустила привремено, да се од њиховог вишка попуњава мањак редовне војске све донде, док ова не би достигла предвиђени број, који се не сме прекорачити.

Састав Wehrmacht-a. — Одбранбена снага формира и попуњава се на основу закона од 18. марта 1920. Она данас има 6 бригада мешовитих и један самостални артиљеријски пук, и то:

- 6 пеш. пукова,
- 6 алпинских шасерских пукова (јегери),
- 2 самостална пеш. пука,
- 6 велосипедских батаљона,
- 6 ескадрона,
- 6 арт. одељења,
- 1 самост. арт. пук,
- 6 техничких батаљона.

Састав мешовите бригаде:

- 1 штаб са спец. службама,

2 пеш. пука од по 2 или 3 батаљона¹

1 ескадрон,

1 арт. одељење,

1 техн. батаљон.

Неке бригаде имају сем тога 1 до 2 допунска и 1 до 2 велосип. батаљона.

Дислокација. — Бригаде носе назив своје области: 1. Биргенланд, 2. Беч, 3. Доња Аустрија, 4. Горња Аустрија, 5. Штајерска, 6. Корушка, Салцбург, Тирол, Форарлберг. — Самост. арт. пук је у Бечу, Винер Најштату и Пајербаху.

Бригада № 1., која треба да је размештена по Биргенланду (део западне Маџарске, одузет од ове пошто је насељен већином Немцима), за сад заузима само северни део те области и источну околину Беча, док јужни део Биргенланда има да заузме део 5. (штајерске) бригаде.

(Rev. Ml. Fr.)

Обласне одбране. — У Инсбруку је одржан 22. октобра састанак тиролске обласне одбране (Tiroler Heimatwehr), на којем је суделовало 5000 чланова. У вези с тим одржано је и велико наградно гађање са спортовним утакмицама.

ЈАПАН

Мирнодопска јачина војске према новом закону. — У вези с оним што смо раније донели о смањивању мирнодопског стања јапанске војске, биће интересантно упоредити садање и будуће бројно стање.

РОД ВОЈСКЕ	Садање стање	Стање по редуцији
Пешадија	1.056 чета	836 чета
Коњица	107 ескадрона	78 ескадрона
Пољска артиљерија	226 батерија	36 батерија
Брдска	14 „	22 „
Тешка	69 „	81 „
Инжињерија	63 чете	56 чета
Везе	11 „	15 „
Железнички сапери	14 „	16 „
Балонство	1 „	1 „
Авијатика	16 „	18 „
Интендантура	47 „	38 „
Аутомобилизам	2 „	2 „

(Rev. d' Inf.)

¹ Пешадијски или алпински шасерски пукови.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Италијански пројекат закона о мерама за физичко васпитање и војничку обуку пре и после службе у кадру.

Италијански министар војни поднео је у фебруару т. год. законодавном телу пројекат закона, којим се предвиђају мере за уређење физичког васпитања омладине и војничке обуке пре и после службе у кадру.

Овај закон наговештен је у своје време, кад је решавано о новом уређењу војне обавезе и о скраћивању кадровског рока на осам месеца. Прелаз на кратак рок од 8 месеца представља један експеримент, против кога су се подигли у Италији многи гласови. Биће од интереса, да видимо на који ће се начин припремити овај прелаз.

Циљ мера предвиђених законским предлогом је, према експозеу министра војног, *да припрема и омогући крајњак рок службе у кадру, јер је могућ само ако је омладина преходно сиремана за војничку службу.*

Што је било у Италији до сада урађено на пољу физичког васпитања омладине, било је довољно за војску с великим кадром и дуготрајном службом у кадру. Примена кратког рока кадровске службе, који се тражи из економских и социјалних обзира, даје физичком васпитању много већи значај. Али тај значај није само чисто војнички. Социјалну и економску кризу, која мучи после рата италијански народ, моћи ће савладати само умно и телесно снажна раса. Физичко васпитање треба, дакле, такође да припрема и оснажи народ за социјалне борбе, које су у животу на дневном реду.

Ово је главни мотив законског предлога. Циљ се мисли постићи разним мерама, које обухватају школу (основну, средњу и високу) и приватна друштва и које предвиђају рад пре и после службе у кадру.

Прва је пажња обраћена најјачем средству за постизање ма ког васпитног циља у широким масама народа. Узето је

као основ садање уређење школа, мада се увидело, да је реорганизација школа потребна. Ова се потреба осећа нарочито у погледу учитељских школа, које треба да дају наставнике за најважнију народну школу, т. ј. за основну школу. У овој дата је физичком васпитању иста важност, коју имају и остали предмети.

У средњој школи, која не може да дејствује на широке масе народа, али која треба да да војсци добре кандидате за старешине, тежи се, пре потребне реформе, истом циљу као у основним школама, т. ј. побољшању дидактичких особина наставника физичког васпитања.

Ђацима високих школа, по нахођењу меродевних, треба оставити иницијативу на овом пољу; држава треба само да потпомаже универзитетске организације, које негују спорт и гимнастичке игре.

Друго моћно средство, после школе, за физичко васпитање народа, јесу приватна друштва. Тамо, куда школа не може продрети и где војска стиже доцкан, има приватна иницијатива широко поље дејства. Дужност је државе да је позове и прикупи за заједнички рад на организацији физичког живота народа. То ће се учинити на тај начин, ако се друштва, која то по своме раду заслужују, признају од стране државе. Признатим друштвима повериће се војничка припрема младића пре ступања у кадар. Што се тиче метода и начина рада, оставиће се друштвима потпуна слобода; војне ће власти једино да врше надзор, саветују, дају упутства и да контролишу при полагању испита којим младићи треба да докажу своју војничку спремност. Да би био рад што успешнији, добиће младићи који положи испит извесне привилегије, скраћен рок, брже унапређивање, а друштва потпору у материјалном погледу.

На тај ће се начин извршити прелаз на кратак рок. У колико ће бити више дипломираних младића, у толико ће бити и више војника на скраћеном року. Овим ће се добити такође на пољу народне привреде, јер ће се грађани одвајати од својих привредних послова само на кратко време.

Но све ово што треба да ураде школа и приватна иницијатива са потпором државе, било би непотпуно, ако се не би предвидела и војничка обука после службе у кадру. Мерадавни увиђају, да је решење овог проблема веома тешко и да је могуће тек по завршетку замашних студија.

Толико из експозеа министра војног.

Да видимо сада, на који су начин ове тежње остварене законским пројектом.

1) Физичко васпитање омладине поверава се нарочитим грађанским и војним органима као и приватним друштвима и удружењима, признатим и материјално потпомогнутим од стране државе.

2) Младићи до 16. године старости васпитавају се физички у школама, у којима се сваке седмице два дана по подне посвећени овоме раду.

3) Војничка обука младића старијих од 16 година поверена је признатим приватним друштвима. Она траје најмање две године и завршава се испитом, који се обавља под надзором војних власти. Младићи, који положе испит, служе у кадру за четврт времена мање од осталих, ако за време тог службовања постигну довољну војничку спремину. Они пак који су показали на испиту нарочиту војничку спремину, могу бити у кадру и у резерви брже унапређени у подофицирске чинове.

Кандидати за резервне официре морају имати положени испит, а они који су на испиту показали нарочиту војничку спремину могу бити раније унапређени у разне подсфицирске чинове и у официрски чин.

4) Призната друштва могу установити курсеве за војничку обуку грађана по службеном року. Они који на овим курсевима постигну извесну војничку спремину, могу бити брже унапређени у поједине чинове у резерви.

5) Установљавају се ови државни органи:

а) Код министарства војног „Стална комисија за физичко васпитање и спремање омладине за војничку службу,“ коју чине председник, заступници министра војног, морнарице, просвете и финансија и три делегата приватних друштава и удружења.

б) У свакој покрајини (провинцији) „Покрајински комитет за физичко васпитање и војничку обуку омладине,“ коју чине покрајински начелник или његов заступник као председник, делегат надлежног команданта корпуса, председник општине места становања комитета или његов заступник, покрајински повереник за просвету или његов заступник, покрајински лекар, командант дивизијског центра за војно-физичку обуку, а где га нема — инспектор стрељачких удружења и три делегата приватних удружења.

Обе установе имају да воде бригу о физичком васпитању омладине ван школе и о војничкој обуци пре и после кадровске службе. Комисија код министарства војног је највиши орган, а покрајински комитети ограничавају своје дејство на своју покрајину.

6) Општине су дужне уз припомоћ државе и покрајине да ставе на расположење и одржавају земљишта и локале потребне за гимнастичка, спортска и војничка вежбања омладине. За тај циљ одобрава се општинама и покрајинама закључивање зајма, чије ће трошкове носити делимично и држава (министарство војно). Министарство војно ставља друштвима на расположење оружје, муницију и стрелишта, дели потпоре и премије и чини друге олакшице.

Мајор, Зденко Аљанчић.

Потпук. Вој. Ђ. Косшић: Војнички буквар са читанком. Издање књижаре Горичар и Лесковшек у Цељу. 1922. Тисак звезде тискарне у Цељу.

На народном просвећивању, схваћеном у ширем смислу, ако искрено признамо, има се у нас још дуго да ради. Оно захтева да му се све силе одано предаду. Леп пример схватања своје високе дужности у том погледу дао је Њ. В. Краљ. Желећи да на дан Његовог венчања остави дубока трага у народној успомени Он је у том циљу дао свој Краљевски прилог, да се посао организује а о коме ће се Он и даље старати и водити рачун.

Војска наша доказује такође да и она може, поред свог главног задатка, да буде и права културна школа нашем народу, управо извор одакле ће се црпи животна снага. Користећи се неким податцима изнетим од стране једног официра, а коме се не може одрећи познавање питања писмености у нашој војсци, ми ћемо указати на неке ствари у вези с приказом саме књиге.¹

Број неписмених војника код нас је још врло велики. И очигледно да се на томе има много радити. Али успесима пак постигнутим у том погледу морамо бити задовољни. Резултати које је војска показала у ширењу писмености сведоче јасно и о доброј вољи наставничког особља и жељи војника да се обуче писмености. Један преглед брижљиво израђен о броју обучених војника у читању и писању за време служења у војсци 1921. г. показује колики је напор старешина и придатих учитеља био. Број који је требало обучити писмености износио је 25000, а од тог је броја обучено 9031 војника. Најзад цифре ће саме собом сведочити.

Па ипак тај рад није довољан. Свакако он ће се разгранати, ширити па и већих резултата показивати. У погледу

¹ Културан рад војске у нашој држави од пуковника Стојана Милорадовића (*Војнички Гласник*, број 15. за 1922 г.).

писмености најбоље стоји Словенацка, за њом пак долазе области овим редом: Хрватска са Славонијом, Србија (северна), Војводина, Далмација, Босна и Херцеговина, Црна Гора и Јужна Србија. Кад се ова скала пажљиво уочи, наћи ће се довољно поуке за сваког који хоће да види где се и колико још има радити. Она ће особито бити потребна младим наставницима, водним официрима, на које и пада обука у писмености војника, те да им буде пред очима и служи као потсетник.

У циљу олакшања задатка баш добро долази књига, чији наслов горе исписасмо. Војнички буквар са читанком, који је саставио потпуковник г. Костић, по доброј методи, потпуно ће својој сврси одговарати. Прегледа ли се пажљиво, стећи ће се уверење да је приређивач ствар добро схватио, темељно разумео и лепо извео. У књизи су, по нашем мишљењу, сви услови методике задовољени, да се њоме и неписмен војник и наставник користе. Леп одзив, лепо мишљење које је књига баш од стручњака, педагога стекла, показује да је писац погодио пут. У буквару све оно што ће војнику служити као пример код појединих слова узето је из војничког живота. Мора се претпоставити да ће ти предмети доступни схватању војничке интелигенције и олакшати му много у савлађивању тешкоћа око учења. Можда би се, ако се до ситнице иде, нашла и учинила која примедба. Али у суштини буквар задовољава и битне замерке се не могу чинити.

Читанка, други део, такође је лепо сређена. Одломци унети у њу биће корисно и драгоцено штиво за војника. А обученом војнику у читању у осталом после је лако одабрати лектуру корисну за њега. А у тој врсти књига не може се рећи да оскудевамо. Потпуковник г. Костић спојио је читанку са букваром, и готово је добро што је тако учинио.

Једном речи приређивач је постигао што је желео. Он је био начисто са тенденцијом књиге, и уложени труд око састављања није му прошао без успеха. Књига ће бити драгоцена помоћница и наставницима који изводе обуку у писмености и војницима-регрутима који се обучавају. Техничка страна је такође задовољена.

Ђ. Ђирић.

Ernest Lavisse, de l'académie française: Histoire de France contemporaine depuis la révolution jusqu' à la paix de 1919. Ouvrage illustré de nombreux gravures et textes. Tome neuvième: La grande guerre, Librairie Hachette.

Ернест Лавис, чију је смрт недавно француска штампа имала да ожали, познати историчар светског гласа, писац је

овог заиста монументалног дела. Изашло је у девет свезака опсежног и огромног обима, оно обухвата време од француске револуције до најновијих дана. Што специјално војног читаоца може интересовати то је ова последња свеска на којој се са неколико речи мислило задржати. Она обухвата последњи рат, управо догађаје и операције на западном фронту. Прегледно, у потребној опширности, дато је све, што ће читаоцу пружити слику свих перипетија и свих фаза кроз које је велика светска трагедија пролазила. Нису изостављени ни остали крупни догађаји на другим ратиштима. Балканском ратишту посвећена је пажња и дато му је места у овој историји, особито што се тиче политичких догађаја који су рату претходили у 1914. г. као и осталих дипломатских радњи у току 1915.

Поред Лависа на овој свесци су сарадници још ова позната имена аутора, који су припомогли да се што боље среди и изда огроман материјал: А. Говен, Х. Биру и Ш. Сењобос.

Дело је од велике важности, и свакако ће заслуживати пажњу и наших читалаца. Ђ.

Дресирање паса. — Од пуковника *Милана А. Мизлера*.

Помоћник команданта жандармерије пуковник г. Мизлер дао је у штампу ову књигу, која је ових дана угледала света. То је упут за гајење, дресуру и употребу паса уопште, а особито полицијских. Књига је укусног и срећеног издања, илустрована са многим сликама. О њој ћемо проговорити опширније.

Цена је 24 динара без икаквих даљих трошкова и може се добити код писца (Београд, Светосавска улица бр. 41.).

Напомена. — Поводом оцене књиге „Борбе око Београда“ од бив. пуковника г. Мил. Д. Лазаревића, штампане у свесци Ратника за август, уз коју је г. Феодор Живковић био изнео извесне исправке, Уредништво је добило писмо од самога писца књиге, у којем захваљује на пажњи која јој је била поклољена, а уједно одговара на напомене г. Ф. Живковића, да је он то своје дело издао као „грађу за историју наших ратова“, служећи се званичним релацијама састављеним много раније, кад дела која помиње г. Живковић још нису била у нашим рукама; сем тога он је свестрано претраживао сав материјал до којег је у времену издавања књиге могао доћи и дао је у њој све што је могао дати. Према томе омашка, коју помиње г. Ф. Живковић, могла је наћи места

у књизи само стога, што се она налазила у званичним документима.

Дајући места и овој изјави, Уредништво сматра, да је објашњавање по горе изнетом предмету завршено.

БИБЛИОГРАФИЈА

СРПСКО-ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА

Бенералштабни потпуковници Димитрије Р. Живковић и Александар Р. Димитријевић: *Тактика I део*. Београд, штампарија „Св. Саве“ Бранкова ул. 16. 1922.

Од истих писаца: *Тактика II део О борби*. Штампарија „Св. Саве“ Бранкова 16. Београд 1922.

Стев. Радовановић пеш. пуковник: *Уџуб за тактичко извођење наставе из рајне службе у четној обуци*. Петриња, штампарија А. Милошева 1921, цена 4 динара.

Б. А. Н.: *Привремена инструкција за борбу пешадије у рововској војни*. Државна штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Београд 1921.

Потпук. Вој. Ђ. Костић: *Војнички буквар са читанком*. Издање Књижаре Горичар и Лескившек у Цељу 1922. Тисак Звезне тискарне у Цељу.

Б. А. Н.: *Пешадијска езерцирна правила, Други део. Начела за вођење борбе, измене и дојуне*. Државна штампарија 1921. г.

Издања Министарства Војног и Морнарице:

Војно казнени законик са објашњењима од Љуб. А. Дабића судског пуковника. Београд 1922.

Употреба Артиљерије у борби (немачко правило) Београд 1920. Штампарија Саве Раденковића и брата.

Привремена артиљ. езерцирна правила, књига VII Београд, Штампарија „Скерлић“ 1921.

Привремена артиљ. езерцирна правила, књига VI Штампарија „Млада Србија“ Ускочка улица 1922 Београд.

Привремена артиљ. езерцирна правила, књига IX Београд, 1921. Штампарија Драг. Грегорића.

Административно правило, део II о припадљеностима. Штампарска радионица М. Војног и Морнарице Београд 1919.

Уредба о одећи сувоземне војске Београд, Штампарска радионица М. Војног и Морнарице 1922.

Закон о војној администрацији (прештампано) Београд, 1921. год.

Правило за службену преписку у војсци. Штамп. радионица М. Војног и Морнарице Београд, 1921.

Привремена артил. егзерцирна прарила, књига VIII Београд, 1922.

Правила пионирске службе V део. Пушеви (заседна књига слике). Београд 1922.

Правило о рекрутовању младића за стални кадар, упису, испису и превођењу у резерву и оба позива народне војске Н. Сад 1919. г.

Закон о набавкама војних потреба. Београд 1921.

Правило о снабдевању људском и сточном храном Београд 1920.

Знања за артиљеријска гађања. Београд. 1820. Штампарија Саве Раденковића и брата.

Стева Давидовић: *Нацртна геометрија* за питомце Војне Академије Београд, 1922.

Милан Д. Николајевић: *Крокирање и израда панорамских снимака* са 108 слика у тексту. Београд, 1922.

Велики народни Календар Југославија за 1923. г. издао Савез Добровољаца у Загребу.

Сава Дринчић (Мл. Ст. Ђуричић): *Албански мотиви.* Издање Књижаре Рајковића и Ђуковића, Београд 1922

Д. Ј. Филиповић: *Србљак (Краљевић Марко, Кошорски Сердари).* С. Б. Цвијановић, Београд 1922.

Широм наше отаџбине, књига прва. Наше вароши, њина садашњица. Привредни им и просветни значај. Правци даљег развића. Уређује Д-р Никола Милутиновић, свеска прва, Панчево. Београд 1922.

Вас. Ђерић, професор: *Неколико главних ишћања из етнографије Старе Србије и Македоније.* Сремски Карловци, 1922. год.

Народна Чипанка. Ослободилачко радовање Србије, написао проф. Атанасије М. Поповић, резервни мајор, Крф—Солун 1916. Књига прва, Београд 1922. Пишчево издање.

Јован Цвијић: *Балканско полуострво и јужнословенске земље.* Основе антропогеографије, књига прва, превео с француског Боривоје Дробњаковић проф. Државна Штампарија Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Београд 1922. Цена 70 динара

Момир П. Коруновић: *Видо,* Београд 1922. Штампарија „Млада Србија“ цена 3 дин. (Паловина чистог прихода намењена је подизању сџоменика незнаном јунаку.)

Dimitrije Gvozdanović: *Unuk Kraljevića Marka.* Drama u dva dela. Naklada Hrvatskog štamparskog zavoda D. D. u Zagrebu 1922.

Библиотека савремених религиозно-моралних питања. Уређује Д-р Чедо Марјановић, проф. Књига 3. *Вера и морал у нашем друштву*, написао — Београд, штампарија „Св. Саве“ Бранкова ул. 16. Београд 1922.

Narodna starina. Uredio Dr. Josip Matasović. Tisak „Трографџа“ D. D. Zagreb.

Српске народне јуначке њесме. Илустровано издање. Београд, Штампарија „Мироточиви“ Вука Караџића ул. 22. 1922. (повезано).

Zbirka političnih, gospodarskih in socijalnih spisov VI zvezek. *Dokumenti o Jadranskom vprašanju (angleška bela knjiga)* Tiskovna zadruga v Ljubljani 1922.

Глас Српске Краљевске Академије. Садржај: Ст. Санојевић, Студије о српској дипломатији. Никола Вулић: Историја као наука. Приступна академска беседа. Сремски Карловци 1922. Цена 5 дин.

Пуковник ДИМИТРИЈЕ МИЛИЋ

Погинуо 2. децембра 1916. године на коти 1378.

2-ги пешадијски пук имао је ту срећу, да њиме за време рата командују 3 команданата, који су и њега прославили и који је њих прославио. — Јер онде, где је стао потпуковник Влада Ристић, наставио је пуковник Миливоје Стојановић, а од места где је овај пао, продужио је пуковник Димитрије Милић.

На Грленским висовима закувало је много бугарских удовица од „второга полка“ Владе Ристића.

Плаве хорде аустријске зазирале су од „гвозденог пука“ Миливоја Стојановића.

„Бабунски орлови“ Димитрија Милића, тако ће лако прелетати Црну и Кајмакчалан, да ће се Немци и Бугари питати, колико Срби имају на броју пукова, који се зову 2-ги.

У црвено платно пуковске заставе сва тројица су уткали своју крв, а у историју пука златним словима уписали су своје име.

Потпуковник Ристић мирно је заклопио своје очи, кад је Миливоје Стојановић примио његов пук, а пуковник се Миливоје задовољно осмехнуо, кад је његову команду прихватио Димитрије Милић.

А команда пуковника Миливоја, била је увек „напред“!

И нико је није могао боље прихватити од пуковника Милића. Он је дошао на чело 2-гог пука у зору наше Сувоборске или Колубарске победе; он је дошао да понови војницима оно што је Миливоје Стојановић већ казао, али он ће их после тога одвести да им каже и своју реч; и Београд, потлачен и уништен, на Вишњичким висовима видеће децу лепе Топлице, како на обалама Дунава бране своје огњиште.

Димитрије Милић, унук Синђелића, који из скромности не узима право презиме, доносећи ресавску крв, помешаће је са крвљу Косова, Берана и Пећи.

У њему ће се издигнути све витештво црногорских сердара, а снови из „Ресавских бајки“ добиће у њему оличење своје, да једнога дана и њега Косовке девојке уплету у песме њине.

Велес и Бабуна, биле су само прве етапе, где је он кушао снагу и своју и својих орлова, а Горничево, Черна, Чуке и кота 1212, тек ће показати и њега и други пук.

Једна Енглескиња, милосрдна сестра, задивљена његовим витештвом, обући ће мушко одело и узеће пушку, каплари ће постати хероји а поручник Јанаћко Јовић отићи ће у царство снова.

Биће прегажене обале Черне, исмејане литице Чуке, заравњени гребени коте 1212 и једнога дана италијански војници, долазећи на тај положај, чудити се дурашности војника 2-гог пука, који ће дати прилике њином ђенералу, да им држи предавање о хероизму српских војника.

Али у другом пуку као да је судбина записала, да сваки командант треба да умре.

Потпуковник Ристић је победу на Брегалници запечатио својом смрћу.

Зору победе на Сувобору, пуковник Миливоје Стојановић је исплатио својом крвљу.

Освајање Битоља 1916. године, отварање врата поробљене Отаџбине, живот наше војске, наду нашег ослобођења, имао је да манифестује својом смрћу пуковник Димитрије Милић.

И он је погинуо.

Дан је био ведар, зимски. А то зимско сунце обасјавало је прљави снег по брдима наше Македоније, и као поробљено, са ладним зрацима својим, залазило је за неравно Морихово.

— И на изданку тога дана лепа глава пуковника Милића заклопила је своје очи, док је и наша и бугарска артиљерија давала последњи плотун као почаст јунаку који умире.

Мајор **Сава Витомировић**

† АЛЕКСАНДАР ПЛЕСНИЧАР

КОЊИЧКИ МАЈОР

Оних мучних и црних дана када су удружене снаге аустро-немачко-бугарске, далеко јаче технички и бројно, извеле општи напад, да коначно сломију већ толико нападну и заморену Србију, требало је имати и много срца и бескрајне љубави према родној грудни, и неисказане личне храбрости и пожртвовања, па да се не клоне духом и не изгуби вера у крајњи добар исход.

На дугачком и широком фронту, са и сувише мало снаге за његову одбрану, борило се десет противу једнога, те и ако се није постигло да се спасе земља и поносно племе од окупаторских канџи и очувају мучно стечене тековине, задобивене у столетној борби, спасла се ипак, и у тој кобној 1915. години, част нације и углед већ тако реномиране војске.

Читав низ витезова, знаних и незнаних, умирао је и пропадао по бојним пољима и беспутним кршевима, резигнирано, само за част и славу. И као некада када се рушило царство и сва тековина Наполеонова на Ватерло-у, где гарда Камбронова „умираше али се не предаваше“, умирало се и сада даномице и на хиљаде, све до плавога мора, а да би се дао још један очајан подвиг и пружио свету нов класични пример, како се умире за Слободу...

Много ће још требати времена, напора и воље, да се, у колико је то уопште могуће, отргну из таме заборава и изнесу на светлост дела ма и само оних, који су давали тон и импулс отпору, оних суморних дана, и одржавали дух до кулминације моћи и снаге, физичке и душевне...

*

Рођен у Нишу од старог и честитог санитетског официра, одгајен од малих ногу у војничком духу и шпартански, израстао и израђен у данима општег националног полета и прегнућа ступио је, истовремено, са једним својим братом,

рок. Аца Плесничар, у Војну Академију, да по свршетку својих истучних студија уђе у редове коњичких официра.

Те млађе генерације коњичких старешина, које су успеле да се отресе од старих коњичких заблуда и Дон Кишотерије страних хусарских племића и уланера, са златним ројтама и сребрним остругама и ексцентричним подвизима, умеле су да правилно схвате свој посаб и унесу у њ сву душу и сву своју интелектуалну снагу и да подигну бојеву вредност свога рода оружја. И што је, не бројем и масом, но по успеху и са делима, наша оперативна коњица изишла иза сва три рата са непрекорном репутацијом, као и њене сестре, пешадија и артиљерија, има се захвалити, добрим делом, оваком појму о дужностима, истрајном раду и менталитету тих ваљаних, млађих коњичких официра, одабраних не по пореклу и богатству, већ по стварној вредности — за последњих 20 година у назад.

Један од ових коњаника био је и пок. Аца, и када је наступило време дуготрајних ратова и отпочело да се пише крвљу натопљеним пером по странама повеснице, борио се и он жилаво и истрајно и са пуно успеха 1912., 13. и 14. год. Ту, у низу сјајних коњичких бравура, избијало је често на површину и његово име и урезивало себи достојно место у оперативном дневнику самосталне коњичке дивизије...

Кобни слом у 1915. години затекао га је на положају ађутанта Шумадијске дивиз. II позива. И када је наступило доба надчовечанских нагора, није хтео да остане на подређеном и слабо одговорном месту, већ је упорно тражио да му се да команда и људи. И једног критичног часа, када су редови старешина били знатно проређени и без извора за обнову, упућен је по жељи и пристанку: за команданта „прекобројног батаљона 14. пешад. пука последње одбране“.

Са својим ветеранима примио је он — коњаник, у једном одсудном тренутку, деликатан задатак: да брани положај „Китку“ на самом граничном фронту, северно од Кади-Богаза, и да заштити и затвори део граничног фронта све до Марковог камена (источ. од Краљевог Села). Јужно од њега био је 1. батаљон V. кадровског пука, мајора Јове Катанића, који је такође славно пао после неколико дана иза смрти класнога му друга, а Шумадијски коњички дивизион II. позива био им је резерва на правцу Кади-Богаз—Књажевац — све у Кади Богаском одреду пуковника Ђоке Крстића.

28. септембра 1915. пре објаве рата, као што им је већ било у навици, Бугари су зором напали прво на „Китку“. Цела 8. Тунџанска дивизија напала је правцем: Белоградчик—Кади Богаз—Књажевац а 9-та Плевљанска, правцем: Чу-прењ—Св. Никола—Кална, где се од ове последње издвојио

57. пук и напао између обеју дивизија правцем Алдинаца... И наше малобројне трупе дале су очајан отпор, бранећи свето своје огњиште и несрећан живаљ од познатог вандализма бугарског.

Ада је још у првим тренутцима улетео у ров, у средину својих старих бораца и ту дао кратак а жилав отпор, све док несравњено јачи непријатељ није пошао на јуриш и распрштао слабо оружане, изнурене старце. Са цигло неколико људи, остао је командант „Китке“, решен да не одступи и дао последњи херојски отпор, док није пао, тешко рањен у груди. Бугари су ушли у ров у густим редовима и у место пажње и поште и кавалерског признања пред овако витешким држањем већ онеспособљеног браниоца „Китке“ и оно неколико оданих му војника — јунака, дотукли су их ножевима тешко рањене и немоћне за даљи отпор и борбу...

Витешки коњаник, мајор Плесничар, који је некад у својој младости и напону снаге сањарио о бесним коњичким налетима и маштао о јуначкој смрти у једној такој заносној борби, у мешавини раздражених људи и разиграних коња, пао је у не мање славнијој борби у пешачкоме рову, без коња и бојног копља, без сјајне опреме и исуканог мача, у средини остарелих бораца другога рода оружја. Пао је на челу људи одређених и опремљених за службу у позадини а не и за модерне, жучне борбе, у гуњевима и опанцима у место сјајне одоре са тврдим чизмама и оштрим остругама, укњажевачким шубарама у место блиставога шлема, али, у чијим је жилама било можда далеко више мушке крви и готовости да се мре, но у оним сјајним племићским ескадронима из туђе прошлости и садашњости, а за одбрану кућнега прага и јадне нејачи, у тренутцима када је један народ бацио на олтар слободе све што је имао и могао дати...

Слава му!..

Пуковник Дан. Бели-Марковић.

ЧИТУЉА

погинулих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвезника чиновничког реда, за време европског рата од 1914. до 1920. г.

(наставак)

А. Погинули :

Рез. пешадиски поручник *Миленко Ј. Марковић*, рођен 15. септембра 1888. године, у М. Извору, округ тимочки; погинуо 19. октобра 1915. године на Златарици, код села Шпаја у Албанији, као водник 3. чете. 3. батаљона 14. пешадијског пука I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Милорад Ј. Мирковић*, погинуо 17. августа 1917. године, на положају Прави Рид, као водник 21. пешадиског пука.

Артиљериски поручник *Милушин Ј. Појовић*, рођен у селу Глејечу, срез моравички, округ чачански; погинуо 26. августа 1918. године, као водник 3. батерије Дринског брдског артиљериског пука.

Рез. пешадиски поручник *Милорад Ј. Ивановић*, рођен 22. новембра 1879. године, у селу Лајковцу, срез тамнавски, округ ваљевски; погинуо 8. септембра 1918. године, источно од села Вепречана, као водник 4. чете 3. батаљона 8. пешадиског пука.

Коњички поручник *Милош С. Милошевић*, погинуо 15. септембра 1917. године, као водник 2. ескадрона допунског дивизиона Коњичке дивизије.

Рез. пешадиски поручник *Милан А. Јовић*, рођен 15. новембра 1884. године, у селу Дреновцу, округ врањски; погинуо услед пада са коња 18. децембра 1919. године, као водник 5. граничне чете.

Рез. пешадиски поручник *Никола Николић*, рођен 17. октобра 1889. године, у Врањи; погинуо 5. августа 1914. године, код Летића механе, а био је на служби у 2. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Никића Ј. Нешић*, рођен 1887. године, у селу Перуникама, срез косанички, округ топлички; погинуо 6. новембра 1914. године, на Врачем Брду, као водник 2. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. коњички поручник *Никола Ј. Хобиш*, рођен 3. априла 1886. године у Београду; погинуо 9. новембра 1916. године, на коти 1378 на Солунском фронту, као ордонанс штаба Дунавске дивизије.

Пешадиски поручник *Новица М. Вучевић*, погинуо 17. августа 1917. године, на положају Средњи Рид, као водник у 21. пешадиском пуку.

Пешадиски поручник *Недељко П. Стефановић*, погинуо 17. августа 1917. године, на положају Прави Рид, као водник у 21. пешадиском пуку.

Рез. пешадиски поручник *Петар К. Весић*, рођен 29. јула 1882. године, у селу Читлуку, срез азбуковачки, округ подрински; погинуо 29. августа 1914. године, код Еминових вода, као водник 3. чете 3. батаљона 5. пешадиског пука I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Петар Јанковић*, рођен 7. јануара 1878. године у селу Креманима, срез златиборски, округ ужички; погинуо 13. новембра 1914. године, на положају Боблијама, као водник 3. чете 4. батаљона 6. пешадиског пука I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Петар М. Вуксановић*, рођен у селу Бадњевцу, срез лепенички, округ крагујевачки; погинуо 1. децембра 1914. године, у Раковичкој шуми, као водник 2. чете 2. батаљона 12. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Петар Паунковић*, рођен 23. јуна 1875. године у Шапцу; погинуо 1. септембра 1914. године на безименој коти, као водник 3. чете 2. батаљона 8. пешад. пука II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Павле М. Перовић*, погинуо 19. новембра 1915. године код села Спаша у Албанији, а био је на служби у 3. пешадиском пуку II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Петроније С. Милић*, погинуо 6. новембра 1915. године, на Мачковој стени, а био је на служби у 18. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Пејча Миленковић* рођен 1873. године у В. Бањинцу, срез лужички, округ пиротски; погинуо 6. октобра 1915. године, на положају код села Рогљева, као водник 2. чете 2. батаљона 14. пешадиског пука III позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Петар Окичић*, рођен 1. марта

1876. године у Црној Гори; погинуо 10. октобра 1915. године, као водник 20. чете Граничне трупе.

Поручник - добровољац *Пејтар Илић*, рођен у Крушеву — Босна; погинуо 5. септембра 1916. године, на положају Кокарца, у Добруци, као водник 1. Српске добровољачке дивизије у Русији.

Артиљериски поручник *Павле С. Љајковић*, рођан у Мокрачи — Црна Гора; погинуо 19 фебруара 1919. године, као водник 5. батерије Моравског брдског артиљериског пука

Пешадиски поручник *Радивоје Г. Илић*, рођен 31. августа 1877. године у селу В. Врбици, округ крагујевачки; погинуо 28. августа 1914. године, на Лиманској ади, а био је на служби у 2. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Радомир Ђ. Миловановић*, рођен 8. септембра 1872. године у селу Радабуђи, срез бриљски, округ ужички; погинуо 26. августа 1914. године, на Чавчићма, као водник 2. чете 2. батаљона 1. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Радисав Ђ. Савић*, рођен 15. априла 1876. године у селу Брзоходу, срез моравски, округ пожаревачки; погинуо 15. новембра 1914. године, на Сувобору, као водник 2. чете 3. батаљона 8. пешадиског пука II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Радомир А. Јагличић*, рођен у селу Драчи, срез грузански, округ крагујевачки; погинуо 26. септембра 1915. године, на Лештару, као командир 4. чете 3. батаљона 3. прекобројног пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Ранђел Ј. Стојановић*, рођен 8. августа 1877. године, у селу Дубову, срез добрички, округ топлички, погинуо 7. октобра 1915. године, на положају Градац, а био је на служби у 15. пешадиском пуку II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Радослав И. Стојановић*, рођен у Крагујевцу; погинуо 18. септембра 1916. године, на Кочобеју, као водник 4. чете 3. батаљона 5. пешадиског пука.

Артиљериски поручник *Радомир С. Недић*, рођен у селу Орашцу, срез јасенички, округ крагујевачки; погинуо 6. новембра 1916. године, код коте 1378 на Солунском фронту, као водник Дунавског брдског дивизиона.

Рез. пешадиски поручник *Радојица Сјасојевић*, рођен 30. јануара 1882. године, у селу Рајковићу, срез колубарски, округ ваљевски; погинуо 3. октобра 1915. године, на Несврти, као водник 1. чете 1. батаљона 17. пешадиског пука I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Рисџа Перовић*, погинуо 2. септембра 1916. године, код села Лажеца, а био је на служби у Добровољачком одреду.

Пешадиски поручник *Раде Булајић*, погинуо 17. августа 1919. године, од одметника у околини Никшића, као водник Никшићског батаљона.

Коњички поручник *Свејолик Ђорђевић*, рођен 14. априла 1880. године; погинуо 5. августа 1914. године, код села Добрића, као водник митраљеског одељења 2. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Сџанојло П. Миловановић*, рођен 22. априла 1887. године у селу Језеру, срез деспотовачки, округ моравски; погинуо 1. септембра 1914. године, на Планишту, као водник 4. чете 1. батаљона 3. прекобројног пешадијског пука I позива народне војске.

Рез. артиљериски поручник *Славко С. Крчевинац*, рођен 10. октобра 1883. године у селу Латвици, срез ариљски, округ ужички; погинуо 3. септембра 1914. године, на Биљеу, као водник 9. батерије 3. дивизиона Дринског артиљериског пука.

Рез. пешадиски поручник *Свејозар А. Новићовић*, рођен 9. марта 1871. године у селу Добрачи, срез ариљски, округ ужички; погинуо 5. септембра 1914. године, на Ади Кривачи, као водник 1. чете 1. батаљона 4. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. инжињерски поручник *Свејозар М. Рудњанин*, рођен у селу Ковачу, округ нишки; погинуо 24. септембра 1914. године, на Лиманској ади, као водник Моравског инжињерског полубатаљона.

Рез. пешадиски поручник *Сџојан Д. Сџојновић*, рођен 13. марта 1883. године у Врањској бањи, срез пчињски, округ врањски; погинуо 14. октобра 1914. године, на Парашници, као водник 2. чете 3. батаљона 16. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. артиљериски поручник *Сџаноје-Сергије П. Ранковић*, рођен 12. маја 1880. године, у селу Поповићу, срез космајски, округ београдски; погинуо 9. новембра 1914. године, као водник 1. артиљериског пука.

Рез. Пешадиски поручник *Сџасоје М. Панић*, рођен 15. јула 1881. године, у селу Белим Водама, срез, расински, округ крушевачки; погинуо 29. новембра 1914. године, код села Конатице, као водник 3. чете 2. батаљона 6. прекобројног пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Сџојан М. Петровић*, рођен 6. јануара 1875. године, у селу Г. Буковици, срез азбуковачки,

округ подрински; погинуо 24. октобра 1914. године, на Гучеву, као водник 3. чете 1. батаљона 5. пешадиског пука II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Стеван Д. Рисџић*, погинуо 27. септембра 1915. године, код села Бањице, као командир 3. чете 8. батаљона 10 кадровског пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Светозар С. Нићифоровић*, рођен 5. септембра 1876. године, у селу Милутовцу, срез трстенички, округ крушевачки; погинуо 9. октобра 1915. године, на Орници-Рогачко брдо, а био је на служби у 15. пешадиском пуку II позива народне војске.

Пешадиски поручник *Стејан М. Радовић*, рођен у Колашину — Црна Гора; погинуо 6. августа 1916. године, на Трестеничкој коси, као водник у 20. пешадиском пуку.

Рез. пешадиски поручник *Стејан Н. Нешкович*, рођен 1. новембра 1880. године, у селу Статовцу, срез прокупачки, округ топлички; погинуо 3. октобра 1916. године, северно од села Сливнице, као водник 3. чете 3. батаљона 2. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Сасоје М. Стејановић*, рођен 1878. године у селу Кумодражу, срез врачарски, округ београдски; погинуо 9. августа 1916. године, између Острвског и Петрског језера, као водник 7. пешадиског пука.

Жандармериски поручник *Светолик К. Јанковић*, погинуо 6. новембра 1916. године, код села Јаратока, као водник 22. пешадиског пука.

Пешадиски поручник *Стеван М. Миленковић*, рођен у Ваљеву; погинуо 2. новембра 1916. године, на Ивенском камењару, као водник 4. пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Стеван Г. Ранковић*, рођен 25. децембра 1884. године, у селу В. Орашју, срез орашки, округ смедеревски; погинуо 25. новембра 1915. године, на положају Кулине, као водник 3. чете 2. батаљона 9. пешадиског пука.

Артиљериски поручник *Стеван П. Ракић*, рођен у Крагујевцу; погинуо 2. новембра 1915. године, код Лебана, као водник 3. батерије 1. дивизиона Тимочког артиљериског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Станислав Д. Ружић*, рођен 15. марта 1882. године у селу Негришору, срез драгачевски, округ чачански; погинуо 25. септембра 1916. године, на Пожарској коси, као водник 1. чете 1. батаљона 10. пешадиског пука.

Пешадиски поручник *Стеван Ф. Трифунац*, погинуо 26. септембра 1915. године, на Лештару, а био је на служби у 4. прекобројном пешадиском пуку.

Пешадиски поручник *Светислав Н. Вујичић*, погинуо 4. октобра 1915. године код села Гарева, као командир чете у 12 кадровском пешадиском пуку.

Пешадиски поручник *Стеван М. Благојевић*, погинуо 1. новембра 1916. године, на положају Чуке, као заступник командира чете у 3. пешаеиском пуку.

Пешадиски поручник *Сава Љ. Пашајлић*, рођен у селу Себемиру, срез студенички, округ чачански; погинуо 2. септембра 1918. године на Ветренику, као водник 3. чете 2. батаљона, 11. пешадиској пука.

Рез. пешадиски поручник *Сћаноје Томе Рисџића*, рођен 6. септембра 1888. године у Врањи; погинуо 17. септембра 1918. године, као ађутант 3. батаљона 1. пешадиског пука.

Пешадиски поручник *Светозар Ђ. Јовић*, рођен у Прокупљу; погинуо 14. новембра 1914. године на Церу, као водник 4. чете 1. батаљона 1. пешадиског пука I позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Таса Сћанковић*, рођен 18. јануара 1874. године у селу Житорађи, срез добрички, округ топлички; погинуо 27. августа 1914. године, на Мраморнику, као водник 3. чете 1. батаљона 2. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Тихомир Вуковић*, рођен 30. августа 1875. године у селу Стан-реци, срез подгорски, округ ваљевски; погинуо 21. септембра 1914. године, као водник 3. чете 4. батаљона 5. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски поручник *Тихомир О. Димиријевић*, рођен у селу Међуврчју, срез трнавски, округ чачански; погинуо 24. октобра 1914. године на Еминовим Водама, као водник 3. чете 2. батаљона 6. прекобројног пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Танасије В. Појовић*, рођен у Параћину; погинуо 15. октобра 1914. године, на Бановом пољу, као водник 2. чете 3. батаљона 20. пешадиског пука I позива народне војске.

Пешадиски поручник *Тихомир Ј. Мајић*, погинуо 2. октобра 1915. године, на Глоговици, као водник 4. чете 2. батаљона 5. кадровског пешадиског пука.

Рез. пешадиски поручник *Тодор Шћављанин*, рођен 11. фебруара 1866. године у селу Качуници, срез трнавски, округ чачански; погинуо 16. октобра 1915. године на Доброводичној коси.

(Наставиће се)

не мине у вези са станицом

Сл. 7.

